

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Berzsényi és Sopron

289 Kelényi Ferenc: Berzsényi és Sopron

*„A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek, s jövendő
Századok áldják.”*

(Berzsényi: Felsőbüki Nagy Pálhoz)

A négy évszázados ősi soproni líceum megifjodott külsővel fogadta ez év május 21-én azt a kis ünnepséget, melyet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság a „Berzsényi vándorgyűlés” nyitányaként rendezett legnagyobb ódaköltőnk emléktáblájánál. Büszke rendezelekként pompáztak az épület falán az irodalmi és társadalmi szervezetek babérkoszorúi, és büszkeségüknél talán csak a meghatódottságuk volt nagyobb azoknak a piros sapkás diákoknak, a kései utódoknak, akik iskolájuk névadójaként, a 185 éve született és 125 éve elhunyt *Berzsényi Dániel*nek e bensőséges ünneplésén részt vehettek.

Jó néhány esztendeje még igen, de ma már nem vitatott kérdés e nagymúltú műemlékes város lokálpatriotizmusának haladó tendenciája, mely nemzeti kultúránk [290](#)igazi értékei szeretetének, megbecsülésének talaján sarjadt. És miként az igazi lokálpatriotizmusnak, a soproniakénak is fő jellemzője a helyes értékrend látása: a holt köveknél, a gótika vagy a barokk városunkban található csodálatos műemlék-remekeinél többre tartja e város falai közt járt nagyjaink emlékét.

Berzsenyit, Hetye szülöttjét és Nikla halottját is magáénak vallja. Vas megyei erdő adta bölcsőjének fáját, Somogy földje fogadta be korán megrokkant testét, de Sopron atmoszférája szelidítette szilajságát, ültette el lelkében a kultúrálódás igényének csíráit. Az itt szerzett élmények – tán még a negatív hatások is – mentőövként szolgáltak, hogy meg ne rekedjen, el ne süllyedjen a parlagi nemesség életformájának mocsárvilágában.

A soproniak közül csak kevesen hallhatták a koszorúzási ünnepséget követően, a Liszt Ferenc Kultúrházban megnyílt vándorgyűlésen *Keresztury Dezső* költői szárnyalású emlékbeszédét s neves előadóművészek tolmácsolásában Berzsenyi költészetének örökség gyöngyszemeit. Ez a felejthetetlen irodalmi élmény adott ösztönzést, hogy az egyre gazdagozó Berzsenyi-irodalom alapján nyomon kövessem a „magyar Horác” soproni kapcsolatait.

Hazánk középiskolái közül kevés dicsekedhet olyan gazdag, értékes és rendezett könyvtárral, mint amilyen a volt soproni líceumé, a jelenlegi Berzsényi Dániel Gimnáziumé. Évszázadok során jeles literátorok, könyvbarátok féltett kincsként őrizték, gyarapították könyv- és iratanyagát. A Berzsényi-kutatóknak – régieknek és újaknak – mégis csalódással kellett megállapítaniuk, hogy az iskola híressé vált egykori növendékének nyomait megőrző eredeti okmány alig lelhető föl benne.

Sajnos, Berzsényi eddig ismert levelezése, iratai sem őriztek meg dátumokat a diákévekkel kapcsolatosan. Igazat kell adnunk *Németh Lászlónak*: „...apró irodalmi ajtónyitók több életrajzi nyomot hagytak, mint e költőkirály.”¹⁽¹⁾ Természetesen föltételezhető, hogy kallódnak még itt-ott Berzsényi- emlékek, melyek földerítése és publikálása a fiatalkori és későbbi soproni kapcsolatok hézagainak kitöltésében is segítségünkre lehetnek.

Sokáig még a születési dátuma is bizonytalan, vitatott volt Berzsényinek. Ez az adat pedig a soproni kapcsolatok kiderítésében rendkívül fontos, mert – megbízható források híján – ma még csak ebből tudunk hozzávetőlegesen következtetni soproni iskoláztatásának kezdetére.

Toldy Ferenc Berzsényi születési évét 1780-ra tette, s úgy vélte, hogy a korábbi kiadványában, „Kézikönyv”-ében szerepeltetett és a Döbrenteinél is jelentkező 1776-os születési adat volt hamis.²⁽²⁾

A XIX. század második felének irodalomtörténészei nemegyszer joggal kételkedhettek a gyenge jellemű *Döbrentei Gábor* adatainak pontosságában. Ez magyarázza, hogy a „rokonság és jóbarátság” jogán elsőnek jelentkező életrajzíró Döbrenteiné a költő születésére vonatkozó *helyes közlését* sem fogadták el.

Döbrentei 1842-ben, Berzsényi „*Összes művei*” kiadásának szóvirágos „Előbeszéd”-e után, a „*Néhány adat a költér életrajzához*” című fejezet első soraiban írja:

291„Egyházas Nagyberzsényi *Berzsényi Dániel* nagytüzü magyar ódaköltér, több megyebeli birtokos mezei gazda, Somogy vármegye táblabírája, magyar akadémiai rendes tag, született Vas vármegyében kemenesali Hetyén május 7 d. 1776.”³⁽³⁾

Toldy tévedése arra vezethető vissza, hogy szószerint vette Berzsényinek egyik Kazinczyhoz írt levelében olvasható életrajzi utalását. Kazinczy 1808. október 31-én írja első levelét „ritka ragyogású barát”-jának, Berzsényinek, akiről már itt megállapítja: „...a’ Te énekeid nem szokott hangicsálás a’ Magyar Helikonon.”⁴⁽⁴⁾

Berzsényi megilletődött hangú válasza 1808. december 13-án indul Széphalomra. Csak az első levélváltás után válik meghittebbé levelezésük hangneme. 1808. december 27-én írja Kazinczy nagyra értékelt fiatal barátjának:

„...Szabad volna-e tudnom, édes barátom, melly nap születted? Te még igen ifjú lehetsz, ámbár tudom, hogy már házas vagy. Kérlek, méltóztassál azt velem tudatni.”⁵⁽⁵⁾

A niklai ifjú nemes 1809. január 18-án válaszol:

„Én majus 6dik napján leszek 29 esztendőös. – Az elme néha eleibe hág az életkornak, az érzés pedig gyakran elmarad tőle, – szeretném tudni, mellyikből ítélte Uraságod?”⁶⁽⁶⁾

A költő tehát ebben a levélben négy esztendővel „megfiatalodott”. Ennek is *Németh László* adja szellemes

magyarázatot:

„...Költők és szépasszonyok ellenkező okból ifjítják magukat. A nők sokallják a multjukat, a költők keveslik. Kazinczy első levelében egyre ifjúzza Berzsenyit s a nagy fényű ifjú nem mer koravén embernek mutatkozni, ami valóban volt, hozzáifjodik inkább a benyomáshoz, melyet Kazinczy a verseiből nyert.”⁷⁽⁷⁾

A legfrissebb Berzsenyi-monográfia írója, *Vargha Balázs* is érdekesnek tartja Németh Lászlónak a „mondateremtő költő”-ről szóló fejtegetéseit, mégis ezt írja:

„1776-ban született, de – ez is jellemző a környezetére, amelyből elindult – sokáig ő maga sem volt tisztában az évszámmal.”⁸⁽⁸⁾

„Öreg kukoricacsöszök tévedhetnek éveik számításában, de hogy egy soproni diák a tulajdon életkorában négy esztendő hibázzon, alig hihető”⁹⁽⁹⁾ – írja 1937-ben Németh László, s én is ezen a véleményen vagyok.

Berzsenyi születési időpontjának tisztázása Döbrentei adatát erősítette meg Toldyval szemben. Érdekes, hogy Toldy Ferenc – a helyes születési dátum elvetése mellett – éppen Döbrenteinek egy másik adatán elindulva jut helytelen következtetésre Berzsenyi soproni iskoláztatásával kapcsolatosan. Döbrentei a hivatkozott Berzsenyi-életrajzban a költő apjáról, a családi környezetről ezt a jellemzést adja:

„Atyja hites ügyvéd volt ugyan, de inkább philosophiai csendben élt, gazdaságát vivé, s olvasgatott. Lelkesedett lévén mind a honszeretet, mind a görög és római philosophia által, ezekről ejtegete vonalakat a fiú előtt, nem mint némely más falusi nemes úr, ki körül az örökös, csak agár csoportot, sallangós [292](#)hámú vagy nyerges lovakat, és dözsölést lát, kitől inkább csak régi czimzetek léha emlegetését hallja.”¹⁰⁽¹⁰⁾

A gyermek neveléséről így ír:

„Erőtlen és beteges lévén a fiu, azt a legtermészetesebb szabad élet és szakadatlan gymnastika által erősíté meg, s hogy a lelki erők’ fejlődésének is önkényü menetelt nyisson, csak igen későn s akkor is inkább játszva tanítatá, minél fogva annak egész élete, közel tíz esztendő koráig nem egyéb volt szabadjára választott testgyakorló játéknál, mellynek mindenféle nemeit néhány falusi játszó pajtással télen nyáron, hóban vízben egyiránt gyakorolta. Ezek’ következtetének nézheti, hogy a gyenge gyermekből hirtelen igen is nagy elevenség és nagy erő fejlett elé: olly erők, mellyek’ pezsgésében a soproni evang. lyceumba mint egy gymnastikált görög fiu vitetvén, az iskolai tanulmányokban rég izzadókat csak hamar és játszva elérte, majd később pedig lovaglásban, uszásban, birakozásban s éneklésben minden egykoruit felülmulta.”¹¹⁽¹¹⁾

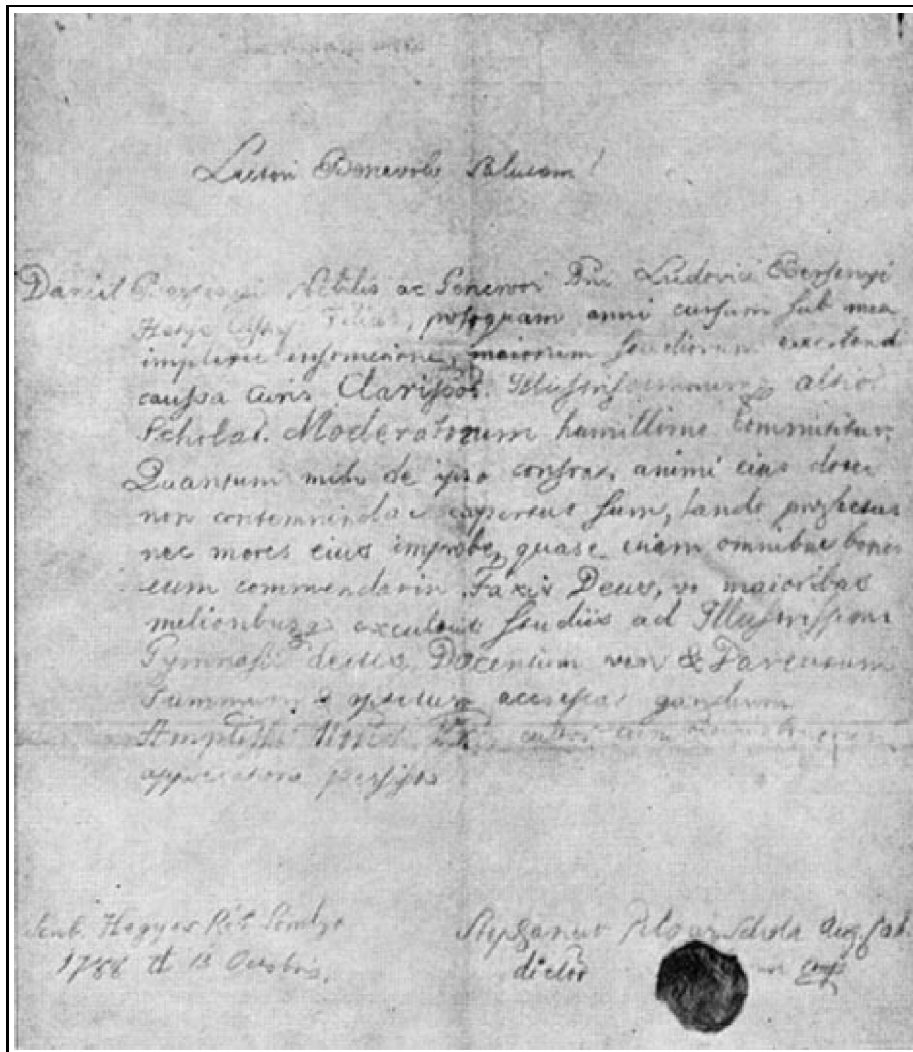
Ez a majdnem minden Berzsenyi-életrajzban föllelhető idézet vezet el bennünket a költő iskoláztatásának – közelebbről első soproni kapcsolatának – a kérdéséhez, melynek a kezdőpontja mindmáig meglehetősen homályosnak, tisztázatlannak tekinthető.

Toldy Ferenc az 1780-as születésű dátum mellett kardoskodva átveszi, illetőleg egyértelműen *a soproni iskoláztatás kezdetének* tartja a Döbrenteinél talált „tíz esztendő kor”-ra vonatkozó adatot, holott Döbrentei fönti idézete egyáltalán *nem állítja határozottan, hogy Berzsenyit már tíz éves korában Sopronba vitték tanulni.*

Négyesy László – „*Berzsenyi iskoláztatásáról*” című tanulmányában alapos kritikai elemzéssel vizsgálja az addigi Berzsenyi-irodalomban megjelent *s a soproni tanulmányok kezdetére* vonatkozó adatokat. Eredeti forrás-kutatásokat is végzett a soproni ev. líceum könyv- és irattárában, de annak ellenére, hogy munkáját a

helyszínen Müllner Máttyás ny. igazgató „az intézetnek ez élő krónikája” is messzemenően támogatta, idevonatkozó pontos adatokat nem sikerült találnia. Miként írja:

„Kutattam Berzsényi osztályzatát, az alsóbb osztályokra vonatkozó felvilágosításokat, különös figyelemmel átnéztem az idegen intézetekből első ízben fölvetett tanulók ez időtájbeli anyakönyveit is, de eredménytelenül. Következésképp Berzsényi iskolázása kezdetéről nem tudok közvetlen adatot. De épen a más intézetekből jöttek könyvében való hiányzásából az sejthető, hogy a gymnasiumot kezdettől fogva Sopronban járta. Különben, hogy Sopron előtt más intézetet látogatott volna, arról semmi hagyomány nem is szól, s természetesen Berzsényi Lajos a saját hitfelekezetének legközelebbi jeles főiskolájába küldte fiát azonnal, mihelyt a nyilvános iskolázás idejét elérkezettnek vélte.

293 Berzsényi Dániel elemi iskolai bizonyítványa
(Kézrel készített másolat a Berzsényi Gimnázium iskolamúzeumában)

A soproni lyceum akkori szervezete szerint a retorikai osztály alatt volt a syntaxis két évi és ez alatt a grammatika szintén két évi tanfolyammal. E szerint Berzsényi, ki a retorikai osztályba 1794-ben lépett,

négy évvel az előtt, azaz 1790-ben léphetett a gymnasium első osztályába. Még ez alatt volt a két évi előkészítő osztály, az u. n. donatus, melyet 1789-ben megszüntettek ugyan (Müllner M. *Gesch. Des evang. Gymn. Zu Oedenburg*, 1857), de Berzsényi [294](#)kezdhette volna a nyilvános iskolázást ebben, mert ő még 1788-ban került volna bele. De ő ez osztályba aligha járt.”[13\(12\)](#)

Négyesy ezt a legutóbbi következtetését Döbrentei – „az iskolai tanulmányokban rég izzadókat csak hamar és játszva elérte” – megjegyzésére építi, s úgy gondolja, hogy miként kb. nyolc évvel korábban *Kis Jánosnak*,[14\(13\)](#) a vadosfai jobbágyfiúnak, Berzsényinek, az intelligens nemes-szülők gyermekének is elengedhették a donatust és „Egy kis fölvételi vizsgálat után közvetlenül a grammatikai osztályba vehették föl.”[15\(14\)](#) Az akkor rendelkezésre állt adatok alapján logikusnak látszik Négyesy okfejtése: „Minden valószínűség szerint tehát 1790-ben mint tizennégy éves fiú került Berzsényi Sopronba s ott a grammatikai osztály első évére vették fel.”[16\(15\)](#)

Merényi Oszkár 1938-ban megjelent, sok új adalékot tartalmazó művében[17\(16\)](#) igyekszik eloszlatni az ifjú iskoláztatásával kapcsolatos „legendákat”, melyek szerint pl. a gyermeket „...apja állítólag csak 14 éves korában adta először iskolába, addig otthon neveltette a gyenge, törékeny testalkatú ifjút...”[18\(17\)](#) Cáfolatként Merényi Berzsényinek a niklai hagyatékból előkerült, 1786-os keltezésű, saját kezével másolt *Hármas Kis Tükör* című tankönyvére, ill. arra utal, „hogy a költő ezt a népszerű iskolai könyvet 1786-ban már használta.” Különös, hogy az újabb Berzsényi-kutatók közül úgyszólván csak egyedül Merényi értékeli kellően Berzsényi nyilvános iskolázásának első dokumentumát, *elemi iskolai bizonyítványát*, melyet *Németh Sámuel* líceumi igazgató talált meg az iskola irattárában.[19\(18\)](#)

Sajnos, a Polgár István kissomlyói rektor által kiállított latin nyelvű elemi iskolai bizonyítvány *eredeti példánya elkallódott* a második világháború idején, azonban korábban átlátszó papíron pontos másolat készült róla,[20\(19\)](#) melyet jelenleg a soproni Berzsényi Dániel Gimnázium iskolamúzeuma őriz.

Németh Sámuel az értékes okmányt ismertető cikkében, a latin nyelvű bizonyítvány teljes szövegének közlése után leszögezi: „E bizonyítvány alapján Berzsényi Dániel ifjúságára vonatkozólag tehát mint új adatot állapíthatjuk meg, hogy nemcsak otthon tanult édesatyjától, mint eddig minden életrajzírója állítotat, hanem egy évig az 1787–88. Tanévben Kissomlyón Polgár István vezetése alatt rendszeres elemi iskoláztatásban is részesült.”[21\(20\)](#)

Hetyén akkor még nem működött iskola, a heteyi filiából Kissomlyóra, az anyagyülekezet iskolájába kellett tehát Berzsényinek járnia. Az iskolai bizonyítvány [295](#)szövegének elemzése kapcsán Németh Sámuel világos, logikus, nem túlzott következtetéseket vont le. Berzsényi bizonyítványát összehasonlítja egy másik, ugyancsak Polgár István aláírásával a líceum irattárában található, 1789-ben kelt bizonyítvánnyal, s a szövegeeltérés alapján valószínűen helyes megállapításra jut: „...Berzsényi csak a legelemibb ismereteket gyakorolta Kissomlyón, s így Sopronban nem léphetett magasabb osztályba, nem úgy, mint Kis János, aki Vadosfán már latinul is tanult.”[22\(21\)](#) Ez a föltevés ellentmond Négyesy főntebb vázolt – az elemi iskolai bizonyítvány ismeretének hiányában levont – következtetésének, de én is valószerűbbnek tartom Négyesy megállapításainál.

Kellő szerénységgel jegyzi meg Németh Sámuel cikke, hogy a soproni iskoláztatás pontos kezdetére vonatkozólag ez az elemi iskolai bizonyítvány sem ad határozott eligazítást, bár néhány kézenfekvő következtetést rögzít belőle:

1. Berzsényi apja a gyermeket *Sopronba küldése előtt* – mintegy az otthoni oktatás kiegészítéseként –

legalább egy éven át szakszerű oktatásban kívánja részesíteni Kissomlyón.

2. Az elemi iskolai bizonyítvány 1788. október 13-án kelt, s ilyen bizonyítványt – miképpen a latin szövegből is kiderül – csakis a gyermek magasabb iskolába távozásakor szoktak a tanítók kiállítani.

Ezek alapján nem csodálkoznám azon, ha valamely újonnan előkerülő adat megerősítené Németh Sámuelnek azt a végső, valószínűsítő következtetését, hogy „...Berzsenyi Dániel nem 1790-ben, hanem már 1788-ban került Sopronba. Az előkészítőben, donatusban lett volna két évig, a grammatikában (quinta) és syntaxisban (quarta) szintén két-két évig, – s egy évig 1794–95-ben a rhetoricában (tertia) – a rhetoricából maradt ki 1795 júliusában.”²³⁽²²⁾

Berzsenyi soproni diákéveinek a történetét is a legendák köde takarja, melynek kavarázásában Döbrentei mellett maga a „monda-teremtő” költő is erősen közreműködött. Szinte már közhellyé váltak életrajzaiban azok a sorok, amelyeket 35 éves korában, 1811. március 13-án írt Kazinczynak:

„Én egy korúim között legelső magyar tánczos voltam, lovat, embert, asztalt által ugrani nékem játék volt. Sopronyban magam tizenkét németeket megvertem, és azokat a ’ város ’ tavába hánytam, és az én első szeretóm az én karjaim között elalélt. De nincs jó rossz nélkül, mert már érzem, hogy erőmnek hathatósága életemnek rövidségét okozza. Én már most formális öreg vagyok, olly öreg, hogy alig becsülhetek egyebet mint a nyúgodalmat és alig szerethetek egyebet mint Téged.”²⁴⁽²³⁾

Döbrentei a Sopronba érkező, testileg igen megerősödött ifjút meglehetősen élénknek, sőt vásottnak festi, aki az iskolában is kítűnt zabolátlanságával, tüzes indulataival, de egyben fogékonyságával, önállóságával és nyiladozó öntudatával is:

„Szilaj ereje szelleme szerint a vitézséget nézvéen legfőbb szépnek, már syntaxista korában katonává akara lenni, hanem az egyetlen egy gyerek és örökös, atyai figyelem alá haza vitetett. Fele tanfolyamát e szerint a syntaxis’ osztályának, melly Sopronban két esztendő, elmulasztá, de otthon magára előszedte atyja’ könyvei közül az egyiket verses magyart, mert annak lelke inkább a római remekírókon függ. S mi vala még akkor magyar! Esztendő mulva az akkori professor és rector, Vietoris Jonathan, ki az ifjút, mellyben nemesb ösztönt veve észre, különösen jól tudta ön utjára serkenteni, kedvezésből maga 296keze alá vette ékesszólási osztályába. Azonban a kiszabott tanulást unta; általjában, betéve, a mint kellett volna, szólamtani szabályokon kívül egyebet soha nem tanult; csak ahhoz fogott tüzzel, a mihez természete önkényt vonszotta. Így annyi deák nyelv, hogy a régi remekírókat értse, csak hallomásból maradt gyorsfogásu eszében. A német nyelvet a soproni német lánykáktól fogta fel, kikkel ugyan csak *lyrice* szeretközni előbb elkezdett, mintsem kellett volna, miként ezt előttem maga beszélé.”²⁵⁽²⁴⁾

Horváth János „Berzsenyi és íróbarátai”²⁶⁽²⁵⁾ című nagyszerű könyvében csak utal rá, Váczy János²⁷⁽²⁶⁾ azonban részletesen is kifejti, hogy az 1790-es években végrehajtott tanrendszer-változtatás körüli sok huza-vona, a tanárok túlterhelése és nem utolsósorban a Wietoris rektor leváltását célzó személyi viták miként járultak hozzá a nagy hírű iskola akkori átmeneti hanyatlásához. Az iskolai fegyelem nagymérvű lazulása, mellyel 1789-ben és 1793-ban a szuperintendens jelenlétében még az egyházkerületi gyűlés is foglalkozott, elsősorban Wietoris erélytelenségével magyarázható.²⁸⁽²⁷⁾ Nem csoda tehát, hogy az amúgy is heves vérű, nehezen fegyelmezhető nemesifjú viselkedése sok gondot okozott környezetének.

Itt szeretném viszont megjegyezni: nem osztom a véleményét Vargha Balázsnak, aki elmarasztaló következtetést von le Berzsenyi jellemére abból a jelmondatból, melyet – az akkori szokások szerint – maga az ifjú választott. A „*Video meliora proboque deteriora sequor*”²⁹⁽²⁸⁾ (Látom a jót, helyeslem is, mégis a

rosszabbat követem) jelmondatot inkább az önmagával viaskodó ifjú *őszinte, önismeretre valló megnyilatkozásának tartom.*

Általános volt akkoriban a panasz az iskolára a tanulók elégtelen előmenetele miatt is, nem egyedül Berzsenyin múlt hát, hogy viszonylag sovány szellemi útravalóval, hiányos képzettséggel távozott városunkból. És vajon valóban olyan értéktelen, könnyű volt-e a Sopront elhagyó Berzsenyi útipoggyásza?

Figyelemre méltó, de megint csak nem szabad szószerint vennünk azokat a sorait, amelyeket 1808. december 13-án Kazinczynak írt levelében olvashatunk. Kazinczy ugyanis előzőleg szóvá tette a költő „ortographiájának és interpunctiojának vétkei”-t, mire Berzsenyi így mentegetőzik:

„Nékem iskolai tudományom nints; mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor Horáttal és Gesznerrel társalkodtam, korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet és azt többé kissebbekre függeszteni nem tudtam.”³⁰⁽²⁹⁾

Természetesen ez az idézet sem zárja ki azt a föltételezésünket, hogy a soproni líceum lerakta, biztosítani tudta az ifjú klasszikus műveltségének alapjait, s csak megerősíthet bennünket abban a véleményünkben, hogy az iskola irodalmi légköre, elsősorban a *Magyar Társaság* hatása sok ösztönzést adhatott neki.

Kovács Sándor³¹⁽³⁰⁾ és Négyesy László kutatásai nyomán már a múlt század 90-es éveiben véglegesen tisztázódott, hogy *Berzsenyi nem volt tagja a 297 Magyar Társaságnak* – miként azt Toldy Ferenc, Kőrösi László és Angyal Dávid tévesen állítja –, mivel csak a legfelső osztály tanulói, az ún. *primanusok* vehettek részt annak munkájában. Az érett, akkor 18–19 éves ifjúra azonban bizonyára nem maradt hatás nélkül az első magyar önképzőkör kisugárzó ereje, melyben nem egy előadás hangzott el pl. a felvilágosodásról, a francia forradalom eszméiről, a magyar nyelv és tudomány akkori pangásának okairól stb. Ezek a kérdések nyilvánvalóan ott éghettek, forhathak a líceum egész felnőttébb ifjúsága körében s nem kis szerepet játszhattak Berzsenyi gondolatvilágának formálásában. Az önképzőkör nyilvános ünnepségein ő is részt vehetett, s bizonyára együtt lelkesedett diáktársaival, tapsolt az ott elhangzott szavalatoknak.

Adattal nem bizonyítható, de föltételezhető, hogy – miként korábban Kis János – Berzsenyi is hozzájuthatott soproni diákévei alatt Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Helvetius, Bellegarde, Machiavelli stb. műveihez, hiszen a tiltott és „veszedelmes”-nek tartott könyvek utáni érdeklődés jól összeegyeztethető az iskolai korlátokat nehezen tűrő, azok áthágásában kedvét lelő ifjú jellemével.

Wietoris Jonathánnak, a deista elveket valló, szabadgondolkodó igazgatónak igen szép könyvtára volt, „...melyben a bölcselkedési, szép literaturai s kivált magyar dolgok esmeretéhez tartozó osztályokból válogatott munkák találtattak”,³²⁽³¹⁾ melyeket szívesen kölcsönadott érdeklődő tanítványainak is. Amennyire nehéz hitelt adni az állítólagos líceumi legendának, melyet Csatkai Endre említ – mely szerint Berzsenyi soproni diákévei alatt Wietoris Jonathánnál lakott s első szerelme is egyik Wietoris-lány volt³³⁽³²⁾ –, annyira bizonyosra vehető, hogy a „nagy tárgyak” után érdeklődő ifjú is kapott könyveket iskolája rektorának könyvtárából.

És ha valakiről, akkor Berzsenyiről igazán elmondhatjuk, hogy nem az iskolának, hanem az életnek tanult. Ha nem is vitte sokra az iskolai tudományokban, egy gazdag életre szóló indítást: az irodalom iránti mély érdeklődést kapta útravalóul a soproni iskolától.

Ez az iskola azonban csak kis magyar sziget volt akkor a *német városban*. Bizonyára idegenül érezhette itt magát kezdetben a színmagyar vidékről érkezett ifjú. Idegenkedésének nemegy esetben kifejezést adhatott

diákcsinyeiben „magyar virtusaival”. De bizonyos, hogy a kultúraltabb városi környezet – ha az német volt is – hatása alól tartósan nem vonhatta ki magát. Hozzászelidül hát a város német kultúrájához. Bejáratos lesz egyik-másik polgárcsaládkhoz, ráfanyalodik a német szóra is. Németül száll a dal a klavíron játszó szép „Bürgerin” ajkáról s ő is megtanulja:

„*Mein Mädchen ist nicht adelich,
Doch ist sie jung und schön...*”

Majd elkövetkezett Berzsenyi életében a válságos 1794-es esztendő. Szeptember 9-én meghalt az édesanyja. Az új tanévre idejében megérkezett az ifjú Sopronba; a beiratkozottak között övé a 4. sorszám. Aztán derült égből villámcsapásként hat Hetyén az egyik tanárnak, Mesterházy Nagy Jánosnak a levele, akinek már az előző években is különös gondjaira bízta az atya a fiát. Ebből a levélből érdemes kissé hosszabban idéznünk, mert kitűnő kiegészítésül szolgál Berzsenyi eddig vázolt diák-portréjához. Mesterházy Nagy János mentegetőzik [298](#)levele bevezetésében, hogy miért nem tudósította már eddig is többször Berzsenyi Lajost fiának a viselt dolgairól:

„...A Daniel deák az Urnak betses levelét többnyire akkor adta kezemhez, midőn már az alkalmatosság vissza el-ment, és nagy kéresemmel sem tudtam azt tőle meg-nyerni, hogy idején tudtomra adta volna, mikor írhatnék az Urnak; én azt vélem, hogy attól tartott, a’ mint olykor azzal ijesztetem-is, hogy az Urnak a’ maga viselete felől hirt fogok adni.”

Aztán részletesen leírja, hogy mi készteti most sürgősen a levélírára:

„A’ Daniel deák a’ vacatio utánn fel-jövé, egynyhány napig rendesen és jól viselni láttatott magát, – örültem rajta igaz szívemből; de valamint az ő rendes maga viselete, úgy az én örömöm-is pünkösdi királyság volt, – visszont elkezdette az oskolába a’ privat órákra, a’ templomba-való járást minden okok és minden meg-jelentés nélkül el-mulatni, – mellyért meg-intettem, kértem, fedtettem, ő haragudtt ő durtzáskodott, korbátsal-is fenyegettem az bizonyos, de még rajta kezem által egy ütés sem esett. Eő Kegyelme a’ most közellebb elmúlt héten két nap ki-maradtt az oskolából, kérdezem a’ többi tanulóársától, nem tudják-é hol vagyon, ’s miért nem jön az oskolába, senki sem tud semmit-is felőle mondani, a’ szállására küldök kérdeztetni, a’ mint a’ múlt oskolai esztendőben-is gyakorta tselekedtem, a’ deák a’ kit küldöttem vissza-jött, ’s azt az izenetet hozza: *hogy ő többé oskolába nem jön, hanem Katonává fog lenni.* – Uram! Én a’ magam fiját sem kényszerithetném vagy hajánál fogva nem húzhatnám, kivált ha már nagyobb idejű, hogy kedve légyen tanulni. Azon fellül semmi hatalmam nintsen őket a’ Katona élettől el-tartoztatni, és ha talán volna-is, nem volna bátorságos és tanátsos azzal élnem. Én ugyan valósággal nem tudom, hogy így el-tökélt szándékja é a’ Katonává létel, vagy tsak ijésztés és tettetés; mindazon által ő már ezen ki-jelentése által nem tsak az én, hanem az egész Oskolának Juris dictioja alól magát egészen fel-szabadította, ’s velem vagy mással, valamint eddig igen kevesset, úgy most még-kevesebbet gondol...”[34\(33\)](#)

A befejező sorokban a tanár Berzsenyi apjának az intézkedését kéri.

Négyesi László hivatkozott tanulmányában – az anyakönyvi bejegyzés alapján – megcáfolja Döbrenteinek azt az állítását, hogy a vitézi élet csábításának engedő Berzsenyi egy teljes évre megszakította volna líceumi tanulmányait. Az ifjú elhatározását motiváló okok kutatása közben elveti Váczy Jánosnak és a költő fiának, Berzsenyi Lászlónak azt a nézetét, hogy édesanyja halála miatti bánatában, elkeseredésében szánta rá magát Berzsenyi erre a lépésre. Okfejtése – hogy a kalandvágy, a hősi babérokra való törekvés, az iskolai

kötelezettségek nyügének a lerázása és az atyai szigor elől való menekülés vágya együttesen készítették az ifjút erre – világosnak, kézenfekvőnek látszik, noha Négyesy még nem ismerte Mesterházy Nagy Jánosnak a niklai hagyatékából előkerült, főntebb részletesen ismertetett levelét. Hasonló okokból ugyanis akkoriban a líceum több diákja is beállt a franciák ellen harcoló osztrák császári seregbe, hogy többre vigye a harcmezőn, mint az iskolában.

Sajnos nem ismerjük egészen pontosan Mesterházy levelének a dátumát, de vitathatatlanul *Berzsenyi édesanyjának halála előtt* íródhatott, mert Berzsenyi Lajosnét is üdvözli benne a levélíró.

Adatokkal alá nem támasztható hagyományok szerint a 19. életévében levő fiatalember Keszthelyen állt be katonának, ahonnét azonban apja hamarosan [299](#) hazavitte. Arra vonatkozóan pedig, hogy *az 1794–95-ös tanévet Sopronban töltötte*, tehát hogy a katonának állás kalandja után *rövidesen visszatér iskolájába, bizonyítékaink vannak.*

Itt szeretném felhívni a figyelmet Vargha Balázs ismert Berzsenyi-könyvének ezzel kapcsolatos, az adatok összekuszálásából származó téves fejtegetéseire. Ő ugyanis Keszthelyről Niklára, a nagybácsihoz, Thulmon Jánoshoz menekíti az ifjút a katonádsdi miatt háborgó atya elől, – s itt hivatkozik könyvében Thulmon Jánosnak 1795. december 31-én Berzsenyi Lajoshoz írt békítő levelére, mely után megállapítja: „A békéltetés azzal végződött, hogy az iskolaévet még befejezi Sopronban, aztán beáll a gazdaságba.”[35\(34\)](#)

Berzsenyi Dániel emléktáblája
egykori iskolája falán. Adorján Attila felvétele

Berzsenyinek a *katonáskodási kalandja 1794 őszén és nem 1795-ben* történt. Thulmon János tehát nem a keszthelyi kiruccanással kapcsolatosan békít, hanem a következő évben, majdnem fél esztendővel azután, hogy 1795 júliusában végleg lezáródnak unokaöccsének viharos soproni diákévei.

300 Költők soproni iskoláztatásának a kérdését illetően szeretnék még röviden utalni rá: miként távozott a sok-sok diákcsinny és kaland hőse az iskolából. Tanulmányait nem fejezte be, hát kicsapták, vagy önként lépett ki? A távozási bejegyzés az anyakönyvben ezt mondja:

„1795. m. Jul. valedixit vel patvarista vel oconomus, futurus – Mores non probavit.” – 1795 júliusában távozott; joggyakornok vagy gazda lesz – erkölcsse nem volt megnyerő.

Négyesy László hivatkozott kitűnő tanulmányában részletesen elemzi Berzsenyi távozásának a körülményeit. Alapos forráskutatásai mellett itt is gyakran hivatkozik Müllner Mátyásra, aki szerint a távozási bejegyzés Wietoris kezétől származik. Mindketten határozottan cáfolják Angyal Dávidnak azt az állítását, hogy Berzsenyit eltávolították az iskolából. Az anyakönyvek számos más tanulóra vonatkozó adatának egybevetésével bizonyítja Négyesy, hogy a *valedixit* kifejezés a soproni iskolában „nem

jelenthette kizárt tanuló elkészítését illetően távozását, hanem az intézetből rendes bejelentés útján való tisztességes búcsúvételt.”³⁶⁽³⁵⁾ Odébb ezt olvashatjuk:

„A kik nem jelentették be az intézetből való távozást vagyis nem vettek búcsút annak rendje szerint, azokról ezek a szokott kifejezések: *emansit, disperit, abiit, excessit...* Tehát a *valedictio* a kilépésnek legkorrektebb formája volt, a szó nélkül való kimaradásnak is sokkal fölötte állt. Annál kevésbé alkalmazták e szót az eltávolítás jelzésére. Az iskolából való kicsapást, kizárást, illetőleg eltanácsolást a következő külön kifejezések jelzik: *e schola dimissus*, vagy egyszerűen *dimissus* és a szigorúbb *eliminatus*.”³⁷⁽³⁶⁾

A *mores non probavit* kifejezéssel kapcsolatosan Müllner Mátyásnak a véleményét közli Négyesy. Érdekes, hogy Müllner a nem mindennapi tehetségű, haladó gondolkodású Wietoris rektort marasztalja el a nem hízogó bejegyzés miatt, holott Kis János rendkívül rokonszenvesnek rajzolja a felettes egyházi hatóságokkal nézetei miatt állandóan hadilábon álló igazgatót. Nehéz elhinni Müllnernek azt a – Négyesy által idézett, érdekesnek tartott, de nem kommentált – közlését, hogy „Wietoris azért tett kifogást Berzsényi erkölcsi magaviselete ellen, mert akkoriban lévén a magyar világ (az 1790-es években), Berzsényi is nyíltan tüntetett magyar virtusaival, mit Wietoris nem látott szívesen mert nem volt magyar érzelmű.”³⁸⁽³⁷⁾

1795 júliusában tehát becsukódott Berzsényi mögött a soproni líceum kapuja, s mint megállapítható: semmiesetre sem szégyenletes úton vált meg az intézettől. Tény, hogy 19 éves fejjel erősen kinőtt már osztálytársai közül, az iskola padjaiból. Föltételezhető, hogy abban az időpontban a tanárok és az ifjú egyformák örültek az elválásnak, de hogy nem maradt túske Berzsényi szívében, azt bizonyítja, hogy otthonából hamarosan ismét kapcsolatot keresett a líceumi Magyar Társasággal, majd két évtized múlva fiait Somogyból is a soproni iskolába hozta, s beteg, fáradtan jólesett megpihennie diákkori emlékeinek színhelyén, az ódon falak között, melyek hajdan tanúi voltak csinytevéseinek, vivódásainak és álmainak.

Mindössze egyetlen egy diákkori levelét ismerjük Berzsényinek, melyet 1795 júliusában írt apjának, tehát közvetlenül végleges távozása előtt. A levél a megszólítás után szabályos elszámolással kezdődik. A hazulról érkezett gabonáért kapott összeg feljegyzése alatt „tétélesen” leírja a kiadásait: a csizmadiának, ³⁰¹a szabónak, sőt még a kávéra kiadott összegeket is. A mérleg azonban sajnos, adósságot mutat. Kifizetetlen még a gombkötő számlája, azonkívül „asztalpenz”-re 17 és „üngökért” 18 forint. A rendszerető apa elszámolást vár a fiától, aki ugyancsak teljes rendet akar teremteni a portáján, mielőtt véglegesen elbúcsúzna innét. Ezt írja:

„Bár ne küldött volna Kedves Atyám Uram gabnát, midőn tudta, hogy mennél alább anél drágább s abba pedig nem volt bizonyos Atyám Úr, hogy el kél e vagy nem’, s Azért sem gondolom hogy meg nehezteljen kedves Atyám Ur! hogy most haza nem megyek; mert még soha nem maradtam adós mast sem akarok. A Contokat a mester emberek nem készítették (meg) s ha haza megyek mind meglészen. Ezeket s magamat tapasztalt Atyai (gondjába) ajánlván maradok

Kedves Atyám Ur.
Sopron.....Juli
1795

engedelmes fia
Bersenyi Dániel”³⁹⁽³⁸⁾

Tudjuk, hogy adósságai kifizetése után nem megy mindjárt mégsem haza Hetyére, hanem négy hónapot

Niklán tölt nagybátyjánál, Thulmon Jánosnál, aki Szilveszterkor írt levelében – *tehát 1795-ben, a diákévek befejezése után* – próbálja feloldani a fiára haragvó Berzsenyi Lajos neheztelését. És itt már lezáródik Berzsenyi Dániel soproni kapcsolatainak nagyobbik fejezete.

Legfeljebb még azt az érdekes, izgalmas, de alig eldönthető kérdést érinthetjük, hogy írt-e vajon Berzsenyi már soproni diákoskodása idején is verseket, illetőleg fennmaradt költeményei közül állíthatjuk-e bizonyosan valamelyikről, hogy Sopronban született.

Az akkori gimnáziumokban általánosan elterjedt szokás volt, hogy a diákok a magasabb osztályokban, a tanárok által megjelölt témákra versgyakorlatokat írtak. Bizonyosra vehető, hogy Berzsenyi is írt ilyen „kötelező” verseket a líceumban. Persze, ha ezek erősen az átlagos fölé emelkedtek volna, tudnánk róluk. Zsengéi között jócskán lehettek szerelmes versek is. Döbrentei a hivatkozott Berzsenyi-életrajzban írja:

„Az oskolaival ekkép nem törődő, önképzéseiben csakugyan foglalatoskodott versre fakadt. A gyultkeblű ifjunak már szeme szíve megnyílván a szép érzésére, szerelem hév fakadozásin indult lyrai ömlengése. Első dala 18-dik évében: »Jer, Lili, nézd langyos szellők.« De erről senki sem tuda, mert az iskola számára *nem tanuló*t mint első évbéli rhetort végkép haza vitték.”⁴⁰⁽³⁹⁾

Bármennyire fenntartással szoktuk fogadni Döbrentei adatait, azt az állítását, hogy Berzsenyi már a líceumban is verselt, nincs okunk elvetni. Vargha Balázs is ezen a nézetten van:

„A diákok kipoétáskodták magukat az iskolában, aztán többnyire abbahagyták a versírást. Ő lett volna az egyetlen, aki fordítva csinálta, diákkori némaság után lett nagy költő? Nem valószínű.”⁴¹⁽⁴⁰⁾

Láttuk föntebb, hogy Döbrentei a „Jer, Lili, nézd langyos szellők” kezdetű, „Lilihez” című költeményt tartja Berzsenyi „első versé”-nek s *Összes művei* „Költelmek kelése, évsorban, miként az kinyomva is áll” című fejezetében a felsorolást is ezzel kezdi: „Lilihez 1794. A’ költér 18d. évében 99 l.”⁴²⁽⁴¹⁾

³⁰²Kiderült azonban, hogy Döbrenteinek a versek keletkezési időpontjára vonatkozó adatai teljesen megbízhatatlanok. Erről a versről pl. *Gálos Rezső*⁴³⁽⁴²⁾ alapos tanulmányából tudjuk, hogy a *Kesergő Szerelemnél*, tehát 1801-nél korábban nem keletkezhetett. Bármennyire sajnálatos tehát, Berzsenyinek egyetlen ismert verséről sem állíthatjuk, hogy már soproni diákévei alatt keletkezett.

Az a tény, hogy Berzsenyi 1798-ban könyveket vesz kölcsön a líceumi Magyar Társaságtól, az Alma Mater iránti hűsége mellett azt is bizonyítja, hogy nem süllyedt el abban a szellemi mocsárban, amely az akkori vidéki kisnemesség életformájára jellemző volt. A könyvkölcsönzéssel kapcsolatosan így ad hírt a Magyar Társaság jegyzőkönyve:

„A X-dik hónap 26-dikán tartott Gyűlésünkben, jelentést téve Göndöcs Bibliothekariusunk, hogy némely külvalók is szándékoznak a’ Társaság könyvtárából olvasni, s ezek közt Tek. Káldy Pál és Berzsenyi Dániel urak, az érette járandó pénzt egész esztendőre le-is fizették, az első a’ szokott 2 fl. az utóbbi pedig 2 f. 16 xrt.”⁴⁴⁽⁴³⁾

De az iskola, illetőleg azon keresztül a Magyar Társaság is korán keblére ölelte, megbecsüléséről, elismeréséről biztosította az irodalmat kedvelő fiatal földbirtokost.

Tudjuk, hogy Kazinczy is rendkívül nagyrabecsülte a soproni líceumi Magyar Társaság működését. Már Kis Jánosnak írt első levelében, 1793 nyarán írja:

„Igazán, kedves Barátom, ti vagytok azok, és tágosabban, a' Sopronyi Társaság az, a' miből mindent várok.”⁴⁵⁽⁴⁴⁾

Egy évvel későbbi levelében ezt olvashatjuk:

„Édes Kisem, bár a' mi Sopronyi Társaságunk állhatna talpra. Nem kell pénz, nem kell fény, csak egygetértés és barátság kell; akár adunk ki munkát periodusokonként, akár nem.”⁴⁶⁽⁴⁵⁾

És 1803-ban, midőn Kis János – aki Kazinczy irodalmi ízlését tartja a legfőbb tekintélynek – elküldi hozzá a Sömjénben gazdálkodó Berzsenyi verseit: a „Romlásnak indult...” kezdetű híres ódát és még másik kettőt, így áradozik az egykori soproni diákról, aki pedig hajdan kívülrekedt a Magyar Társaságon:

„Betegen vettem leveledet, de feléledtem, s' bajomat nem érzem többé. Ime midőn azon kesergek, hogy az a' szent tűz, melly már csak kevesek' szívében tápláltatik, közelít elalvása felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háládatosan borulok a' szent anyának, a' *Természetnek* lábaihoz, s' tisztelettel imádom bölcsességét, hogy a' történetek' fonalán olly szorosan füzte a' segédet a' veszély mellé. Tégedet pedig, becsülhetetlen barát örvendő köszönettel szorítlak mellyemre. Örvendj, édesem! És nem csak Literatúránknak örvendj, hanem örvendj Magadnak is. Mert ha a' Te Berzsenyid csak titokban irogatta is, és Néked vezérlésed nélkül, verseit: de ötet a' *Természet*en kívül bizonyosan leginkább és legközelebb a' Te példád szállította a' Múzsák' tiszteletére...

Adja Apolló, hogy ez a' szeretetre méltó Ifjú az légyen Néked', a' mi Matthissonnak lett Salis 's Bürgernek Schlegel. Én csendes gyönyörűséggel nézem ³⁰³messzinnen azt a' gyönyörű hajnallatot, mellyet egünkön az a' szép Phosphorus terjeszt, 's kérem az élet fonalát nyújtó lányokat, hogy az enyémet el ne messék, míg megláthatom déli ragyogását.”⁴⁷⁽⁴⁶⁾

Bizony igen hosszú volt az út, míg a Kis János dömölki lelkész által versíráson kapott sömjéni nemesúr költeményei a nyilvánosság, az olvasók elé kerülhettek. Nem tartom kizártnak azonban, hogy éppen Kis Jánostól tudhattak a soproniak Berzsenyi költői ambíciójáról s ez magyarázza, hogy *a Magyar Társaság már 1803-ban levelező tagjává választotta.*

Berzsényi lakóháza (Pócsi u. 12. sz.) Domonkos Ottó felvétele

Kazinczy sok meghiúsult utazási terve után 1808. október 12-én végre eljut Sopronba, ahol Kis János egy egész kötetre való Berzsényi-verssel lepi meg. Így ír erről Kazinczy egyik keltezés nélküli levelében Dessewffy Józsefnek:

„Kishez belépvén 12d. Oct., egy kötet versekkel ugrott előmbe. Egy Szala Vármegyei fiatal 's már házas Földes Ur (Berzsényi Dániel, – a Luther tanítványa) reá bízta verseinek kiadását. Elhoztam magammal, mert az orthographia 's interpunctio benne képzelhetetlenül vétkes. De a' versek olly jók, sőt oly bájolók, hogy nem lehet szíves elragadtatás nélkül olvasni.”⁴⁸⁽⁴⁷⁾

304Világos, hogy nem Zala, hanem Somogy megyét kell Kazinczy leveléből értenünk. 1804-től ugyanis már Niklán lakott Berzsényi, ahol talán még nagyobb elvonultságban, magányban élt, mint Sömjénben.

Íme, Kazinczy – Kis János közvetítésével – *másodszor* is felfedezi Berzsényit! Igen, másodszor, hiszen már 1803-ban, Kis János Berzsényi-verssekkel bélelt levelének vétele után is milyen határtalan lelkesedéssel nyilatkozott róla. Miért nem indult meg vajon a levelezés a nagy irodalomszervező és a fiatal költő között már 1803-ban s miért csak 1808 őszén? Németh László „talány”-nak nevezi ezt, és valóban csak találgatni tudjuk az okát. Azt is nehéz egyértelműen eldönteni, hogy ez a kölcsönös hallgatás ártott-e vagy éppen használt Berzsényi költői fejlődésének.

A niklai magány első tíz éve a „teremtő magány” időszak, ahonnan a magát „somogyi Diogenes”-nek, „niklai remeté”-nek nevező költő alig mozdul ki. Ebben az időszakban Sopronnal sincsenek kapcsolatai. Nikla nagyon távol esett városunktól, nem úgy mint Hetye és Sömjén, ahonnan még gyakran fölkereste ifjúságának városát. Hosszú vajudás után 1813-ban végre megszületik Berzsenyi verseinek első kiadása. Sopronba is eljut az egykori líceumi diák első verseskötete, melynek fogadtatásáról Kis János így ír Kazinczynak:

„Berzsenyi itt is mindenütt nagy kedvességet talál. Helmetzy egynehány exemplárokat küldött; már nem sokára mind egyig el fognak kelni. Melly öröm, mikor ilyen költő az Ifjaknak is tetszik!”⁴⁹⁽⁴⁸⁾

Azt hihetné az ember, hogy a horatiusi életszemléletet valló, de önmagával oly sokat viaskodó, a maga tehetségében is folyton kételkedő költő, verseskötetének sikere után szárnyakat kap, kilép vidéki elszigeteltségéből s a hírnév megsokszorozza önbizalmát. Nem így történt!

1814-ben ugyan még így ír a Mondolat miatt háborgó Kazinczynak:

„Nem tudtam azt, hogy az emberek gonoszsága nem egyéb mint gyarlóság, bolondság. Miolta ezt látom ’s az embereket ezen szempontból nézem, békés vagyok magammal ’s az emberekkel s nyugodalmam tökéletes.”⁵⁰⁽⁴⁹⁾

De alig 3 év múlva, 1817. január 13-án már így panaszodik Kazinczynak: „Én a nyáron és ősszel öt holnapig nyomtam az ágyat, s tolvaj hidegem folyvást tart, nagy testem bágyadtsága, de nagyobb lelkemé, úgy hogy nem írni, de olvasni sem tudok.”⁵¹⁽⁵⁰⁾

Következő levelében is reumájáról, bágyadtságáról beszél, s midőn 1817 szeptemberében kézbe kapja Kölcsey „goromba recenzió”-ját, tőle szokatlan felháborodással számol be erről Kazinczynak. Azt várja, hogy a „széphalmi Mester” teljes tekintélyével melléje áll, és mikor kétségei támadnak ebben: lelkileg is megrokkán, teljesen elveszíti az emberekbe vetett hitét, kiábrándulttá, életűnttá válik. Alig tart valami kapcsolatot a világgal. Széphalomra sem ír hosszú három évig. Kis János is panaszodik rá elvonultsága miatt Kazinczyhoz 1820. december 10-én írt levelében:

„Berzsenyi a’ költő most télen Sopronban lakik; már a’ mult telet is itt töltötte, minthogy három fija itt jár Oskolába’. Tsak ritkán látjuk egymást. Ő, a’ mint maga beszéli, ez előtt két esztendővel megbetegedvén rosszul gyógyíttatott; úgy hogy a’ hypochondriának egyik legnagyobb gráditisa lett a’ vele rosszulbánásnak következése, mellyen a’ Budai feredő sem segített, hanem tsak a’ Füredi feredő vagy inkább savanyu víz. Most türethetőképén van, úgy mond, ³⁰⁵de olvasni nem mer: a’ játékszinben ’s a’ kávéházban mulatja magát; néha egymást tsak ugyan meglátogatjuk.”⁵²⁽⁵¹⁾

Betegen, fáradtan az „éltető anyához”, ifjúkora városába, Sopronba tér vissza a költő. Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei* című értékes kiadványában hat olyan levelet találunk, melyeket 1819–20. évi soproni tartózkodási idején írt Berzsenyi a feleségének. Sajnos, a levelek közül pontos dátuma csak az elsőnek van: *1819. november 16.*

Akkoriban érkezhettek a költő fiaihoz Sopronba, mert levelét így kezdi:

„Én szerentsésen helyre vergődtem, de a’ pénzem is szerentsésen keletet úgy hogy alig van három száz forintom pedig magamnak semmit sem vettem...”

Az otthoni gazdálkodásra vonatkozó tanácsokkal teletüzdelt levél arra utal, hogy egyéb bajok mellett

anyagai gondok is sújtották Berzsenyit. Pedig ahogyan írja:

„Egészségem minden nap változó ’s következésképpen a’ magánosságtul és gondtul most is őrizkednem kell.”

A levél befejező sora Merényi Oszkár közlésében így hangzik:

„A levelet így utasítsd Kanisa, Kőszeg, Soprony, a’ kis Posta utcában Nro 572.”⁵³⁽⁵²⁾

Csatkai Endrének az utóiratban megjelölt adat alapján sikerült kiderítenie, hogy hol lakott Berzsenyi 1819-ben. A régebbi Kis utcának, a mai Pócsi utcának ugyanis akkoriban *Kis Pócsi utca* volt a neve, s – miként Csatkai megállapítja: „A Sopronban idegen közzétevő *postának* olvasta a másnak idegen *Pócsi* szót.”⁵⁴⁽⁵³⁾

A telekkönyv alapján a házat is pontosan megtalálta Csatkai – akkor a Neubauer családé volt, az államosítás előtt pedig a Löffler családé –, de hogy-hogynem közleményéből a házszám megjelölése (*Pócsi u. 12.*) kimaradt.

Sajnos, a többi öt levél még az elsónél is kevesebb utalást tartalmaz a költő soproni életére vonatkozólag. Egyikből azonban következtethetünk, hogy soproni tartózkodása idején nem lakott végig a Pócsi u. 12. számú házban. Ezt írja ugyanis feleségének:

„Szerettem volna mastanában haza fordulni de már két holnaptul fogva többnyire beteges vagyok, már mast pedig azért sem mehetek mivel Sz. György-napkor más szállásra hordozóskodom, hol előbb mindent jól el kell rendelnem ’s az árendákat ki kell fizetnem.”⁵⁵⁽⁵⁴⁾

A kiábrándult, meghasonlott költő állapota Sopronban mintha kissé jobbra fordulna. Itt szánja rá magát, hogy három év után békejobbot nyújtson Kazinczynak. 1820. december 13-án városunkban kelt megrendítő hangú leveléből érdemes hosszabban idéznünk:

„Nem látogatád meg haldokló barátodat; íme annak árnyéka meglátogat téged! Árnyéka, mondom, mert az a’ lélek, mellyel Te valaha annyit vesződtél, többé nints. – Igen is, Tisztelt Férjfiú, én még élni kezdek ugyan újra, de lelkem régen megholt ’s annak helyét egy új ismétetlen lélek szállotta meg, melly sötét és hideg mint az éj ’s nyúgott mint a’ sír. Azon irtóztató zavarnak, melly egész természetemet fenékkal felforgatta, nem lehetett egyéb következése ³⁰⁶mint ez a félhalál. S mivel ez a’ félhalál könnyen egészszé válhat, ’s mivel főm’ zugása most is gyakran zengeti a’ halál’ harangját fülembé, nem akartam ugy elveszni mint képzelt ellenséged, hanem tudtadra kívántam azt adni, hogy valamit tettem ellened, azt mind a’ legmélyebb hypochondriában tettem. Ugyan azért szánj vagy neved, a’ mint tetszik, de ne gyűlölj, hanem tulajdoníts mindent kegyetlen nyavalámnak, melly engem gyakran félbolondá ’s féldühössé tett. – Nyavalámnak okai egy chinával elfojtott epehideg, ’s egy veszedelmes feldülés, mellyben vállforgóm és sódérom (!) letörött ’s fejem is nagy contusiót szenvedett mellyek miatt fél esztendeig nyomtam az ágyat. Ide járul tán még a’ goromba recensio is, melly engem olly állapotomban ingerlett a’ gondolkodásra, midőn arra legalkalmatlanabb valék...”

A levél további részében rokonszenves őszinteséggel beszél arról, miként készítette Kölcsey bírálata arra, hogy első felháborodásának legyűrése után, hézagos esztétikai és poetikai ismereteinek pótlásával, méltó választ adhasson a Kölcsey–Szemere–Vitkovics triásznak, akik iránt már semmi gyűlöletet sem érez. Befejező sorai így szólnak:

„És így, Tisztelt Férjfiú, én ismét élek és írok, 's im legelső betűm Tied! Fogadd el még egyszer hideg kezemet azzal a nyugodt lélekkel, mellyel azt Néked nyújtom! Jól tudom, hogy velem romlott hypochondriával barátkozni semmi okod, semmi kedved sem lehet; de nem is azért jövök, mert hidd el, az én resignatióm is tökéletes mind Tereád, mind az egész világra nézve, 's nem kíván, nem ismér szívem egyéb jót mint ezen resignatióknak nyugalmát; csak jobbra fordult állapotomat akarám tudtadra adni, hogy erántam jobb gondolattal légy s ellenségednek ne tarts, ne gyűlölj. Élj szerencsésen, légy boldogabb mint én, 's ne ismérd azt a nyomoruságot, mellyet én kiállottam.”⁵⁶⁽⁵⁵⁾

Kazinczy gyors válaszából a megrendülés és a költőért való aggodás hangja csendül ki:

„Elrémültem leveledre 's számom állapotodat a szeretet' legforróbb érzéseivel. Miért nem értek e' sok és nagy csapások mást, kinek szenvedései a hazának nem voltak volna kárára? 's miért épen téged, kinek hézagját senki nem pótolja-ki közöttünk? Leveled hamisnak kiáltja az állatást, mert lelkesebbet ép napjaidban sem írtál; ebben élet és erő szikrázik. Vigasztalhatatlan volnék ha e' remény nem élesztene...”⁵⁷⁽⁵⁶⁾

Pedig Kazinczy komolyan aggodik Berzsenyiért, sőt alig bízik gyógyulásában. Néhány nap múlva ezt írja róla Gyulay Lajosnak:

„Oda lesz ez a páratlan ember is, ki disze volt korunknak.”⁵⁸⁽⁵⁷⁾

Kis János is kéri, hogy álljon közös barátjuk mellett a nehéz órákban. És hogy a költő kimozduljon soproni magányából s találkozzék Kissel, Berzsenyihez küldi levelét, hogy olvassa fel Kisnek. Kazinczynak azonban ez a csele nem sikerült, mert 1821 tavaszán Berzsenyi anélkül távozott Sopronból, hogy régi barátjától, Kis Jánostól elbúcsúzott volna. Panaszkodik is miatta Kazinczynak:

„Berzsenyi a' tavasz olta Somogyban lakik... A' mult héten, a' mint hallom, egypár napig itt volt két fiai látogatására, kik itt járnak Oskolában. Ő különös ember: igen jóféle, és betsületes karakterü 's nem tsak tiszteletre, hanem szeretetre is nagymértékben méltó; azt is tudom hogy engem betsül és szeret, valamint ő is tudja, hogy én őtet betsülöm és szeretem; mégsem nyerhettem 307 meg tőle, hogy itt tartózkodása alatt kétszernél többször meglátogatott volna. Hogy néked tisztelőd, azt akkori beszélgetéseiből is értettem, ha külömben nem tudtam volna is. Azon leveledet, mellyről azt irtad neki, hogy olvassa el előttem, fiától küldötte hozzám *Farkastól*, a' ki keresztfiam, 's jól tanul 's mindenkép jólviseli magát.”⁵⁹⁽⁵⁸⁾

Noszlopy Tivadar a Vasárnapi Újság 1912-es évfolyamában – Berzsenyi Lászlónak, a költő legifjabb fiának a visszaemlékezése alapján – ezt írja:

„...Az a két esztendő 1819. év november havától, a melyet Sopronban töltött Berzsenyi, nagyon jó hatással volt lelkére, úgy hogy a hosszú ideig tartó búskomorsága annyira enyhült, hogy Berzsenyi László szerint, csak mint szelíd melankólia mutatkozott. Majd később, mikor visszajött Niklára, már vígabb élet volt a költő házában...”

A soproni élet után jobbra fordulván a költő állapota, a szomorú egyhangúságot a régi vidámság váltotta föl. Névnepok és búcsú alkalmával késő éjjelig tartó mulatságok voltak Berzsenyi Dániel házában és ő maga is eljárógatott rokonaihoz és jóbarátaihoz.”⁶⁰⁽⁵⁹⁾

Feleségéhez Sopronból írt utolsó levele is igazolja itteni tartózkodásának jótékony hatását.

És itt lassan nyoma vész Berzsenyi soproni kapcsolatainak. Kis János *Emlékezéseiből* tudjuk, hogy 1821

júniusában még visszatért gyermekei meglátogatására, s aztán már csak két levelét ismerjük – egyik 1822. január 8-i, másik 1824. március 9-i keltezésű –, melyeket fiainak írt Sopronba. Utána meg már semmi adatunk sincsen az ódon város és az öregedő költő találkozásáról.

Életének másfél évtizedes alkonya az önigazolás, a számvetés, a költői termés számbavételének és egyszersmind a megbékélésnek az időszaka. Nemcsak az élettől, hanem a költészettől is búcsúzik, mely a sok-sok keserűség mellett igazi tartalmat adott az életének:

*„A szent poézis néma hattyu
S hallgat örökre hideg vizekben.”*

*

1836. február 26-án örökre elhallgatott lantján a dal, s költői kifejezőmódjának, stílusának nem volt, nem lehetett folytatása a magyar irodalomban. Életének önigazolásra törekvő utolsó szakaszában minden bizonnyal elfogadta – hiszen egész életművével példázta – Kazinczy egyik hozzá írt utolsó levelének a költői hivatásra vonatkozó gondolatait:

„A’ Természet minden időszaknak ad nagy embereket, ’s mi a’ fő ponttól bizonyosan távol vagyunk még. De az Író, a’ ki igazán méltó ragyogni, nem is a’ ragyogást keresi; annak abban a’ szép örömben áll jutalma, mellyet a’ Mesterség ad az azt gyakorlóknak, és abban az érzésben, hogy korát előbbre vite, hogy segítse az ügyet...”⁶¹⁽⁶⁰⁾

Mélységes kegyelettel valljuk mi is Kazinczyval az egykori soproni diákról, az ódaírás legnagyobb magyar mesteréről:

„Verseid neked elhalhatatlan fényt szerzettek; nevedet a’ maradék soha sem fogja tisztelet nélkül nevezni.”

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Házi Jenő: A soproni ferences templom jötevője

308 Házi Jenő: A soproni ferences templom jötevője

Varju Elemér a Turul 1897. évf.-ban foglalkozván a soproni egykori ferences templom sisakcímerével, tanulmányát ezzel a mondattal fejezte be: „Remélhető azonban, hogy a cimer gazdájának nevét valamely most még lappangó pecsétről sikerülni fog meghatározni.”

Ez a remény most valóra vált, mert bármennyire is elmodósott és kopott az a címerpecsét, amelyet e soraimhoz mellékelten fényképben közlök, kissé tüzetesebb vizsgálat után kétségtelen bizonyossággal megállapíthatjuk róla, hogy az egy hármashalmon átugró bakkecskét ábrázol, hasonmását annak, amit az unicumszamba vehető tornacímeren láthatunk.

A közölt pecsét egy 1370. január 17-én kelt német nyelvű oklevélről függ le hártvaszalagon, amelyet a bécsi Staatsarchiv őriz. Ebben az oklevélben Agendorfer Miklós és neje, Klára elismerik, hogy Ágfalván azt a 7 jobbágytelket, amelyet atyjuk, Siegfrid fia Péter után örökölték, nagybátyjuknak, Agendorfer Lőrinc fia Péternek és nejének, Dorottyának 90 font bécsi dénárért elzálogosították a szavatosság vállalása mellett olyan feltétellel, hogy e zálogbirtokot ugyanezért az összegért bárki másnak tovább adhatják. Ezt az oklevelet hárman pecsételték meg: 1. Agendorfer Miklós, 2. Agendorfer János soproni polgármester és 3.

„vnd Niclas der Gaissel purger daselbs.”

A fényképen közölt pecsét tehát Gaissel Miklós soproni polgár pecsétje, miből következik, hogy a soproni ferences templomnak eddig hiába keresett jötevője e Gaissel családnak egyik tagja.

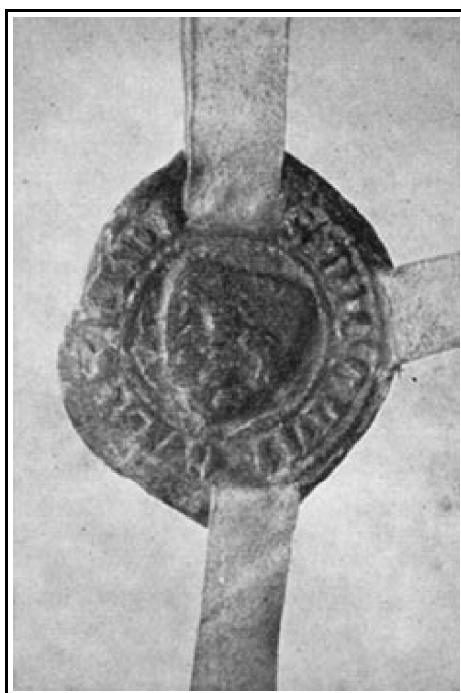
A legkülönbébb levéltárakból e családra összegyűjtött okleveles anyagom azután ennek a „jövőnek” elhatározásáról rendkívül tanulságos magyarázatot nyújt, melyet röviden az alábbiakban foglalok össze.

Még 1318-ban *Guchul*, más helyen *Geuchul* comes, soproni polgár azzal a kéréssel járul Győr mellett Károly Róbert király elé, hogy hűséges szolgálataira tekintettel adományozza neki az Ikva folyó körül fekvő Peturi nevű lakatlan soproni várföldet. A király a győri káptalant utasítja, hogy Köcski László királyi emberrel közösen állapítsa meg, hogy valóban királyi adományozás alá esik-e ez a várföld. Amikor a káptalan erre a királyi felszólításra kedvező választ ad, a király teljesíti hűséges alattvalójának kívánságát és Peturi várföldet *Guchul comes*nek és utódainak ajándékozza, 1323-ban pedig ezt a királyi adományát új pecsétje alatt átírja és azt újból megerősíti.¹⁽⁶¹⁾

A *Guchul* = *Geuchul* személynév utóbb *Gayzel* = *Gayzul* = *Gayssius* = *Gaizzlin* = *Kezlin* = *Gayzyl* = *Gayzzler* = *Gayzzlein* alakban előforduló családnévvé alakult át, amelynek tagjai a XIV. században Sopron város közéletében jelentékeny szerepet játszottak.

309 *Guchul comes* fia Miklós 1331-ben Sopron legbefolyásosabb polgárainak sorába tartozik²⁽⁶²⁾ és 1335-ben békebíróként működik a harkai nemesek között kitört viszályban.³⁽⁶³⁾ Mint városi tanácsos 1338-ban Visegrádon jár a királyi udvarban, ahol három társával egyetemben a soproni bornak Cseh- és Lengyelországba történő szabad szállítását viszi keresztül az ez irányban gáncsoskodó Pozsony városa, a pozsonyi és a nyitrai ispán, valamint a holicsei és a bolondóci várnagyokkal szemben.⁴⁽⁶⁴⁾ 1339-ben tanácsosnak említik.⁵⁽⁶⁵⁾ 1340-ben, majd 1342-ben, ismét 1344-ben és 1345-ben a város képviselőjében a visegrádi királyi udvarban fordul meg, ahonnan minden alkalommal Sopron szempontjából nagy jelentőségű királyi oklevelekkel tér vissza városába.⁶⁽⁶⁶⁾ 1342. február 27-én a győri káptalannal iratát okleveleket és ugyanakkor 100 márka finom ezüstért Sopron számára megveszi Chanig mestertől annak balfi birtokrészét.⁷⁽⁶⁷⁾ 1349-ben városbírónak választják meg és mint ilyen Pozsonyba utazik, ahol akkor Nagy Lajos király is tartózkodik és Kont Miklós jóindulatának segítségével egy olyan parancslevelet eszközöl ki, amelyben a király megtiltja a szarvkői várnagynak, hogy a csekei (= vimpáci) vámot felemelje és a vár alatt elmenő bel- és külföldi kereskedőket zaklassa.⁸⁽⁶⁸⁾ Még ugyanebben az évben a Sopron és Sopronnyék között folyó határperben földesküt tesz le városa javára.⁹⁽⁶⁹⁾

Gaissel Miklós jó anyagi helyzetét mutatja, hogy 1352-ben 40 font bécsi dénárt tud kölcsönözni a Vezekény-nembeli Konrád fia Tamás mesternek és unokaöccsének, Konrád fia István fia Istvánnak, akik ezért Peresznyén (a mai Cinfalván) 8 jobbágytelket adnak neki zálogba. E jobbágytelkek mindegyike után három részletben, nevezetesen Karácsonykor, Szent György és Szent Mihály napján összesen egy font dénár földbér fizetendő, azonkívül bor és „unum munus curiale” adandó mindaddig, amíg az adósság teljes kiegyenlítést nem nyer.¹⁰⁽⁷⁰⁾ Az ő nevéhez fűződik egy balfi szőlő megvétele is, amelyről 1354-ben történik említés.¹¹⁽⁷¹⁾

Gayzul Miklós pecsétje 1370-ből

1360-ban Gaissel Miklós már nem él, mert mikor Harkai Miklós és Péter testvérek egyik harkai rétjüket 20 bécsi dénárfontért elzálogosítják János bécsi [310](#)városbírónak, aki Gaissel Miklósnek névleg nem említett lányát bírta feleségül, már e rét szomszédságában nem ő, hanem fiai birtokában levő rétről történik említés. [12\(72\)](#)

Gaissel Miklósnek az említett lányán kívül még három fiáról tudunk: Miklósról, Györgyről és Henrikről. Ez utóbbi a legfiatalabb volt. E fiúk közül Györgyről egyebet nem mondhatok, minthogy majorja 1379-ben a külváros 9. kerületében állott és az $\frac{3}{4}$ ház nagyságú volt. [13\(73\)](#)

A három fiú közül kétségkívül Miklós futott be legfényesebb pályát, mit már a házasságával is biztosított magának, amennyiben Annát, Miklós esztergomi érsek nővérét vette el feleségül, ki után 1367-ben a Vas megyei Vasverőszék, Lédesfalva, Vörösvárfölde és Sziget nevű Vas megyei birtokokat örökölte. E birtokok egykor Sántha Péter fia Jánosé voltak, ki azonban még Károly Róbert király idejében magtalanul meghalt és így azok a szent koronára szálltak. Hosszú ideig e birtokok jövedelmét Bitó fia Ravasz mester, királyi vitéz élvezte, míg végül 1364-ben Nagy Lajos király azokat Miklós esztergomi érseknek adományozta érdemei fejében és ezt az adományát 1365-ben ünnepélyes formában is megerősítette. Mivel pedig Nagy Lajos király még 1360-ban szabad végrendelkezési jogot biztosított Miklós érseknek minden saját tulajdonában levő ingóság és ingatlan felett, ezzel a kiváltsággal élve Miklós érsek a már említett négy Vas megyei birtokot Anna nővérenek és férjének, Gaissel Miklósnek hagyományozta. [14\(74\)](#)

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy Gaissel Miklós már 1360-ban tanúként szerepel abban a reverzálisban, amelyet Trayssendorfer Frigyes fia Péter adott a bécsújhelyi tanács számára, akik őt egy ideig fogságban tartották, [15\(75\)](#) Sopron városa pedig az 1360/61. évben városbírónak, az 1381/84. években viszont polgármesternek választotta meg. Utolsó említésével 1399-ben találkozunk, amikor mint belső tanácsos Agendorfer Márton városbíróval és Turnhofer Tamás tanácsossal Holicson járult Zsigmond király

elé, akitő a városa részére fél-, illetve saját területükön termelt gabona és szüretelt bor után egész harmincad-mentességet szerzett.[16\(76\)](#)

Háza 1379-ben a belváros 5. kerületében állott,[17\(77\)](#) de volt másfél háza a külváros 10. kerületében is[18\(78\)](#) és mészárszékét 1393-ban említik.[19\(79\)](#)

Legtöbb adattal mégis Gaissel Miklós legfiatalabb fiáról, Henrikről rendelkezünk egy sajnálatos gyilkossággal kapcsolatban, melyben kivüle még Kálmán, Lukács és János fia Fülöp nevű soproni polgárok is részesek voltak. Ez a négy soproni polgár osztrák segítséget véve igénybe – nem tudni mi okból – megrohanta Büki István fia János házát, akit – semmi rosszat nem sejtőt – ártatlanul a saját házában megöltek, a gyalázatos tett elkövetése után pedig, hogy elkerüljék a földi igazságszolgáltatást, osztrák területre szöktek át. Mivel a megszökött gyilkosokat nem lehetett a bírói szék elé állítani, ez okból minden ingó és ingatlan vagyonukat a király elkobozta és azt Himfi Pál fia Benedek mesternek, a volt bolgár bánnak és későbbi soproni ispánnak ajándékozta. Az elkobzott vagyontömegeből Gaissel Henrik tulajdonának megszerzése látszott a legnehezebbnek, [311](#)miért is László opuliai herceg és nádorispán Sárvárról keltezve 1367. december 4-én külön levélben szólította fel a soproni tanácsot, hogy engedelmességeskedjenek a királyi parancsnak és ne támasszanak nehézségeket Gaissel Henrik házainak és egyéb vagyonának kiadása tekintetében.[20\(80\)](#)

Ezzel egy időben a nádor felszólította a vasvári káptalant, hogy az elkobzott javakba való beiktatást végezze el. A káptalan egyik kanonoktársát, János mestert küldte ki erre a célra, akihez Káli Fridel fia Péter mester királyi ember és Büki Tiván Sopron megyei alispánhelyettes, mint nádori ember csatlakoztak. A beiktatásnak azonban János városbíró, István polgármester, valamint Smuckenpfennig János, Chertel Péter, Faschang, Henrik fia Jakab, Miseregul Miklós és Gaissel Miklós tanácsosok ellentmondottak. Ezzel meg nem elégedve, Gaissel Miklós Himfi Benedek mesternek jelenlevő embereit halálosan meg is fenyegette és tiltakozott bizonyos házak, malom és fürdőház birtoklása ellen, amelybe a nádori ember Benedek mestert már beiktatta.[21\(81\)](#)

Gaissel Miklósnak felháborodott viselkedéséről a nádor személyesen tájékoztatta a királyt, aki 1368. február 5-én Visegrádról keltezve hívéhez, Gaissel Miklós soproni polgárhoz külön parancslevelet intézett, melyben meghagyta neki, hogy öccsének általa lefoglalt birtokait minden további ellenkezés nélkül engedje át Benedek bánnak és másképpen cselekedni ne merészeljen, mert a vasvári káptalan utasítást kapott, hogy e parancs teljesítéséről jelentést tegyen.[22\(82\)](#)

A vasvári káptalan Jáki János fia Péter királyi emberrel rövidesen ismét megjelent Sopronban, hogy a beiktatásnak eleget tegyen, de ismét eredménytelen maradt a működése, mivel István polgármester és a tanácsosok azt felelték, hogy a városbíró és hat tanácsos a királyi udvarban tartózkodnak és ezek jelenléte nélkül ők a beiktatáshoz nem járulhatnak hozzá. Ettől függetlenül a vasvári káptalan nemcsak Sopronban, hanem Csepregen is közhírré tette, hogy akinek bármilyen temrszetű követelése van a szóbanforgó négy soproni polgárral szemben, azok igazoló okiratokkal egyetemben jelenjenek meg a király felséges színe előtt.[23\(83\)](#)

Miközben ezek a hivatalos eljárások folytak, Nagy Lajos király felszólította a Vas megyei bírói széket, hogy tartson vizsgálatot, vajon igaz-e, hogy Büki István fia János meggyilkolása úgy történt a négy soproni polgár részéről, amiként neki erről jelentést tettek.

Hahóti Miklós fia Miklós Vas megyei alispán e vizsgálat megtartására Kisfaludi Tiván fia Fülöp szolgabírókat küldte ki, aki szorgos kutatás után megállapította, hogy a gyilkosság valóban olyan

körülmények között történt, miként arról a királyt értesítették.[24\(84\)](#)

Közben a megtagadott beiktatás miatt a vasvári káptalan Patyi Péter királyi emberrel a soproni városbíró és polgármestert, valamint a hat tanácsost [312](#)a nádor bírói széke elé idézte a hamvazószerda oktávjára, ahol azonban azok nem jelentek meg, sem a távolmaradásukat nem igazolták, mire a szokásos bíróságban marasztaltattak el és a vasvári káptalan újabb parancsot kapott, hogy az alpereseket idézze meg a húsvét nyolcadára. Ez is megtörtént ismét Patyi András fia Péter királyi emberrel. A soproniak ez alkalommal sem jelentek meg, mire a nádor intézkedett, hogy a vasvári káptalan harmadszor is idézze meg az alpereseket az 1368. év pünkösdjének oktávjára.[25\(85\)](#)

Ennek a pernek folytatását sem ebből, sem a következő 1369. évből nem ismerjük.

Mivel a gyilkosságért később nemcsak a külföldre szökött négy soproni polgárt, hanem Agendorfer János városbíró, azután Smuckenpfennig János tanácsost és annak János nevű fiát is kezdték vádolni, ez okból Nagy Lajos király 1368 nyarán elrendelte, hogy ezek nem az ország törvénye szerint, hanem Sopron város joga szerint vonassanak felelősségre, de egyébiránt nekik az országban szabad járás-kelést biztosít.[26\(86\)](#)

Agendorfer János városbíróval szemben a meggyilkolt Büki János testvére, Vencel és a rokonság nem szűnt meg ezután sem fenyegetéssel élni, mire a türelmét vesztett király 1370-ben figyelmezteti őket, hogy fejükkal felelnek, ha akár szóval, akár tettel őt bántalmazni merik, de ha valamiben őt bűnösnek tartanak, úgy a jog szerint járjanak el ellene.[27\(87\)](#)

De nemcsak a soproni városbíró, hanem a polgármester és a hat tanácsos is valamiképpen tisztázták magukat a per alól, a gyilkossággal vádolt négy polgár pedig azt állította, hogy sikerült a királytól kegyelmet kieszközölniök és így a vagyonuk sem esik elkobzás alá. Erről a kegyelemről a királynak nem volt tudomása és ezért a vasvári káptalan 1370. február 24-én parancsot kapott, hogy a négy volt soproni polgárt bőjtöközép nyolcadára idézzék meg a király színe elé, ahol ezt a kegyelemlevelet kötelesek lesznek bemutatni. Az idézést Büki Tiván királyi ember hajtotta végre.[28\(88\)](#)

Ennek az idézésnek a négy vádlott nem tett eleget,[29\(89\)](#) mire a vasvári káptalan egy másik királyi parancsra Damonyai István királyi emberrel a legközelebbi Szent György oktávjára idézte meg őket,[30\(90\)](#) de sikertelenül, miként [313](#)Szécsi Miklós országbíró okleveléből erről értesültünk,[31\(91\)](#) ki nem késett újabb parancsot adni a vasvári káptalannak pünkösdi nyolcadára történő perbehívásra. Ennél az idézésnél Zsirai Szarka Miklós volt a királyi ember.[32\(92\)](#)

A vádlottakra Himfi Benedek ügyvéde, Devecseri János fia László e harmadszori perbehívás után is hiába várakozott, mire Szécsi Miklós országbíró felszólította a vasvári káptalant, hogy az alpereseket az ország törvénye szerint három egymást követő vásáron nyilvánosan idézze meg Keresztelő Szent János születésének nyolcadára azzal a kijelentéssel, hogy akár megjelennek a bíróság előtt, akár nem és az időközben 60 márkára felszaporodott bíróságot akár megfizetik, akár nem, az illetékes törvényszék meg fogja hozni a végleges ítéletét az igazságnak megfelelően.[33\(93\)](#)

Ennek az utolsó idézésnek elvégzésére a vasvári káptalan karkáplánját, Jakabot küldte ki, aki Damonyai István királyi emberrel 1370. június 20-án, mely csütörtöki napra esett, Csepregen, ezt követő szombaton Kismartonban, végül június 25-én, azaz keddi napon Kedhelyen a vásári megidézését végre is hajtotta.[34\(94\)](#)

Több adatunk – sajnos – erre a rendkívül tanulságos perre vonatkozólag nincsen.

Kecskés címer a soproni volt bencés templom tornyán (Diebold K. felvétele)

Az 1379. évi soproni telekkönyvből tudjuk, hogy Gaissel Henrik házai után ítéelve Sopron leggazdagabb polgára volt, amennyiben a belváros 4. körzetében egy egész, a 9. körzetében két egész és végül a 10. körzetében egy fél ház volt a birtokában,³⁵⁽⁹⁵⁾ összesen tehát 3,5 ház felett rendelkezett. E házakhoz nemcsak a birtokközösség után ráeső parcellák tartoztak, hanem kétségtelenül még számos szabad tulajdonában levő szőlő, szántó és rét is. A közölt periratokban a házak mellett még malomról és fürdőházról is említés történik.

³¹⁴Az okleveles anyag írásos adatait szerencsésen kiegészíti az a tornacímer, amely a soproni volt ferences templomnak legnagyobb ritkasága. Ez a tornacímer az eddig elmondottak szerint kétségtelen bizonyossággal Gaissel Henriké volt, amiként őt ábrázolja az a térdeplő szobrocska is, amelyet a templom karzatának közepén láthatunk. E szobrocska alá volt eredetileg akasztva a tornacímer is. Ezt a szobrot Varju Elemér így írja le: „Fürtös hajú, körszakállas s bajuszos, meztelen nyakú férfit ábrázol, kinek törzsét hosszú szükujju, az alsó karokon kerek gombokkal ellátott, derékon kevéssel alul érő kabát fedi, melyet

széles, elől négyszögletű csattal ellátott öv szorít be. Nadrágja szűk trikó, lábain hosszucsőrű, szárnynélküli cipők. Kabátjára kurta, bőredőjű mantilla van vetve, melynek olasz divatú csuklyája egykor a köpenynél is hosszabb lehetett, ma azonban le van törve. A mantillát elől öt nagy gomb tartja össze. Az alak egy sziklához támaszkodik s kezeivel feje fölé félkörben gördülő mondatszalogot tart, melyen felírásnak semmi nyoma.”

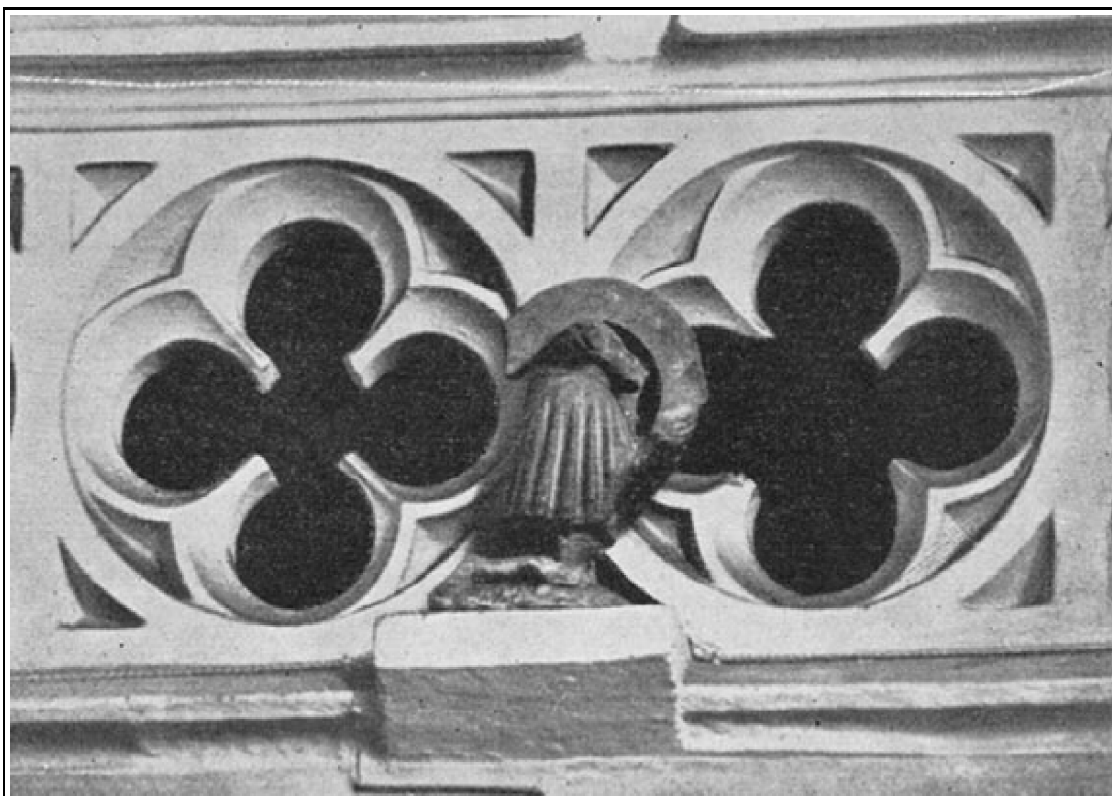
Ahogyan a tornacímer Gaissel Henriké és ahogyan a térdeplő alak Gaissel Henriket ábrázolja talán élethű vonásaival, hasonlóképpen az ő nemesi beszélő címere került a toronybejárat fölé is, melynek megkopott eredeti példányát ma a múzeumi kőtár őrzi, de ugyancsak az ő címerét tartja kezében a templom belsejében az egyik gyámkő anyala.

Az írott és a kőbe vésett emlékek alapján tehát az alábbi végső következtetéseket vonhatjuk le.

Büki István fia János gyalázatos meggyilkolása valóban megtörtént. Ennek kitervezője és végrehajtója Gaissel Henrik, míg a többi soproni polgár csupán ebben segédkezett. Ezért a király Gaissel Henriket halálra és vagyonvesztésre ítéli. A halálbüntetést nem lehetett végrehajtani, mert Ausztriába menekült, viszont az elkobzott vagyonát a király kedvelt hívének, Himfi Pál fia Benedeknek, a volt bolgár bánnak adományozza. Sopron városa minden erejével tiltakozik azellen, hogy leggazdagabb polgárának vagyona egy főúr kezére jusson és ezt végül is megakadályozta. Gaissel Henriknek idővel sikerül kegyelmet kieszközölnie a királynál, valószínűleg olyan önként vállalt feltétellel, hogy vagyonát a gyilkosság miatt egyházi célra fordítja elégtétel és bűnhődés fejében. Ebbe a megoldásba mindegyik érdekelt fél belenyugszik. Így jutnak a soproni ferencesek fejedelmi ajándékhoz, mely lehetővé teszi számukra az épülő templomuk befejezését és a nagyszerű torony felépítését.

Az okleveles anyag alapján a ferences templom építési idejét az eddigi véleményektől eltérően legalább 50 évvel későbbi időre kell tennünk. Úgy gondolom, hogy a templom felépítése akkor kezdődhetett, amikor a mostani káptalanháznak nevezett egykori kápolna építése már befejeződött. Annyi bizonyos, hogy a templomtorony felépítésére csupán az 1370-es évek után került sor.

Gaissel Henrik 1379-ben még nagy vagyona birtokában van az ebből az évből származó telekkönyv szerint. Nevével a későbbi évekből az egykorú irásokban egyszer sem találkozunk, és így nem tudjuk azt sem, hogy meddig élt. Nem lehet azonban kétséges, hogy Gaissel Henrik még életében jelentékeny [315](#)összegeket áldozhatott a soproni ferences templomra, de a nagy vagyona csupán halála után szállt a soproni ferencesekre. Ezt a nagy vagyont a soproni tanács értékesítette, de egyúttal a soproni tanács ellenőrizte a vagyon hovaforrását. Mindehhez hosszú időre volt szükség, de az is bizonyos, hogy 1409-ben mindez már befejeződött. Ebben az évben a ferencesek Segesden tartották a nagykáptalanjukat, amelyen a soproni rendház kiküldöttei a legnagyobb dicséret hangján tettek jelentést a soproni tanács nagyszerű teljesítményéről, mit a nagykáptalan örömmel vett tudomásul és viszonzásul szentmisék és imák elmondásával kívánt meghálálni.[36\(96\)](#)

Térdeplő jötevő szobrocskája a soproni volt bencés templom orgonakarzatának mellvédjén (Diebold K. felvétele)

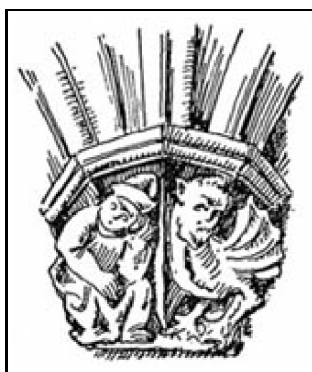
Az elmondottak alapján Gaissel Henrik jótékonyága a soproni ferences templom irányában olyan megegyezés eredménye, amelynek létrehozásában a soproni tanácsnak volt a legnagyobb érdeme: megtalálni azt a megoldást, hogy Himfi Benedek volt bolgár bán ne ülhesen bele a leggazdagabb soproni polgár vagyonába, viszont az elkövetett gyilkosság miatt a tettes elvegye a megérdemelt büntetését. Elmondhatjuk, hogy az adott viszonyok között a soproni tanács salamoni bölcsességgel oldotta meg feladatát, de másrészt az is bizonyos, hogy Gaissel Henrik a meggyilkolt családjának kielégítésén és a köteles vérdíj mértékén felül saját jószántából, önként elvállalt megegyezés alapján igen bőkezűnek mutatkozott a soproni ferences templommal szemben. Csakis ezen az alapon kerülhetett a tornacímere a templomba és vésték kőbe térdepelve imádkozó alakját. Ezért került címere a torony bejárója fölé, de a templom belsejében is ezért tartja egyik gyámkő angyala kezében ismét a címerét.

A soproni ferences rendház másik nagy jötevőjét a XVIII. században egy 1492-ből származó felírás alapján Jacobus Sinclanger vagy Sinelanger-nek olvasták ki.³⁷⁽⁹⁷⁾

³¹⁶Ez a felírás a XVIII. századra már bizonyosan elmosódhatott, de meg is rongálódhatott és innen a rossz kiolvasás. A soproni rendház történetének az ismerete alapján ez a felírás nem lehetett eredileg más, mint *Jacobus Si(benbur)ger*, kiről tudjuk, hogy ő volt a soproni ferences templom első ismert templomatyja és egyúttal ő alapította a Háromkirályok oltárát e rendház kápolnájában, melyet fényes javadalommal látott el. Ennek a javadalomnak tőkét később szavatosság mellett átvette a városi tanács és ő helyezte ki 10%-os kamatra a polgárainak. Így kapott 30 font dénár kölcsönt 1512-ben ebből a pénzből Farkas Tamás, amely összeget előzőleg Vilmos kereskedő forgatott. 1525-ben ez oltár tőkéből Kálmán timár és neje, Katalin 20

font dénárt még kölcsönvettek.[38\(98\)](#)

Siebenburger vagy magyarul Erdélyi Jakab soproni polgár nevével az 1483–1489. évekből közölt harmincadjegyzékben[39\(99\)](#) többször találkozunk. E feljegyzések szerint az említett hét év alatt 5 mázsa vasat, 42 000 kést és 3600 süveget szállított be külföldről, míg ugyanekkor kivitt 204 köből gabonát, 28 tehenet, 78 ökröt és 106 hordó mézet. Mindezek után összesen 56.8 Ft harmincadot fizetett, ami gyöngén számítva 1704 Ft értéknek felel meg, egy évre tehát átlagban 243 Ft értékű bruttó forgalmat kapunk. Ennek kétségteljesen többszöröse lehetett az az összeg, amit csupán belföldi viszonylatban elért. Ez adatok után nem fogunk azon csodálkozni, hogy az 1489. évi adójegyzék bizonyossága szerint a 686 soproni adófizető közül 14 forintos adójával Siebenburger Jakab a 13. helyen áll,[40\(100\)](#) más szóval Sopron város egyik leggazdagabb polgára, ki vagyona feleslegéből a soproni ferenceseket bőkezűen tudhatta segíteni, miként valóban segítette is.

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Hárs József: A soproni Építőbank működése és bukása (Vázlatos tanulmány)

317 Hárs József: A soproni Építőbank működése és bukása (Vázlatos tanulmány)

1901. október 18-án – meglehetősen látványos körülmények között – csődbe került egy soproni pénzintézet. A Soproni Építő- és Földhitelbank (köznapi nevés Építőbank vagy Baubank) bukása, a kortársak és utódok többségének felfogása szerint, olyan súlyos csapás volt a város gazdasági életére, hogy azt Sopron a kapitalizmusban már ki sem heverhette. Akkori vetélytársaihoz: Szombathelyhez, Pozsonyhoz és Győrhez mért hanyatlásának oka tehát a kárvallottak körülbelül tízmillió koronányi vesztesége.

Nincs szükség arra, hogy ilyen szellemben írt visszaemlékezéssel növeljük a bankbukásról szóló ismertetőik számát,[1\(101\)](#) és nem is ez a célunk, hanem inkább valami újjáértékelés-féle. Erre egyrészt az eltelt hatvan év adja meg az objektív lehetőséget, másrészt több olyan, ma már értékelhető körülmény, amelyek figyelembe vétele meglehetősen módosítja a kialakult hagyományt.

Nem ragaszkodhatunk tovább ahhoz, hogy szinte egyetlen személyben, Schladerer Alfréd igazgatóban, lássuk a vég és a károk egyedüli okozóját. Nem volt sokkal rosszabb, mint az a bűnösen könnyelmű vezető réteg, amely pozíciójába emelte. Viszont ahhoz sem ragaszkodhatunk, hogy olyan rettenetes csapásnak

fogjuk fel a történeteket, amely egy várost alapjaiban rázott volna meg. A kerek hétszáz károsult közül csak mintegy 400 soproni, ezek elismert 5 millió K veszteségéből csak 4 millió K magánosoké.

Már ezek a hevenyészett adatok is jelzik, hogy a kizárólagos forrásul mindenkor elfogadott könyv: A soproni bank-bukás, (dr. Taizs Károly, akkori iparkamarai másodtitkár műve, 1902-ből), megérett arra, hogy felülvizsgáljuk anyagát, nézeteit és foglalkozunk megjelenésének körülményeivel.

Mindez azonban még nem tenné szükségessé a téma feldolgozását, hogyha nem volnának ebben más lehetőségek is. A kapitalista Sopron hiteléletének virágkorát tárgyalva, pénzügyeinek két szélsőséges típusát mutathatjuk be. ³¹⁸Az egyik törekvéseiben csak nyereszkesítő Építőbank, a másik a szinte patriarkális Soproni Takarékpénztár. A kétfajta bank működését egymással szembeállítva, ábrázolhatjuk a kisvárosi élet és a fejlődő kapitalizmus, valamint a szélhámosságok és környezetük közti viszonyt. S ezzel hozzájárulhatunk a múlt századbeli Sopron gazdasági életének alaposabb megismeréséhez.

A vázolt gondolatok szellemében először Sopron gazdasági életével foglalkozunk a fejlődő kapitalizmusban, majd Bécs és Sopron összefonódásával az 1873-as nagy bankbukás-sorozat kapcsán. Ezután tárgyaljuk az Építőbank első éveit 1881-ig, virágkorát (1881–1895), majd a hanyatlást (1895–1901). A bukás körülményeit és a következményeket ismertetjük ezután, végül pedig a forrásokról szólnunk.

*

Sopron az 1848 előtti idők feudális viszonyai közt virágzó kereskedelmi város volt. Néhány dinasztia – mintegy negyven kereskedő – uralkodott a bor-, sertés-, gabona- stb. piacon és apáról fiúra hagyományozott módszerekkel gyarapította vagyonát. Ennek gazdasági alapja, a szőlőn kívül, az áruszállítás volt Dunántúlról vagy messzebből Bécs, Svájc, Csehország stb. felé. A nagyarányú vasútépítések első szakaszában sem változott lényegesen a város szerepe. Hiszen a déli vasút 1865-ben Nagykanizsáig megépített szárnyvonala éppen annak a terménynek és állatnak szállítására szolgált, amit eddig is Sopron piacára vittek, hogy az idegen kereskedőknek adják tovább. A kereskedelmi és iparkamara 1871-re vonatkozó jelentésében olvashatjuk, hogy a déli vasút Sopronból Ausztriába ebben az évben 397 659 db sertést vitt ki a 80 ezer vágómarha cserélt gazdát, nyilván ezeket is szállították. A piac kínálata öt-hatezer sertés naponta, kedden és pénteken ennek a kétszerese. A borkereskedők, bár sokat panaszkodnak a rossz termésre és a drága termelésre, súlyos vámkokra, de azért még Franciaországba is, Amerikába is szállítanak. Ez a viszonylagos életszínvonal nem tartott soká. A fejlődés további szakaszai egyre inkább eltávolodtak a hagyományos utaktól. A mind több és több vasútvonal egyre több települést kapcsolt be a monarchia gazdasági életébe, s a gyors szállítás következtében ezek egyre kevésbé szorultak rá a soproni piac közvetítő szerepére. Így írhatják róla a kilencvenes években: „...jelentőségét a köztudat még nem feledte el, ám a forgalom és kínálat már csak emlékeit hagyta meg.” A „nyolcvanas évek elejéig Sopronban virágzott sertéskereskedés több aprólékos ok összetalálkozása folytán Bécs-Újhelyre került”. A gabonakereskedelem decentralizálódott. „Most már Sopron csak annyiban középpont, a mennyiben ott laknak a megye leggazdagabb gabonaexporteurjai”. (Idézetek dr. Berényi Pál: Sopron megye c. könyvéből Bp. 1895.) A kétszáznál több kereskedő közül a főleg borral foglalkozók a milliomosok (Lenck, Flandorffer, Leiner, Wolf, Russ). Ennek a kilencvenes években pusztító filoxera vet véget. 1893-ban már 1000 kat. hold szőlő esik áldozatul a vésznek.

Ipara a magyarországi vidéki viszonyokhoz képest elég jelentős. A kor statisztikusa, Fényes Elek szerint hat nagyobb üzem (gépgyár, harangöntő, cukorfinomító stb.), 3 fonoda (évi 400 vég terméssel), ecetgyár

stb. van és 7 téglavető 15 kemencével (3 millió téglá és 1 és negyed millió cserép termeléssel évente). (Lásd SSz. 1958. 307.) Ebből azonban nem szabad valami nagy vállalkozói kedvre és mozgékony vezetőségre következtetni. Elég csak arra gondolnunk, hogy képesek ebben a korban gőzmalom helyett szélmalmot építeni.

Ami a népességet illeti, nem egészen pontos statisztikai adatok alapján állíthatjuk, hogy Sopron a kiegyezéstől az első világháborúig lényegesen lassabban fejlődött, mint Szombathely, Győr, Pécs, Kaposvár, Nagykanizsa, vagy akár Székesfehérvár. Különösen, ha még azt is számításba vesszük, hogy a szaporulat [319](#) egyre nagyobb részét teszik az ide telepedő nyugdíjasok. (1869-et 100-nak véve, Sopron 1910-ben csak 160,7 százalékos szaporulatnál tart, míg Szombathely 320,2, Győr 218,8, Pécs 208,4, Kaposvár 362,0% stb...) [2\(102\)](#)

További részletezés helyett most már csak annyit jegyezzünk meg, hogy az a tény, hogy Sopron nem tudott lépést tartani a kapitalizmusban izmosodó riválisaival, a tárgyalt gazdasági okokon kívül, elsősorban a soproni embereken múlt. Az a kétszázegynéhány kereskedő, 1300 iparos és 500 értelmiség, akik az 1873-as év küszöbén a vezető réteget alkották, lényegesen nehezebben alkalmazkodott a kapitalizmus formáihoz, mint a hagyományok, megszokott módszerek görcei nélkül feltörő, még csak most polgárosodó rétegek egyebüitt. Ezért írhatja Berényi idézett könyvében róluk: „Lehet, sőt alig tagadható, hogy (a konzervativizmus) ez a karakterisztikus elem városunk lakóiban és azok gondolkodási menetét visszatükrözve, administrációjában is erősebben van meg, mint más városokban.” „Régi bennszülött polgársága van, a mely büszkén emlékezik élt őseire és dicsekedve vallja erénynek, a mit őseitől örökölt: a fontolva, lassan járó haladást.”

Az Építőbank ideiglenes részvénye (1873)

Erre a legjobb példa a Soproni Takarékpénztár. 1842. augusztus 31-én alakult.^{3c(103)} Alapítói: lovag Flandorffer Ignác, Hofer Péter, a sógora, Leitner Ferenc és Vághy Mihály. Föltehetően még sokáig nem valósul meg, ha Széchenyi ³²⁰István nem támogatja, biztatja, segíti őket. Részvényeseinek^{3a(104)} háromnegyede kezdettől végig kereskedő „de soha sem jutott eszébe különös intézkedésekkel istápolni a kereskedelmi hitelt”,^{3b(105)} hanem csak a jelzálogüzletet^{3c(106)} (Berényi i. m.) Nevetségesen alacsony – először 15 000, később 30 000 forint-alapítókéval szemben már eleinte is többszázezer forint a betétösszeg (a század végén ötmillió korona felett).^{3d(107)} Üzletmenete^{3e(108)} jellemző a később alakult megyei takarékpénztárak működésére is, ezért érdemes kissé bővebben foglalkozni vele. 1869 után a vármegye hitelügyleteinek központja Sopron, kereskedelme következtében. „Ámbár különös ... az a jelenség, hogy a Sopronban központosított hitellel való üzérkedés nem a kereskedelemben és így nem azon forgalmi ágban kereste legtöbb táplálékát, a melyből kinőtt, hanem szolgálatba szegődött annak a hitelszükségletnek, a mely a kereskedelmi hitel formáival teljesen ellenkező formák között él.” A takarékpénztárak jelzálogos hitellel szeretnek foglalkozni. A kereskedői hitel egyes formáit csak akkor alkalmazzák, ha a nyújtott biztosítékok valami ingatlanra támaszkodnak. A rájuk szorulókat a hitelt rendszerint mezőgazdasági célra használják fel. „Apró intézetek, a melyek milliókra rúgó betét kamatoztatásáról kell gondoskodniok, nagy

előszeretettel gyakorolják a jelzálogos kölcsönöket, a melyek, párhuzamban a betétekkel, nemcsak ideig-óráig veszik le rólok azt a gondot, hogy mitévők legyenek a pénzzel, hanem évek sorára menti fel őket a pénzhelyezés gondja alól.” Hatalmas összegű és könnyen mozgósítható tőkék fölött rendelkeznek „nem értékesíthető betéteiken vásárolható éretékpapirokban, hogy azokat veszedelem csak olyan általános gazdasági válság kapcsán érhetné”, amilyenre az első világháborúig nem is akadt példa. Korlátlan bizalmat élveznek, sőt a „személyi momentum kelleténél sokkal nagyobb”. A betéttulajdonosok nagyrésze kisember: kispazda, kisiparos, tisztviselő, nyugdíjas.

A fűszer, gyarmatáru, divatcikk-kereskedők, általában a kiskereskedők szintén a takarékpénztárakkal állnak összeköttetésben. A soproniakról érdemes megjegyezni: „...bizonyos ellenszenvvel, vagy félelemmel vannak eltelve a hitelpapiros (mindenféle bankpapír, pl. váltó) iránt és inkább adnak kézi zálogul éretékpapírt, semhogy váltókkal^{3f(109)} manipuláljanak”. (Az idézetek Berényi i. m.-ből.)

A nagykereskedőknek a helyi bankok csak átmeneti pénzhelyező állomásként jöhetnek szóba, mert vagy az Osztrák–Magyar Bank soproni fiókjánál, vagy egyenest Bécsben, bankár útján, intézik fizetési ügyleteiket.

³²¹De nemcsak a nagykereskedők vannak kapcsolatban Béccsel. Sopron a Bach-korszakban a 3. sz. kormánykerület székhelye, s mint ilyen, közvetlenül a helytartóságtól függ. Elképzelhető, hogy ez a rang a leigázott országtól bizonyos különállást, elzárkózást eredményezett, Béccsel pedig nemcsak bizonyos közigazgatási szempontból, hanem személyes, családi kapcsolatokkal is szorosabb viszony alakult ki. Idehelyezett tisztviselők, Ausztriából, Csehországból bevándorolt családok erősítik az amúgyis évszázados szálakat a német nyelvterülettel. Buda már csak ezért, de távolsága miatt sem lehetett a soproniak számára az a vonzó, fényes főváros, ami Bécs volt.

És a bécsieknek is jelentett egyben-másban valamit ez a csendes kis város. Kereskedői egy ideig gyakran fordultak meg piacán (később már inkább a soproniak mentek oda), előadók, zenészek, színészek jöttek a városba, tisztviselők, nyugdíjasok telepedtek le, és sajnos akadt egy-két olyan is, aki pusztán szerencsét próbálni jött ide – minden áron. De ezekről a következőkben lesz szó.

*

Az 1872. évről készített iparkamarai jelentésben olvasható: „Der Mangel an Baulust is tatsächlich.” A nagytőke más, gyorsabban jövedelmező üzletekbe fekteti a pénzét, csak egyesek vállalkoznak arra, hogy a kevesebbet kamatozó, de biztosabb befektetésre, a házépítésre áldozzák a pénzüket. Az ilyen szórványos eseteken kívül csak a szükséges javítások, vagy – főleg ipari céllal – átalakítások történnek meg. Ezért kevés a lakás és nagyon magasak a lakbérek. Ezek a megállapítások a kamara egész területére – majdnem egész Dunántúlra – vonatkoznak, így Sopron városára is. Mik azok a jövedelmezőbb üzletek? Erre nézve ugyanez a jelentés szolgált még érdekes adatokat. Az egész annyira jellemző az 1873-as év bankbukásait közvetlenül megelőző időkre, s egyúttal az Építőbank későbbi módszereire is, hogy a jelentésnek ezt a részét közlöm (fordításban, az eredeti német). „A mindenütt ... elharapódzó csaló alapítási módszer, amelynek egyetlen célja – a lehető legkisebb fáradsággal és befektetéssel gyorsan meggazdagodni és az engedélyeseknek^{3g(110)} minden kockázat nélküli zsíros kis profitocskát biztosítani, már olyan méreteket öltött, és a kamatlábat^{3h(111)} olyan mesés magasra srófolta, hogy ezáltal a kereskedővilág tőkéjét teljesen elvonja a megszokott kereskedelmi ügyletektől. Vagy elképzelhető, hogy egy kereskedő vagy iparos dolgozni tud olyan pénzzel, ami neki 12–14%-ba kerül, anélkül, hogy a biztos bukásba kergetnék? De a földtulajdonos is szenved... mert még ennek sem áll rendelkezésére 7%-on alul tőke... Hova vezetnek ezek

a természetellenes és egészségtelen körülmények? Nem nehéz belátni: a nép teljes elszegényedéséhez és a vagyon felhalmozódásához egyesek kezében. A vállalkozások olyan utakra-módokra tértek, amelyeket a család legmagasabb fokának kell tartanunk. Minden kis helységben, amelynek valami kis jelentősége van, alapítanak egy takarékpénztárat vagy valamilyen bankot. Az alapítók azonban semmiképpen sem kerülnek ki a helybeli gazdagabb és intelligensebb lakosság soraiból, hanem egy már valahol létező pénzügyintézet, amely éppen nem tud jobb üzletet, ír egy x helyen létesítendő takarékpénztár engedélyezéséért, kiad a nyilvános jegyzésre szánt (az újságokban, hirdetésekben közölt), bizonyos számú, rendszerint neveltségesen [322](#)kevés részvényt a (tényleges) jegyzésre darabonként 10–20 forintos felülfizetéssel, hatalmas tújegyvezést produkál, amit aztán az intézet reklámjaként használnak ki, aztán ha a kedélyek megfelelően elő vannak készítve és eléggé befogadóképesé hangolva, a magának – vagyis az alapítónak – félretett részvényeket művészi felszólított magas áron a piacra dobja, barátságosan zsebre vágja a profitot, a léprement részvényesek aztán kutathatják, mit kezdjenek az intézettel, és hogy a kezükben levő drága részvényeknek csak félig megfelelő kamatozását érik el, mi sem természetesebb, mint emelik (kölcsonökre) a kamatlábat. Mindehhez hozzájön még az örült tőzsdejáték...[3i\(112\)](#) amelyben egyesek a nagy igyekezetben, hogy gyorsan meggazdagodjanak, lehetőségeiken felül vállalnak kötelezettségeket, aminek gyakori vége a teljes összeomlás. Erre vonatkozó jelentések feküsznek előttünk a kamara-kerület minden részéből, amelyekben panaszkodnak, hogy a kedvezőtlen kereskedelmi viszonyok között a kereskedők nagy része a becsületes foglalkozás polgári munkájától elfordult és a szokásokkal ellentétes, bizonytalan tőzsdespekuláció karjaiba vetette magát.” Megjegyzésben közlik, hogy a fentieket 1873 áprilisában írták, „...azóta messze túlszárnyalta aggodalmainkat a májusban bekövetkezett tőzsdeválság”. Utóirat: „Oedenburg und mehrere bedeutende Orte des Kammerbezirktes haben diesbezüglich die traurigsten Erfahrungen gemacht, die grossartigsten Verluste erlitten. Banken, denen das unbedingteste Vertrauen entgegen gebracht wurde, deren Bilanzen über die Geschäftsgebarung des Jahres 1872 schwindelhaft Ziffern aufwiesen, sind seitdem fallit geworden, haben die Ersparnisse von tausenden fleissigen Händen verschlungen und Firmen, die sich des besten Rufes erfreuten, mit in den bodenlosen Abgrund greissen...”[3j\(113\)](#) (Hauptbericht der Oedenburger Handels- und Gewerbekammer für das Jahr 1872. Oedenburg. 1873. Druck von Adolf Reichard. 44. 1.) Talán Schindler Ferenc titkár a szerzője.

Az országban ekkor 26 pénzügyintézet szűnt meg, ebből Sopronban hat. Egymillió forintnál jóval többre becsülik a veszteséget. A város 35 429,20 forinttal terhelte meg a bankokat, de ebből az egyenesadóból csak 8 490,20 forint folyt be a bukások miatt. Bécs fekete péntekje volt az a május 9. „Es war ein wahrer Höllenbreughel!”[3k\(114\)](#) – kiált föl egy szemtanú.

És ebben az évben, január 1-én, kezdi meg működését az Építőbank. 1872. november 10-én alakult, december 21-én felveszik a cégjegyzékbe.

*

Az 1873-as bukás-sorozat feltűnő jelensége, hogy Sopronban, ebben a kis városban egyszerre hat bank jelent csődöt és két nagyobb megmarad. Már maga ez a tény is arra mutat, hogy nem különálló pénzügyintézetekről, hanem sokkal inkább különféle elnevezésekről van szó. Valóban, ha jobban utána nézünk a vezetőségek névsorának, azt tapasztaljuk, hogy a legtekintélyesebb tagok, a főirányítók Flandorffer, Lenck Emil és Petrik József. A tulajdonképpen azonosság [323](#)néha még a látszatra sem úgyvelve jelentkezik a nyilvánosság előtt. 1873 februárjában hat bank egyszerre adja be ajánlatát a városhoz a városi pénzek elhelyezésére, s közülük kettő jóformán szószerint azonos.[4\(115\)](#)

Az ajánlattevők közt van a Soproni Általános Bank is. Igazgatója Schladerer Alfréd, az Általános

Takarékpénztár választmányában is szerepel. Igen fontos tény ez, amit az ajánlat aláírásán kívül az adófükönyv 1873. 62. sz. tétele is bizonyít. Ez a Schladerer nem más, mint az Építőbank jövődó nagyhatalmú igazgatója.

A bukások után a városnak lényegében két pénzüintézete maradt: a Soproni Takarékpénztár és az Építőbank. Érdemes most már a két vezetőség névsorát szemügyre venni.⁵⁽¹¹⁶⁾

1874-ben a Takarékpénztár vezetősége: lovag Flandorffer Ignác, Rupprecht J. (aligazgató), Zettl J., Russ K., Ritter L., Thirring N., Aberth X. F., dr. Schwarz M., Mechle J., dr. Kania J. stb. Ugyanakkor az Építőbank vezetősége a következő: Rupprecht J. (az igazgatótanács elnöke), Russ J. B. (alelnök), Gallus S., dr. Kania J., Mechle J., Markl J., Pottyondy Á. (a Lenck Emil vadásztársaságából), Pálffy, Rátz, Ritter L., Schneider Fr., Thirring N., Zettl J., Meller Imre. Vezérigazgató pedig: Schladerer Alfréd. A majdnem patriarkális intézmény is megegyezik ahhoz, hogy az üzletmenetekben mutatkozó különbség okát az egész vezetőségben keressük. Azok a rosszul, hamisan és könnyelműen gazdálkodók, akiknek csak az Építőbank ügyeire van befolyásuk. Elképzelhető, hogy nélkülük a bank további sorsa a takarékpénztárhoz hasonlóan alakul. Vagy még 1873-ban megszűnik, esetleg beolvad abba.

Adataink még nem elégségesek ahhoz, hogy határozott véleményt alkossunk ezekről a személyi ügyekről. Mindenesetre valószínűnek látszik, hogy az Építőbankra a Lenck-családnak volt szüksége és talán elsősorban Lenck Emilnek. Erre mutat a bank és a Lenck-cég közti szoros üzleti kapcsolat, különösen a későbbi időkben, mikor a milliomos Lenck Sámuel fiai, Gyula és az előbb említett Emil, irányították már a céget. De nemcsak a bankra, hanem Schladererre is szükség volt. Nem tudjuk, hogy ez a nagy darab szakállas ember hogyan került Sopronba, személyéről később szólnunk még, most csak annyit, hogy az is lehetséges, hogy mint jó szakember férközött a Lenck-család közelébe. Ebben az esetben Lenck Emil nem lehetett valami jó emberismerő, mert ugyancsak ő juttatta vezető állásba a kiscelli takarékpénztár vezetőjét, aki később Schladererhez hasonló módszerekkel tette tönkre intézetét. Akárhogy is volt, a család segítsége nélkül már 1873 körül véget ért volna a bankigazgató pályafutása. Az egyik bukott bank, a Soproni Leszámitoló Bank igazgatóját, bizonyos Spitzert ugyanis 1874. VII. 25-én, a Sopron c. lap közlése szerint elfogják. A szintén csalárd bukással vádolható Soproni Általános Bank vezetői pedig még novemberben sem készítették el a mérleget,^{5a(117)} a felosztási határozatot és a ³²⁴leszámolási tervet. Vagyis semmit se, nehogy megtudják illetékesek, hogyan működtek. Ugyanekkor Schladerer már benn ül a következő igazgatói székben. Újságban még berzenkedtek ellene, de végül is az egész ügyet eltussolták. Annyira, hogy 1901-ben, mikor mindennek elnevezték a Herr Obergauner-t,^{5b(118)} ezt a régi bűnét sem az igazságügyi hatóságok, sem a közvélemény nem rója már fel neki.

*

A Sopron c. lapban 1873. február 1-től hirdetés olvasható, amelyben a Soproni Építő és Földhitelbank (Várkerület 9.) „...elvallalja mindennemű építkezések keresztülvitelét a már közhírré tett és a bank helyiségeiben megtekinthető építési szabályok értelmében, átveszi mindennemű építkezési anyagok szállítását és építkezőknek előleget és kölcsönt engedélyez... kibocsát pénztári utalványokat... elfogad betéteket... 5% és 6%-os kamattal, elfogad pénzeket folyószámlára, leszámító^{5c(119)} váltókat és más értékpapírokat... ad kölcsönt... ingatlanokra, előlegeket... elvallalja a közvetítést vevő és eladó, bérlő és bérbeadó közt és e célból külön közvetítőirodát nyitott...” (Ez az iroda a Várkerület 121. alatt van.)

A hirdetés a nyilvánosság előtt bizonygatja, hogy az új létesítmény alapszabályainak megfelelő paragrafusai szerint és ebben az időben a városhoz, minisztériumhoz küldött beadványai szellemében (lásd

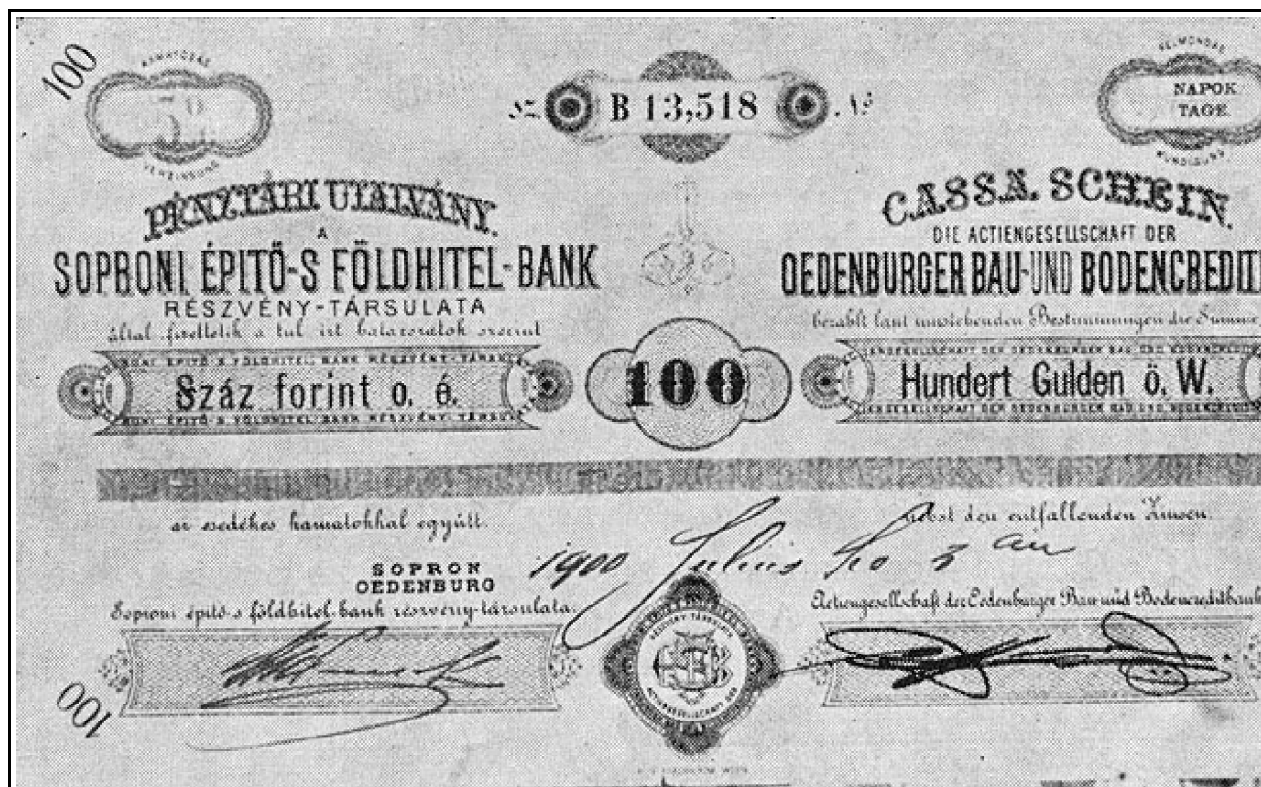
Közgy. Jkv. 1873. I. 406.) próbál nagyobb lendületet vinni az építkezésekbe. A vezetés többségének valóban ez volt a szándéka, legalábbis az első években. Hiszen több építőmester is található közöttük. Mindenesetre több, mint később.

A kiindulás azonban már olyan volt, hogy a szándékból sohasem lehetett valóság. Az 1873. májusi válság majdnem elvitte az egész befizetett részvénytőkét.

Még 1872-ben úgy határoztak, hogy a hatszázezerforintnyi alaptőkének csak felét fizettetik be. A kibocsátott 6000 db 100 frt-os részvény 10%-át 1873. január 1-ig, további 40%-át májusig fizették be a Soproni Kereskedelmi és Iparbankba. Ez bukása napján 206 688 frt 18 kr-ral volt adósa az Építőbanknak. Május 9-én neszét vették, hogy megrohanni készülnek a hitelezők a bankot. Sikerült elsőnek odaérni és „...igazgatóságának egyik tagja, meg az akkori főkönyvelő, elhozta a bankból brevi manu^{5d(120)} szerzett zálogképpen 166 604.66 frt értékű jelzálogkötvényt, ezeket később egyezség útján magára cedáltatta^{5e(121)} (a bank) és így vált jelzáloghitelezővé.” (Taizs i. m. a szakértők jelentéséből.) Nem tudjuk, hogy ki volt az igazgatóság említett tagja, de föltehetően az a Petrik József, aki könnyen neszét vehette az eseményeknek, hiszen a Soproni Kereskedelmi és Iparbank vezetésében is helyet foglalt.

Így megmentették ugyan a részvénytőke nagyobb részét, de egyúttal le is kötötték. Be kellett volna fizetni a tőke második részét is, hogy mozgatható pénzüik legyen, de ez a kívánság csak nagynéha merül föl, történni semmi sem történik. Azt csinálják, hogy az ideiglenes részvények helyett kevesebb véglegeset adnak ki, minden öt helyett négyet.

³²⁵Ennél sokkal súlyosabb hiba volt az alapszabályoknak az a paragrafusa, amely a hosszúlejáratú hitelek biztosítására rövidlejáratú hiteleket ír elő(!). Nehéz megérteni, hogy ez a képtelenség hogyan maradhatott benn az amúgy is sok változtatást megért alapszabályokban (csak 1876-ban adják ki nyomtatásban), legfeljebb úgy, hogy egyes vezetők nem is gondoltak komolyan arra, hogy a bank – hangzatosan megfogalmazott céljainak megfelelően –, hosszúlejáratú hiteleket fog nyújtani. A többiek pedig – úgy látszik – nem értettek hozzá.

Az Építőbank pénztári utalványa (1900)

Az első években mindenesetre azt látjuk, hogy itt is, ott is kisebb építési vagy parcellázási üzletekbe kezdenek. Ezek nagy részét azért vállalják, mert nincs más mód az adósságok behajtására. És a legtöbbjében kimutatható még a Lenck-család befolyása is. Lenck Gyula, Lenck Emil, Pottyondy Ágost neve sokszor szerepel a bankkal kapcsolatban. Ezekről pedig tudjuk, hogy együtt lovagoltak, együtt vadásztak és egy kávéház, egy bizonyos Café Biringer, törzsvendégei voltak a hetvenes évek eleje óta. A család befolyása mutatkozik meg abban is, hogy a bank a volt Kereskedelmi és Iparbank helyére, a Várkerület 115-be költözik. Ez pedig a Lenck-család rezidenciája. 1874. február 5-től kezdve működik itt. Ezzel kapcsolatban érdemes egy kis apróságot megjegyezni. A Sopron 1874. március 28-i közlése szerint az Építőbank magyar feliratait sutba vetette. Illetékes hely szerint csak azért, mert új helyiségének homlokzata szűkebb és új cégtábla kellett. Mindenesetre azok a nagykereskedők (Lenck, Rupprecht, Russ, Müller), akik támogatták a bankot, mind német anyanyelvűek voltak.

Aztán egyre jobban fogynak az igazgatóság kezdeményezései. Megszerveződik a tisztviselőgárda, növekszik a társadalmi elismerés meg az osztalék, látszat szerint minden a legnagyobb rendben van. S ekkor kezdődik a második korszak, mikor végzetesen szétválnak a látszat a valóságtól.

*

A bank az 1882. évi adófükönyv tanúsága szerint ebben az évben már a Várkerület 121. (ma: Lenin krt. 104.) alatt található. Egy biztosító ügyletekről [326](#)szóló hirdetményében az áll, hogy bejárat az udvaron balra. Ez feltehetően csak annyit jelent, hogy *ott is* volt bejárata. A hivatalos idő 8–12 és 3–6-ig tartott. A földszinten a pénztároson kívül még két tisztviselő dolgozott, de ezek – a levelező és gyakornok –

valamilyen hátsó helyiségekben, mert azt több forrás is hangsúlyozza, hogy a felekkel csak a pénztáros érintkezett. Az ő kezügyében állott az ún. kézi pénzszekrény – 10 000 frt-ig készpénz és kisebb letétek céljára –, egyik kulcsa nála, másik az igazgatónál. Schladerer hivatali helyiségében állott a nagy depot (letét)- szekrény, benne a biztosítékok, nagyobb letétek, alapítványok, így később a Müller Paulin-féle is, amelyből az utolsó időszakban 30 db nagycenti cukorgyári részvényt kiemelt és soha sem tett vissza. Ennek a tűzbiztos páncélszekrénynek egyik kulcsa az akkor már elnök Russ J. B.-nál, a másik az alelnöknél, a harmadik, az ún. stecher pedig az igazgatónál volt. De gyakorlatilag Schladerer bármikor ellenőrzés nélkül benyúlhatott a letétek közé, mert akár az irodaszolgával is elküldték neki a kulcsokat, ha kérte. Ami a levelezést illeti, ebben is teljesen szabad keze volt, mert ha alá is írta valamelyik vezetőségi tag, biztos lehetett felőle, hogy el már nem olvassa. (Macher A., Zundl Károly és Reschl F. tanúk vallomása.) Elképzelhető az ellenőrzés lazasága abból is, hogy a nyugtázást és minden egyéb aláírnivalót (pénztárutalványok) a tisztviselők intéznek vagy kitöltetlenül iratják alá.

Mindezekből a látszólagos apróságokból tevődik össze az a kép, ahogyan a bank 1881-től kezdve működött. Az igazgatósági tagok csak tereferére jártak be, s legfeljebb csak a tiszteledjükkel meg az osztalékkal törődtek.⁶⁽¹²²⁾ Jó példa erre, hogy sohasem kifogásolták, miért olyan magas a kamatláb. 5%-os kamatot fizettek a betétekért, a legtöbbet a városban. Ez előnynek látszik, de mint 1893-ban megállapítják, a legnagyobb üzletük a váltóüzlet (lásd^{5c}), ehhez pedig nem célszerű a magas kamatláb. Nem emelhetik ugyanis olyan magasra a discount-lábat, hogy hogy a különbségből, a nyereségből kikerüljön a betétkamat, a tőkekamatadó, az üzleti költség és a 8–10%-os osztalékot biztosító nyereség. Ami pedig a szelvények beváltása körül történt, egyenesen annak fitogtatása, hogy van a banknak elég fölösleges pénze. Különben is szerette mutatni, hogy erős. Átlag 1,2 millió K értékű (a korona bevezetése, 1892 utáni adat) szelvényeket váltott be díjtalanul, jobban mondva veszteséggel, mert a költségeken kívül számításba kell venni azt a kamatvesztést is, amely a bankot a szelvényekbe fektetett jelentékeny összeg után érte, meg a sok időt, munkát és postaköltséget. A bank „...már kezdettől fogva és főképp fennállása második évtizedében a legnagyobb odaadással azokat az ügyleteket szorgalmazta, amelyek javarészen a váltóházaknak és a különleges cél és hivatottság nélkül működő bankoknak szokott üzletköre lenni. Így adott kölcsönöket folyószámlában, leszámított váltókat, adott előleget értékpapírokra, vásárolt és eladott értékpapírokat és sorsjegyeket, beváltott szelvényeket és külföldi érmekeket és elfogadott megőrzésre betéteket.” (Taizs i. m. a szakértők jelentéséből.)

A tisztviselőgárda a következőképpen alakult.

1873-ban még csak egy tisztviselő van: egy Bauer A. nevű könyvelő. Schladerer valószínűleg már az év végén igazgató. Ekkor felveszik a hirdetés vagy takarékpénztári rokona útján Schmidt Frigyes vagy Ferdinándot (mindkét ³²⁷keresztnévvel szerepel a forrásokban).⁷⁽¹²³⁾ Ő a pénztáros, de 1880-ban meghal. A bukásban szereplő tisztviselők közül elsőnek Wrchovszky Gyulát alkalmazzák. Már az 1875-ös Magyar Compass könyvelőként említi. A másik vezető tisztviselőt, Prochazka Arthurt, 1876-ban szerződtették. Wrchovszky családja közismert volt a városban, nemességük volt, tehát egyenrangú és ismerős tárgyalófél minden városi polgár számára. Ezért nem csodálható, hogy 1881-től kezdve ő a pénztáros, viszont a bécsi származású Prochazka a könyvelő. Érdekes, hogy a könyvvezetés csalásai ettől kezdve mutathatók ki. Prochazka hat évvel volt fiatalabb Schladerernél. Az igazgató 1845. július 1-én született Staufen községben, a badeni nagyhercegség területén. Bécsből került Sopronba 1871-ben. Nem lehetetlen, hogy igazgató és könyvelő már korábban ismerték egymást.⁸⁽¹²⁴⁾

Braunshier Gyula kismartoni (1864) születésű gyakornok 1881 óta, 1883-ban levelezővé lép elő.

Ez a négy ember vezette orránál fogva az egész igazgatóságot és választmányt kerek húsz esztendőn keresztül.

Rajtuk kívül tudunk még egy gyakornokról (Macher Alfréd) meg egy irodaszolgárról (Resch Ferenc). Ők az üzelmekben nem vettek részt.

Ezek a tisztviselők megfelelő képzettséggel rendelkeztek és a szakértők megállapítása szerint formailag a legkifogástalanabban végezték munkájukat. Kétségtelen, hogy Schladerertől függetlenül is voltak kisebb egyéni akcióik, de lényegében nem ők határozták meg a bank további útját.[9\(125\)](#)

*

A tulajdonképpeni irányítók első elképzelése az lehetett, hogy amint zavartalanul hozzákezdhetnek, újból tőzsdézni fognak, mint 1873-ig. Úgy látták, hogy rendes üzletmenettel nem is lehet és nem is érdemes nyereségre spekulálni, ezért 1881-ben felvették a kapcsolatot egy bécsi bankházzal, hogy értékpapírok vételével és eladásával az árfolyamkülönbséget nyerjenek. Első próbálkozásuk mindjárt veszteséggel járt, erre az Adolf Weiss jun. Bankházhoz pártoltak át. Az Osztrák–Magyar Hitelintézeti papírok (nem a későbbi Ált. Hitelbank) azonban semmi nyereséget sem hoztak a banknak, sőt 1885-re már kerek 900 000 forint a veszteségük. Ezután államvasúti részvényekkel kísérleteznek, most már nyereséggel, s így sikerül az időközben kétféle forint fölé emelkedett veszteséget 1892-től 1895-ig 1 178 000 forint-ra lenyomni. Az utolsó tőzsdeügyletet, a készletben levő 7200 db hitelrészvény eladását, 1895 szeptemberében bonyolították le. S ezzel befejezték a tőzsdejátékot.[10\(126\)](#) A Soproni Napló írja 1903. január 18-án: „A személyes érintkezés alkalmával Schladerer mindig jókedvű volt és úgy nyilatkozott, hogy az ügyleteket milliomosokból álló konzorcium részére köti.” Lehet, hogy ez célzás a Lenck-családra. Az is lehet, hogy csak a visszaemlékező átfogalmazása. Az azonban tény, hogy a tőzsdejáték abbahagyása valamiféle összefüggésben van a Lenckekkel. Lenck Emil ugyanis éppen ekkor bukik bele gabonaspekulációiba a bécsi terménytőzsdén. A szakértők szerint ez anyagilag nem érintette a bankot, ezért még érthetőbb, miért hagyták abba a tőzsdézést éppen akkor, mikor nagy szükségük volt a végre elért nyereségre és tudták, [328](#) hogy máshonnan nem tudnak már pénzt szerezni. Ettől kezdve a bukásig egyik napról a másikra él a bank és a legváltozatosabb eszközökkel próbálja megszerezni a pénzt azokra a kiadásokra, amelyeket már sehogysem tud elkerülni. És közben még arra is van gondjuk, hogy őrizzék a látszatot, sőt az eredetileg 6%-os osztalékot 10%-ra emeljék. De éppen azért, mert túlságosan is magabiztosnak akartak látszani, gyanússá váltak a szakemberek előtt. Az Osztrák–Magyar Bank soproni fiókjának vezetői – csodálkozva azon, hogy más pénzügyintézetek szokásától eltérően, az Építőbank sohasem mutatja be könyveit baráti felülvizsgálás, tanácskérés végett –, figyelmeztették az egyik igazgatósági tagot arra, hogy itt valami bajnak kell lennie. Az illető, Zettl Gusztáv, szólt is, felelőlegesen egyéb dolgokat is, amit mondtak neki. Schladerer azonban kivágta magát, és az eset még csak jegyzőkönyvbe sem került. Így végződött az egyetlen próbálkozás az ellenőrzésre. Pedig akkor már minden mérleg, minden leltár hamis volt évek óta. 1881-től kezdve hamisították a könyveket, de akkor még vissza-visszakönyvelték a mérlegkészítés idejére átcsoportosított összegeket a valódi helyükre. Később már ezt sem tették. Schladerer az utolsó években már arra is vetemedett, hogy a lezárt, átkötött letétek jó részvényei helyett rosszakat csempészett be, sőt hamisakat is nyomtatott azzal az ürüggyel, hogy magasabb névértékűekre kell becserelni a forgalomban levőket. A felsorolást lehetne még folytatni, de ebből is látható, hogy minden eszköz jó volt, ha valamennyivel meghosszabbította a bank életét.[11\(127\)](#)

*

Schladerer az első években Megyeház tér 6. sz. alatt lakott (ma: Beloiannis tér), 1893-tól azonban átköltözött a Templom utca 24-be. Felesége bécsi származású, könyv- és tudománykedvelő, de egy kissé hóbortosnak tűnő asszony. Egy lányuk volt, akit 1899-ben egy bizonyos Slawik József János cs. és kir. főhadnagy vett feleségül.¹²⁽¹²⁸⁾

A bankigazgató keveset tartózkodott a hivatalában. Számos egyesületnek és bizottságnak volt a tagja, a városházán ő volt a fő pénzügyi szaktektentély, de csúfolták Bankett-Direktornak is, az ő tanácsát kérték ilyen ügyekben is. A hétvégét speisingi villájában töltötte, s évente legalább hat hetet időzött különböző fürdőhelyeken. Csak az utolsó években változtatott ezen, ekkor már többet tartózkodott Sopronban. Ekkor lövert is béreltek, Czeglédy Gyula zenetanárét Bánfalva felé. 1895-től említik mint telektulajdonost az ún. HosszúSORI árok mentén (mai Sztálin tér),¹³⁽¹²⁹⁾ ez volna az egyetlen soproni ingatlana. Ha már Sopronhoz csak ennyi kötötte, a magyarsághoz még kevesebb. „Kutschersprache sprech ich nicht” (kocsisnyelven nem beszélek) – mondta, s valóban nem beszélt, nem írt magyarul. Mikor 1886-ban soproni illetőségért folyamodott, kérvényét az iratok tanúsága szerint nemcsak, hogy nem ő írta, de feltehetően a városházán fogalmazták neki. „Ungarische Sawirtschaft” (magyar disznóság) volt a szavajárása a közállapotokra, s közben annyi pénzt vett fel a bankból személyi céljaira, amennyit akart.¹⁴⁽¹³⁰⁾

329S bár nem mert senkinek a szemébe nézni, a nyugalom látszatát mégis megőrizte, s nem tiltakozott az ellen, hogy utoljára még – 1898-ban, a bank 25 éves jubileumán – Gebhardt József polgármestertől, bankvezetőségi tagtól kezdve,¹⁵⁽¹³¹⁾ a várost irányító liberálisok vezérszónokain keresztül, egészen az udvarias rivális pénzügyi vezetőikig mindenki őt dicsőítse. Csak Zsombor Géza, a radikális párt elnöke és a Neue Zeitung, meg a Radikal c. lapok támadják, ők sem nyíltan.

Ezek a jóhiszemű vagy kevésbé jóhiszemű polgárok rettenetesen meglepődtek, mikor 1901. október 18-án plakát adta hírül mindenkinek, hogy elrendelték az Építőbank ellen a csődöt.¹⁶⁽¹³²⁾ Ez a vég az eddigiek alapján is előrelátható volt, hogy miért éppen ekkor történt, arra csak egy-két homályos adatunk van. Október 13-án a már évek óta súlyos asztmában szenvedő Lenck Gyula összevész Schladererrel. Egész éjszaka hallják a hangos szóváltást. Másnap délre Lenck Gyula halott. (A halotti anyakönyvi bejegyzés szerint 12 órakor halt meg, tüdőlégdag-ban.) Schladerer kifizeti kártyaadósságát a kaszinóban és eltűnik. Azt hiszik, Amerikába menekült, mint kiscelli szélhámos-társa,¹⁷⁽¹³³⁾ Rosenberg Henrik. De nem. 20-án megtalálják az erdőben. Agyonlőtte magát. (Jellemző, hogy nem a rendőrség, hanem egy önkéntes nyomozó akad rá.) A cég rövidesen szintén csődbe kerül. Ennyi az összefüggés a két ember és a két cég pusztulása közt. Többet eddig még nem tudunk.

*

Az ügyben érdekelték mindent elkövetnek, hogy mentsék, ami menthető. Mivel elsősorban a város politikai vezetése sínylette meg a bukást, cél az, hogy minden bűnt a halott igazgatóra hárítsanak, ezáltal tisztára mossák a liberális pártot. Bűnön természetesen nemcsak a bank csalásait, hanem a liberális uralom összes hibáját is értenünk kell. Ezért hangoztatják, hogy az Építőbank bukása az oka Sopron hanyatlásának. Ezt a kortársak el is hiszik, mert elég látványos volt a bukás. Így teremtenek maguknak tabula rasa-t az 1902. évi választásokra. Különben is általános érdeke a kizsákmányoló osztálynak, hogy ne firtassa a bank vezetőségének felelősségét, hozzáértését. Ebből az általános érdekből következik, hogy a „független” bíróság (most még annyiban is független, hogy Zalaegerszegről küldik, mert Sopron legtöbb bírója érdekelt az ügyben) inkább a tisztviselők bűnösségével foglalkozik. A nehézkesen működő igazságszolgáltatás 1904-re hozza meg csak végső ítéletét, amelyben végül is igazi bűnösnek csak a könyvelőt és a pénztárost

találja.

Az időhúzás és az elbagatellizálás elve érvényesül a csődválasztmány munkájában is. A kárvallottak teljes listája több okból nem készül el, s azt sem tudjuk **330**biztosan, hogy mennyi a kárhoz képest a bank értékesíthető vagyona. Mindenesetre 10%-nál nem volt több az az átlagos összeg, amit a károsultak később kaphattak.

Magát a tényleges kárt nehéz felmérni. További kutatásokra és elemzésekre van szükség. [18\(134\)](#) Talán furcsának hat ez a megállapítás, hiszen említettük már, hogy írtak erről a bukásról egy könyvet és számos visszaemlékezést is. Utóbbiakra lásd az 1. lábjegyzet megjegyzését, a könyvre nézve pedig hadd álljon itt néhány gondolat.

A könyvben találunk egy 644 tételből álló kimutatást, a károsultak jegyzékét, a bejelentett és az elfogadott követelések számszlopaival, de hogyha ezeket összegezve egybevetjük a más helyen közölt összesítéssel, különbségekre bukkanunk. A könyv 11 millió K-t meghaladó bejelentett követelésről beszél, a lista 1–644. tétele összeadva 10 688 637 k 66 f. Ebből a könyv szerint valódinak elismertek 7 718 642 K 03 f-t, míg az összeadás eredménye 7 406 330 K 42 f. A könyv más kimutatásaiban is vannak legalábbis felületességek. Hiányzik belőle az egész nyomozati anyag. De hiányoznak az ítéletek is. Ezek persze benne sem lehetnek, mert az elsőfokú ítélet meghozatala előtt három hónappal adják ki. Egy hónappal a törvényhatósági bizottsági választások előtt. A nyomda is, az újság is, amelyik a könyvet hirdeti, s amelynek tudósítója a könyv összeállítója, a liberális párt híve. Névtelenül jelenik meg, de most már tudjuk, hogy dr. Taizs Károly, iparkamarai másodtitkár a szerző. Vannak a könyvnek érdemei is, például a szakértők jelentésének közlése. Ez azért is érték, mert a bank iratairól csak annyit tudhatunk, amennyit ők leírnak. Az iratok ugyanis, mint bűnjelek, a bíróságra kerültek és a háborúban elpusztultak.

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Hárs József: A soproni Építőbank működése és bukása (Vázlatos tanulmány) / Források

Források

1. (Dr. Taizs Károly):

A soproni bank-bukás. A bukás története és következményei a bírósági és közigazgatási ügyiratok nyomán. Sopron, 1902. Röttig Gusztáv könyvnyomda kiadása és nyomása. 312+2 lap.

2. (Dr. Karl Arnold):

Alfred Schladerer... und der Oedenburger Bankkrach.
Sopron, 1901. Röttig G. nyomása, a Neue Zeitung kiadása. 16 lap.

3. Dr. Berényi Pál:

A Soproni Takarékpénztár ötven éves története 1842–1892.
Sopron, 1892. Rónai Fr. Nyomása, a Takp. Kiadása. 159 l + függ.

4. Dr. Berényi Pál:

Sopron megye (Megyei Monografiák sorozat)
Budapest, 1895. Magyar Tud. Ak. 108 lap.

5. Sándor Vilmos:

Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867–1900. Szikra, 1954.

6. Lenky Jenő:

A soproni Lenck család (Története s leszármazása)

Kézirat. Előszó dátuma: 1943. szeptember 1.

3317. Dr. Szédeczky-Kardoss Tibor:

A magyarországi pénzügyintézetek fejlődése (Közgazd. Könyvt. IV.).

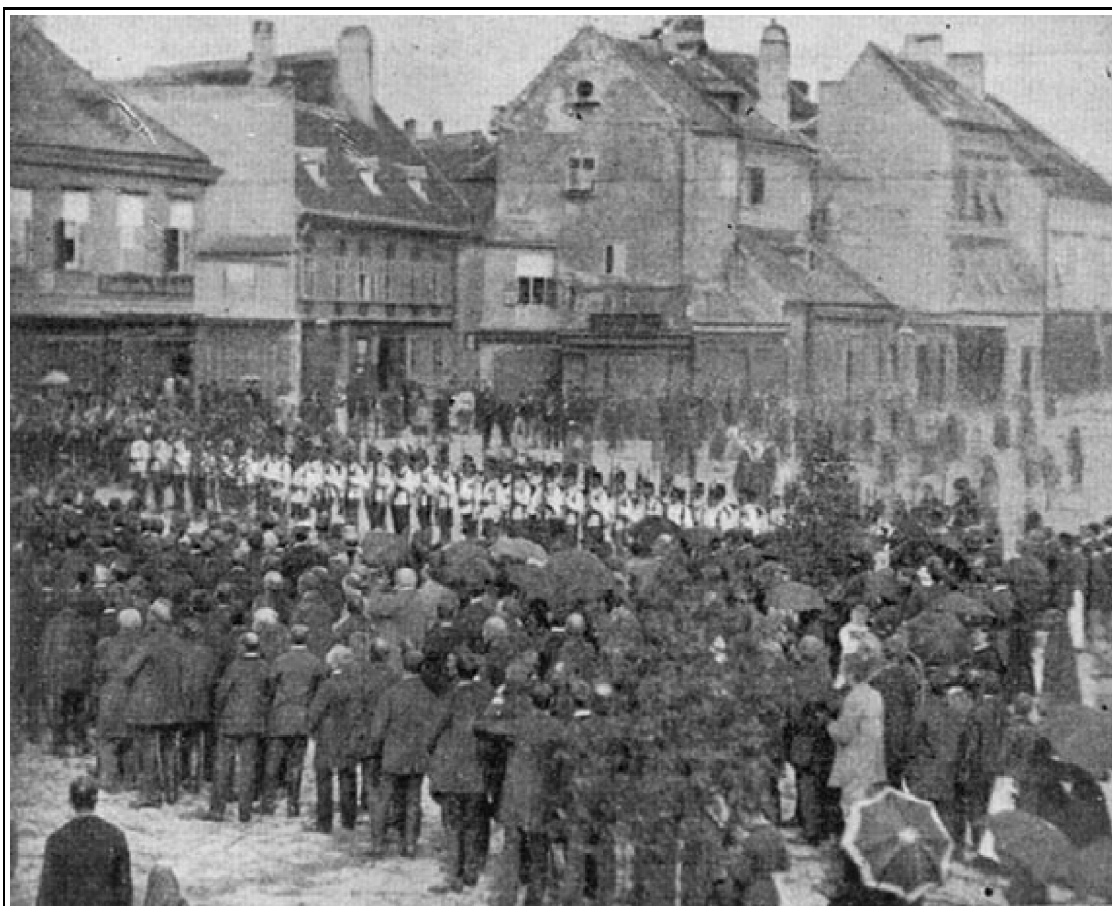
Budapest. é. n. Gergely R. kiad. 212 l.

Kamarai jegyzőkönyvek, Magyar Compass, Polgármesteri jelentések, Adófőkönyvek, Közgyűlési jegyzőkönyvek, az Országos Levéltár és a Soproni Levéltár megfelelő iratanyaga, a Soproni Szemle, a múzeum és a Thier-féle gyűjtemény.

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Hárs József: A soproni Építőbank működése és bukása (Vázlatos tanulmány) / Das Wirken und der Zusammenbruch der Soproner Baubank. 1873–1901.

Das Wirken und der Zusammenbruch der Soproner Baubank. 1873–1901.

Diese Abhandlung des Zusammenbruches der Baubank ist nur ein Entwurf eines grösseren Werkes, dessen Stoff die Tätigkeit und Sturz jener Bank bildet. Die Oedenburger Bau- und Bodencreditbank begann ihr geschäftliches Leben im Jahre des grossen Wiener Börsenkraches, im Mai 1873. Wegen sündiger Leichtsinnigkeit und Laienhaftigkeit ihrer Leitung wäre sie schnell zugrunde gegangen, wenn Alfred Schladerer (gebürtig aus Staufen in Bayern), (Arthur Prochazka, ebenso aus Wien, und Julius Wrchovszky, Mitglied einer grossen Soproner Familie) zusammenspielend durch eine ganze Serie von Betrügereien ihr Leben bis 1901 nicht verlängert hätte. Die Tätigkeit und Fall der Baubank ist bezeichnend für die damalige wirtschaftliche Lage in kleineren Städten. Der Verfasser bekennt sich gegenüber der Meinung der Zeitgenossen und den bisher erschienenen Arbeiten dazu, dass der Bankfallit in der Stadt keineswegs so grossen Verlust verursachte und dass ihre Tätigkeit als Ursache des langsamen Zurückganges der Stadt im Zeitraume de Kapitalismus keinesfalls so bedeutungsvoll war.

Katonai parádé az Előkapunál 1870 körül (Rupprecht Mihály felvétele)

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Bokányi és Sopron

Bokányi és Sopron

„Kilencvenéves lenne ma – a Párizsi Kommün évében, 1871-ben született, s fiatal kőfaragósegédként, tizenkilenc esztendősen már ismert harcosa volt előbb a szakmai szervezkedésnek, és 1894-től tagja a szociáldemokrata pártvezetőségnek...”

E szavakkal emlékezett meg a Népszava Bokányi Dezső kilencvenedik születésnapján, az 1961. február 11-i számában a nagy magyar forradalmárról, aki hosszú, viszontagságos úton ért el a szociáldemokrata pártban uralkodó lassaleanizmustól a harcos, igazi forradalmiságig, a kommunista meggyőződésig.

Bokányi Dezső jelentős személyisége volt a magyar munkásmozgalomnak, a maga korának kiemelkedő irodalmára, politikai nevelője és propagandistája, agitátora. Az évfordulóról mégis csak kevesen emlékeztek meg, hiszen csupán a Népszabadságban foglalkozott Szakasits Árpád Bokányi életével, a jóismerős és a tanítvány szemével emlékezve tevékenységére, és a Népszava állított neki emléket s méltán, hiszen egy ideig Bokányi a szerkesztője volt.

A Népszabadság cikke méltatja Bokányi propaganda- és agitációs tevékenységét. Ezeket írja a többi között agitációs tevékenységéről:

„...Ezt úgyszólván felbecsülni sem lehet. Gyönyörű tenorhangja végigzengett a legnagyobb térségen is és a leghatalmasabb teremben is, mint amilyen a régi Tattersall volt, ahová tíz- és tízezren fértek be. Hangszórónak akkor még nyoma sem volt, de az ő csodálatos hangja (világhírű énekes lehetett volna) eljutott a legtávolabbi pontokra is. Lebilincselő szónok volt. Ismerte a munkások lelkének minden rezdülését. Ismerte a dolgozó tömegek életét és gondolkodásmódját, hiszen belőlük vétetett. Egy-egy beszéde felejthetetlen élmény maradt mindazok számára, akik szerencsések lehettek hallani...”

S hogy valóban így igaz, ahogyan Szakasits Árpád a megemlékezésében elmondja, arról meggyőződhetek a régi soproniak is. Mert Bokányi Dezső, „a magyar Bebel”, ahogy a Soproni Napló 1907. március 17-i száma nevezi, több alkalommal is járt és beszédet mondott Sopronban.

A századforduló idején Sopronban még mai értelemben vett munkáspártról nem beszélhetünk. Voltak szociáldemokraták, és erős volt aránylag a munkásmozgalom, de ennek csak laza szervezeti formáit lehetett megtalálni. Ezek a laza formák a munkásegyletekbe, szakszervezetekben mutatkoztak meg. A szakegyletek majdnem teljesen önállóak voltak, csak 1902–1904 körül kezdtek csatlakozni az országos szervezetekhez. A szakszervezeti tagok öntudatosan vallották magukat szociáldemokratáknak, **333**de mint párt ekkor még csak bimbósodni kezdett a mozgalom. Mert mint a „SOPRON” című lap közli:

„A szocialisták húsvéti pártkongresszusára már nagyban folynak az előkészületek. Eddig 75 község jelentette be küldötteit. A jegyzékben Sopron neve is szerepel. Tudtunkkal a szocializmus soproni hívei

szervezett egyesületet nem képeznek s így a kongresszuson sem képviseltethetik magukat legfeljebb, ha valamelyik munkás testület a maga kebeléből megbizottat nem küld a kongresszusra.” („SOPRON”, 1903. április 1.)

A híradás után azonban csupán egy év múlt el, amikor a laza szervezeti forma már szilárdabb alakot kezd öltetni. A különféle szakszervezetek, vagy ahogy abban az időben hívták őket, szakegyletek közös munkásotthont létesítettek. Ebben kaptak helyet a különböző szakegyletek. S ennél a szilárdabb szervezeti forma megalakulásánál találkozunk először Sopronban Bokányi Dezső nevével:

„Bokányi Dezső Sopronban. E hó 10-én délután ½ 3 óraker a helybeli munkások a „Pannónia” szálló üvegtermében nagy népgyűlést tartanak, melyen a választói jog kiterjesztéséről fognak értekezni. Este ½ 8 óraker a Korona-vendéglő termeiben városunk szakegyletei a munkás önképzőkörrel egyetemben közös munkásotthont nyitnak, melyen Bokányi Dezső, a híres szocialista agitátor fogja az ünnepi beszédet tartani.” („SOPRON”, 1904. április 3.)

Ez alkalommal azonban a vendég nem érkezett meg. A népgyűlést elhalasztották:

„Elmaradt a népgyűlés. Mint jeleztük holnapra népgyűlést terveztek a soproni munkások. Ezt a népgyűlést, mint értesülünk, ápril hó 24.-ére halasztották, minek után Bokányi Dezső, a népgyűlés szónoka, holnapra nem jöhetett el.” („SOPRON”, 1904. április 10.)

De ami késik, nem múlik. Ha késve is, a soproniak meghallhatták Bokányit:

„Bokányi Dezső az ismert népszónok Budapestről szombat este 8 óraker a munkások új otthonának (Korona-vendéglő I. em.) megnyitása alkalmával beszédet tart. Minthogy a tervbevert népgyűlés a különféle ünnepekre való tekintettel elmarad, a munkásotthon vezetősége az érdeklődőket a szombatesti előadáson szívesen látja.” („SOPRON”, 1904. április 22.)

További híradás nem számol be arról, hogy Bokányi valóban megtartotta-e az előadást vagy sem. Minden bizonnyal igen, mert hamarosan, alig egy hónap elmúltával, ismét egy újabb előadás megtartására kérték fel:

„Bokányi Dezső, a szociáldemokrata párt országosan ismert szónoka, holnap este 7 óraker a soproni munkásotthonban szabadelőadást tart. Az előadást kedélyes multság követi.” („SOPRON”, 1904. május 29.)

A századforduló utáni éveket a munkásmozgalom egyre nagyobb fellendülése jellemezte. Sopronban is egyre másra jelentették be csatlakozásukat a munkásszakegyletek az országos szakmai szervezetekhez, egymás után tartották alakuló gyűléseiket. A szakszervezetek tagjainak száma is egyre nőtt a városban. Minden bizonnyal Bokányi két soproni előadása is hozzájárult a soproni munkásmozgalom fejlődéséhez. Érthető is ez, hiszen ha az egykorú lapok és a Soproni Állami Levéltár rendőrségi iratai nem is szólnak Bokányi beszédének tartalmáról, és a sajtó sem közli a gyűlések lefolyását, nem kételkedhetünk szavainak gyűjtő hatásában.

„A munkásokra gondolok – idézi Szakasits Árpád Bokányi saját szavait, amelyekben jellemzi a munkások előtt tartott beszédeiért érzett felelősséget –, akikhez nemcsak úgy kell beszélnem, hogy meg is értsék, amit mondok, hanem úgy, hogy ne adjam át magam a szónoki lendület csábításainak és egy szép frázisért ne felejtsem el az igazságnak legérthetőbb, legplasztikusabb kifejezését, a tények legvilágosabb jellemzését és ne felejtsem el, hogy a munkástömegeket még véletlenül sem szabad tévedésbe ejteni. A mi hallgatóságunk,

a mi harcostársaink nem gyülevész tömeg, hanem olyan eszmei közösség, amelyre a legnagyobb megbecsüléssel és felelősségérzettel kell tekintenünk.” (Népszabadság, 1961. febr. 11.)

Aki így gondolkodik, ilyen elveket vall, az csak a legnagyobb meggyőződéssel tudhat beszélni. Ez teszi érthetővé számunkra, hogy Bokányi neve miért vált oly hamar országszerte és külföldön annyira ismertté.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy Bokányi ekkor már mai értelemben vett harcos forradalmár volt. Ez időben még nem ismerte fel helyesen az igaz, a célhoz vezető utat. Hatottak rá a Magyarországi Szociáldemokrata Párt opportunistáinak nézetei. De megsejtette, hogy mi lesz a helyes út.

A Népszava 1961. február 11-i száma idéz Bokányi beszédéből néhány mondatot, amelyet a szociáldemokraták XII. pártgyűlésén mondott el, s amelyek az orosz japán háborúra és 1905–1907-es orosz forradalomra vonatkoztak:

„Vessünk egy pillantást keletre. Nagy tragédia játszódik ott le. Egyrészt a japánok és az oroszok harca, másrészt a forradalmárok harca a cárizmus ellen. A lánglelkű ifjakat beviszik a kelet-ázsiai csatásorba, hogy kiöljék belőlük a forradalmi eszméket. Ki kell fejeznünk, hogy megvetjük az elnyomókat, utáljuk a háborút és üdvözlésünket küldjük az orosz forradalom harcosainak.”

Ez az orosz forradalom, amelyet Bokányi üdvözölt, hatással volt a magyar munkásmozgalomra is. Nyomában sorozatos mozgolódás, bérharc következett. Sopronban azonban csak 1906-ban ért el ez a hullám. Sztrájk sztrájkot követett, bérharc bérharcot. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt XIV. kongresszusa megállapítja:

„...Sopronban alig van szakma, amely küzdelmet ne vívott volna. Sopronban 2 új szakcsoport, környékén pedig 17 alakult. A szervezett munkások száma meghaladja az 1500-at...” (A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott dokumentumai 1900–1907. III. kötet, 508. oldal.)

A szervezett munkások számának növekedése magával hozta, hogy a munkáspárt is teljesen szervezett formát kapjon Sopronban. Az említett kongresszuson bejelentették azt is, hogy Sopronban megalakult a párt állandó titkársága, a pártvezetőség anyagi hozzájárulásával. Függetlenített titkárt kapott Sopron is Wajdits Béla könyvkötő-segéd személyében.

A taglétszám számszerű növekedése következtében az eddigi munkásotthon már kicsinek bizonyulhatott, ezért ragadta meg az alkalmat a titkárság, hogy a közben megszűnt Polgári Kör helyiségeit a szociáldemokrata pártnak szerezze meg. S ez sikerült is.

Amikor az új munkásotthon felavatására került sor, a soproniak ünnepi szónoknak ismét Bokányi Dezsőt hívták meg.

Nagy hírverés előzte meg a munkásotthon-avatást.

„Bokányi, a magyar Bebel, Sopronban. A soproni szervezett munkásság március 24-én, az új Munkás Otthon (volt Polgári Kör) megnyitása alkalmával nagy márciusi ünnepélyt rendez, melyre meghívta Bokányi Dezsőt és Groszmann Miksát, a magyarországi szociáldemokrata párt két legnevezetesebb tagját, kik mind a ketten mély tudásukkal és kitűnő szónoki képességükkel magaslanak ki. Bokányi neve Európaszerte ismeretes. A Társadalomtudományi Társaságnak előadó tagja és nemrégiben Nagyváradon meghívásra egyetemi tanárok és szociológusok előtt tartott nagyhatású ismertetést az általános és titkos választói jogról. Bokányi és Groszmann jövő vasárnap, 24.-én délután 3 órakor érkeznek Sopronba, mely

alkalommal a szervezett munkások az általános és titkos választói jog érdekében tüntető körmenetet fognak rendezni, mely után a kaszinó nagytermében találkoznak, hol Bokányi magyarul, Groszmann pedig németül nagyszabású beszédet mondanak. Ismerve Bokányi és Groszmann mély tudását, biztosra vehető, hogy a 200 számozott ülőhely mely a polgárság részére tartatik fenn, utolsóig elkel. Belépési díj egy korona. Megjegyzendő, hogy a páholyok és a karzat már le vannak foglalva a jegyek előre válthatók a soproni szociáldemokrata párt titkársági irodájában (volt Polgári Kör) délelőtt 10 órától 1-ig, délután 4 órától 8-ig. Este az új Munkás Otthon ünnepélyes megnyitása következik. Kezdeté 8 órakor. Az 1 koronás jegyek oda is érvényesek. A tiszta jövedelem az új Munkás Otthon berendezésére fordítatik.” (Soproni Napló, 1907. március 17.)

335Bokányit és Buchinger Manót, Groszmann helyett ugyanis ő érkezett, nagy ünnepélyességgel fogadták a soproni munkások. A fél kettőkor kezdődő felvonuláson az egyesületi zászlót és politikai jellegű táblákat vittek. A menet élén a brennbergi bányászzenekar haladt.

„...a szociáldemokrata munkásság által bejelentett... felvonulásnál... észrevétel nem volt, beavatkozásra ok nem szolgáltatott, résztvett cirka 1300–1400 munkás, közte 320 brennbergi bányamunkás...” (Soproni Állami Levéltár rendőrségi iratok 3001/rk/907–578/rk/907.) – közli a felvonulásról a kiküldött rendőrbiztos jelentése a városi főkapitánnyal.

Magáról a gyűlésről pedig a következőket olvashatjuk a rendőrbiztos jelentésében:

„...A gyűlés elnökéül Szatmári Sándort, jegyzőkönyv vezetőjéül pedig Fischl Lászlót választották meg.

A tárgysorozat első pontja volt egy magyar ének, amelyet a szociáldemokrata párt dalárdája adott elő.

A második pont volt Bokányinak magyar nyelven tartott beszéde, amelyen 1848–1907 márciusát ismertette és a politikai alap gondolata az volt, hogy a szociáldemokrata pártnak a fő célja a munkának mindenek felett álló és azt egyedül megillető tiszteletet és becsülést szerezni, amit, ha másképp elérhető nem lesz, forradalom útján is ki kell vívnia a szociáldemokrata pártnak. Egyelőre azonban az erős szervezkedés és összetartás azok a fegyverek, amelyekkel a kitűzött cél eléréséért harcolnak.

A harmadik pont egy német dal volt, amelyet szintén a dalárda énekelt.

Utolsó pont volt Buchingernek német nyelven tartott beszéde hasonló tartalommal a Bokányi magyar előadásához...” (S. Á. L. 3033/rk/907–578/rk/907)

Ez a rendőri jelentés elég szűkszavú, holott meglehetősen nagy érdeklődést váltott ki Sopron város közönségénél a gyűlés és nem is csak a munkások között. A sajtó is beszámol a kaszinói nagygyűlésről. A Soproni Napló megemlíti, hogy „A munkásság vendégeit a vasúti állomáson nagy fogadtatásban részesítette.” Magáról a gyűlésről a következőket írja:

„...Délután három órakor volt a kaszinó nagytermében a gyűlés, melyen mintegy 1500 főnyi hallgatóság volt jelen. A munkásdalárda énekszáma után Bokányi Dezső másfélórás nagyszabású beszédet mondott. Gazdag széleskörű tudásáról és kiváló szónoki képességéről tett bizonyosságot ez a beszéd, mely mind gazdag tartalmával, mind keresetlen szép formájával a szónok lendületes kitűnő előadásában nagy hatást keltett. Beszédének különösen a munka dicsőítéséről szóló része részesült nagy tetszésben. A hallgatóság körében városunk számos előkelősége, köztük Töpler Kálmán dr. polgármester, több városi képviselő, ügyvéd, orvos is jelen volt. Utána Buchinger Manó beszélt németül...

Este a volt polgári kör helyiségében elhelyezett munkásotthon felavatása volt ugyancsak nagy közönség részvétele mellett. Itt is Bokányi Dezső mondott magasan szárnyaló felavató beszédet.” (Soproni Napló, 1907. Március 28.)

Meghívó.

Vasárnap, f. hó 29-én, este 7 órakor
a munkás otthon termében
korona szálloda I. emelet

Bokányi Dezső
a magyar országai szocialdemokrata párt szónoka

szabad előadást
tart.

**Ezután kedélyes est tartatik, dal- és
tamburicza előadásokkal és tánczsal.**

Szives megjelenését kéri a
rendezéség.

Belépti nincs, szabad bemenet.

„PETŐFI-KÖNYVNYOMDA, SOPRON.

Az eddig közölt szemelvények azonban elég keveset árulnak el a beszédek tartalmáról. A rendőrbiztosi jelentés ugyan megemlíti, hogy Bokányi nem zárkózott 336el a forradalom kiobbantásának lehetőségétől sem. Igaz, hogy csak nagyon feltételes módon, hiszen ő maga is kételkedett abban, hogy egyáltalán szükség lehet-e rá. Mégis ez a kijelentés rámutatott arra, hogy Bokányi az akkori szociáldemokrata vezetőség haladó személyei közé tartozott. A többség a forradalmat még csak említeni sem volt hajlandó. A kisebb vezetők pedig e példát követték. Ugyanebben az időben Wajdits Béla a szociáldemokrata párttitkár is mondott beszédet a brennbergi bányamunkások előtt. A beszédről a következőket jelentette a kiküldött rendőrbiztos:

„...Beszédében ismerteti a munkásszervezetek célját, azok előnyeit s kijelenti, hogy ők nem a capitalisták ellen, hanem inkább a szervezetlen munkások ellen küzdenek, akik a munkásság legnagyobb ellenségei...

Kijelenti továbbá, hogy nem akarnak forradalmat, hanem céljukat, a munkásság helyzetének javítását

törvényes uton és eszközökkel akarják elérni...” (9931/rk 1907– 578/rk/907 – 9494/rk/907.)

Wajdits ezt a beszédet 1907. szeptember elsején mondta el, tehát néhány hónappal később mint Bokányi. S nem véletlen, hogy így beszélt. Ez a szó, hogy forradalom, ritka szociáldemokrata vezető szájából hangzott el, különösen azután, hogy az 1905/7-es orosz forradalmat leverte a cári önkény. A lassaleánus nézetek még inkább erőre kaptak, s a szociáldemokraták egyedül a parlamenti harc lehetőségeit akarták megvalósítani a szocializmus megteremtése érdekében. S hogy Bokányi beszédének a lényege is erre irányult, hadd idézzük a függetlenségi párt soproni sajtóorgánumának beszámolóját Bokányi beszédéből. Ez a lap az ellenfél fülével hallgatta a beszédet, s bár részleteket nem közöl a beszédből, de a gondolatokhoz fűzött kommentárja mégis sok mindent elárul.

„Multra kell építenünk!

Bokányi Sopronban

Sopron, március 26.

Vasárnap Bokányi és Buchinger jártak városunkban, a munkásság szociáldemokrata része ünnepélyesen fogadta a maga apostolait, kinek elseje Bokányi Dezső, a kaszinó nagytermében nagyszámu érdeklődő, 250 brennbergi bányamunkás és a soproni szociáldemokrata munkások előtt (mely hallgatóság a nagyterem kétharmadát töltötte meg) nagyszabásu beszédet mondott az új márciusról. Arról a márciusról, melyben a munka a maga diadalmas hadjáratát befejezve, győzelmi ünnepet ül. A beszéd bővelkedett képekben, szövirágokban, s az agitátor tüzes ajkáról folyékonyan ömlött a szó. Gunyolta a multat, a mult minden intézményét, hirdette a multaktól független boldog jövőt, a munka megbecsülésének korát, s a szocializmus eszméinek megvalósításához a polgári osztály segédkezését kérte, a polgárságnak meg kell értenie, hogy a reakció elnyomja a polgárt és a proletárt egyaránt, amint hogy a függetlenségi pártot is béklyóba verik a mögötte felemelt törrel álló reakciók. Apponyitól az ország jövőjét félti, Apponyi Spanyolország sorsára juttatja – ugymond – a nemzetet. Az erőszak hívének vallja magát, de erőszakos rázkódtatást akkor idéz elő, ha elég erős rá. Majd a munkát dicsőíti, a munka – ugymond – az emberi szolidaritásnak himnusza, a munka értékét most kezdik becsülni, a munka – minden, a többi – semmi, mindenki annyit ér, amennyit dolgozik. A munkának ez az apoteozisa a beszéd legszebb, mert igaz része. Egyebekben a beszéd nem volt őszinte...” (Nemzetőr, 1907. március 27.)

E közlésből, ha mindent nem is, de a beszéd legfőbb körvonalait megismerhetjük. Világossá válik előttünk egyrészt, hogy Bokányi mint ideológus az akkori szociáldemokrata párt elveihez viszonyítva meglehetősen merész. Nyíltan felveti, hogy forradalomra szükség van, de csak akkor, ha erre a munkásosztály elég erős lesz. Másrészt még nem ismeri eléggé Lenin elveit. Innét az a hiú ábrán, hogy a polgárságot akarja megnyerni a munkásosztály szövetségének. Fel sem vetődik benne a parasztság szövetségének a lehetősége, holott éppen az orosz forradalom tanulságai bizonyították, hogy erre milyen nagy szükség van.

A Nemzetőr cikkírójának tetszését természetesen nem nyerhette el Bokányi beszéde, hiszen mint a cikk további részéből kitűnik, beszélt a nemzetköziségről, [337](#)hangoztatva, hogy ez nem ellenkezik a nemzeti felfogással. S még sok egyébről szó eshetett, ami a Nemzetőr cikkírójának dühét felébresztette, mert a beszámolóval egybekötött vitacikk vége felé a következő szavakban fakadt ki:

„...Mert lehetetlen, hogy ne lássa, akármilyen magas paripán is ül Bokányi (mert azon ül, mikor pl. nem átallja a maga rezesbandás bevonulását az Apponyiéhoz hasonlítani), hogy fanatizálni lehet a tömegeket lehetetlen dolgok ígéréseivel, de abból megvalósítani csak azt lehet, amit a polgári társadalom elfogad, mert annak igazságát érzi és a megvalósítására józan ösztöne, érzése és lelkiismerete parancsolólag

kényszeríti...” (Lásd ugyanott.)

Bokányi második soproni beszéde, mint az elmondottakból tudjuk, meglehetősen nagy hatást váltott ki, s erről már nem feledkeztek meg a soproniak, mint az első soproni gyűlésről.

Nem sokkal később, a következő év vége felé ismét Sopronba látogatott Bokányi. Ez alkalommal:

„A soproni szociáldemokrata párt vasárnap délután a kaszinó nagy termében az általános titkos választói jog érdekében népgyűlést rendez, amelynek Bokányi Dezső és Diener Dénes József budapesti vezérek lesznek a szónokai. Az előbbi magyar, utóbbi pedig német nyelven fog beszélni.” (Soproni Napló, 1908. október 10.)

Mint ez már úgy látszik hagyományossá kezdett válni a szociáldemokrata pártnál, ezúttal is tüntetés, illetve felvonulás szervezésére használták fel vezetőik érkezését a munkások.

„...A népgyűlésre eljönnek Budapestről Diener Dénes József dr. és Bokányi Dezső, akiket a munkásság szombat este fogad a győr-sopron-ébenfurti vasút pályaházában és lampionos menettel kísér a munkásotthonba.” (Nemzetőr, 1908. október 6.)

Hogy ki Diener Dénes József, arról is hírt kapunk a Nemzetőr 1908. október 11-i számából: „egyetemi magántanár és a „MUNKA Szemlé”-jének főszerkesztője.” Ez a cikk még megállapítja a szociáldemokrata párt gyűlésével kapcsolatban:

„...A rendőrfőkapitány különösebb intézkedéseket nem tett...”

Mindez annál is inkább érdekes, hiszen alig egy évvel ezelőtt még sztrájkok bolygatták meg a város nyugalma és két éven keresztül forradalom tüze lobogott az orosz cár birodalmában. Azért valami intézkedést mégis tett a rendőrfőkapitány. A gyűlés ellenőrzésére rendőrbiztost vezényelt ki – két gyorsíróval. Ez azért érdekes, mert a gyorsíró-jegyzetek segítségével megmaradt a Soproni Állami Levéltárban Bokányi Dezső beszéde, teljes terjedelmében.

Mielőtt azonban a beszédet idéznénk, hallgassuk meg, ez alkalommal miként vélekedik a Nemzetőr Bokányi Soproni beszédéről. A beszámoló érdekessége, hogy mindazt, ami a gyorsíró jegyzeteiből kimaradt, megkapjuk az újságíró tollából, holott magáról a beszédéről édeskeveset árul el.

„A szocialisták nagygyűlése a választói jog érdekében. Tegnap délután 3 órakor a kaszinó nagytermében népgyűlést rendezett a soproni szociáldemokrata párt az általános, egyenlő, titkos választói jog érdekében. Két budapesti kiküldött, Bokányi Dezső, az országos párt vezére és Diener-Dénes József, Kristóffy József darabont-helytartó hü csatlósa, árkon-bokron át követő fegyverhordozója, beszéltek az általános választói jogról vádolva, ferdítve és kártevés nélkül pellengérezve a koalíciót, a függetlenségi pártot, akik „elárulták a népjogokat” és az egyetlen számbajöhető pártnak tüntetve fel a szociáldemokrata pártot, mely lélekszakadásig következetes – terrorisztikus erőszakban, revolver-excesszusokban és a társadalmi felfordulás előkészítésében, a nélkül természetesen, hogy a jogtalanoknak a jog ígérésén túl komoly program valóztatással segítségére lenne. A Kaszinó nagyterme zsúfolásig megtelt, az igaz voltak sokan, akik értetlenül lelkesedtek, mert imponált nekik a fejlett Bokányi-bariton és a sürü és erős gesztus és a kikalkulált jelenetzárok, melyek után olyan spontánul jövő kéjjel lehet tenyerek zajával felelni. Bent a sorok között sápadt bányászarcok, ezek a brennbergiek, aztán a munkásság, kereskedelmi [338](#)alkalmazottak, néhány világos, virágos kalap: asszonyok, leányok a negyedik rendből a második és elsőrend külszin-utánzásával, egy ketten a második és harmadik rendből kacérkodva a sejtelmes negyedikkel. És már

jönnek a vendégek Bokányi, Diener. Ferenczy gyűlést nyit és üdvözli a szónokokat. Bokányi a dobogó szélére áll, gyűrött papírlappal a kezében és zsebkendővel. Divatos szakkóban, de a proletárvonás érdekében be van gyűrve a kabátgallérja. Egy kis scenikai ügyeskedés. Mókázva kezdi, aztán haragos lesz és az ember hinné neki, hogy komolyan az, de aztán kitűnik, hogy – pompás színész, mert újra tréfálkozva csapong, hogy megint nekiharaudjék. A koalíciót agyabugyálja, mely plurális választói jogot főzött ki, mely a magyarságot, a komoly elemek döntését akarja védeni, a „nincs veszténivalónk”-ok szeszélyére való ingatagságával szemben. Elbüszkélkedik az aktalopással, mondván, Andrassy kibujt a szava alól, hogy ősszel benyújtja a választói jogot. És mert kibujt: benyújtottuk mi! – szolt. A kormány osztályozni akarja az embereket az új választói joggal, akár a vasúti kocsikat. Teszi ezt a 20.-ik században, Magyarországon, ahol minden iskolában azt hirdetik, hogy sehol a világon nincs nemzet, hozzánk hasonló nemzet – melynek főurai maguk jószántából mondtak le az előjogokról és osztottak közös búra-örömrre a néppel. A pluralitást a népjogok kijátszásának mondja és azzal fenyeget, hogy ha az agitáció eszközt a rendőrhatalom a szociáldemokrata párt kezéből kiüti, van annyi bátorsága, hogy egy percig sem késve olyan eszköz után nyuljon, melyet a körülmények a kezébe adnak és azzal küzd ki a jogát. Mert nincs veszteni valónk! És éljeneztek, tapsoltak. Tapsolt Szilvásy Márton dr. meg az otlévó liberálisok, így Winkler Adolf dr. is, pedig hát Tisza Kálmán, Tisza Pista se kerültek ki szárazon Bokányi buzogánya alól. De ők, a Szilvásyak tapsoltak részhalából, mert a koalíciót is velük ütötte. Másfél órai beszéd után Diener Dénes József vette át a pódium sarkot. Szintelen orgánumával és német szavával nem tudott nagy érdeklődést kelteni. Alig beszélt 10 percig: a terem félig kiürült. Megismételte kissé Bokányit, tett hozzá, vett el belőle, Kristóffy-petárdákat süttött el halk-álmodozással és aztán elült ő is, az emberek pedig hazamentek. Elmult egy délután 3-tól 6 óráig...” (Nemzetőr, 1908. október 13.)

E beszámoló után, amelyet a függetlenségi párt lapjának újságírója írt, most már megérthetjük, hogy milyen nagyszerű szónok is volt Bokányi Dezső. Hiszen még ez az újságíró sem tudta magát kivonni beszédének hatása alól, amikor leírta, miként reagáltak rá a jelenlévők. Mert nemcsak a bányászok és munkások vettek részt a népgyűlésen, hanem

„...nagy számban volt képviselve az értelmiségi osztály is, több ügyvéddel, orvossal és hivatalnokkal...” – amint a Soproni Napló 1908. október 13-i számában írja a gyűlésről. Ez a lap már alapos részletezéssel foglalkozik Bokányi beszédével. Minden biztonnal a gyorsírói jegyzetek alapján írta a tudósító beszámolóját, ebben viszont sem az elmondott beszéd ellen, sem mellette nincs állásfoglalás.

De nézzük meg, hogy mit is mondott Bokányi 1908. október 11-én délután 3 órakor tartott soproni nagygyűlésén. Az alábbi idézeteket a gyorsírói jegyzet alapján közöljük:

„Mielőtt a plurális választójogot magyaráznám – kezdte a beszédet Bokányi – szükségesnek tartom a kormány politikája magyarázása szempontjából némi kis visszpillantást vetni néhány hónap politikájának történetére annyival is inkább, mert annak idején Sopron is egyike volt azon városoknak, ahol a munkásosztály nem valami barátságos fogadtatásban részesítette gr. Apponyi Albertet. Ez a barátságatlan fogadtatás indokolatlannak találtatott, félremagyaráztatott és 2–3 esztendő után ideje lehet igazolni, hogy a szocialista-demokrata munkásosztály e barátságatlan fogadtatása indokolt volt, nemcsak a munkásosztály szempontjából, hanem a polgárság szempontjából is. Arra, hogy rámutassak, hogy minő radikális beszédek hangzottak el a nemzeti küzdelem alatt, szükség nincs, azt mindenki tudja, hogy akkor röpködtek a levegőben: a nemzet önállósága, a nemzet függetlensége, a nemzet jövője, az új Magyarország. A régi Tisza-féle korrump rendszerrel szemben megalakul a hazafias nagy nemzeti politika, mely hivatva lesz Magyarország függetlenségének, önállóságának alapját lerakni. Mik voltak az eszközök? Nem adunk kvótát, ki fogjuk küzdeni az osztrákoktól, hogy nemzeti büszkeségünk megerősödést nyerjen, adjanak a

magyarnak hátgerincet azzal, hogy megadják az önálló magyar hadsereget. Nemcsak hogy kvótát nem adunk, hanem követelni fogjuk a magyar állam kidomborítását, szembeszegezzük az osztrák vakmerő követelésével szemben az önálló vámterületet s mindaddig egy fillért sem adunk, míg ezeket a követeléseket nem teljesítették, míg a magyar nemzet önállósága, függetlensége, jelvényben, címerben alaposan kidomborítva nem lesz. Ezek voltak a jelszavak, amivel utaztak. Az ideák szépek.

Mi szociáldemokraták, kik minden embernek a legnagyobb szabadságot kívánunk biztosítani oly mértékben s addig, míg ez más embernek szabadságával összeütközésbe nem jön, teljesen lehetetlen az, hogy a szociáldemokrata párt ne helyeselné a magyar nemzet függetlenségét, önállóságát, mert ha ezt tennék, úgy ellentmondanánk a demokráciának.

Mi szociáldemokraták nem ezért fogadtuk gr. Apponyit barátságatlanul, hanem azért, mert sem Apponyiban, sem az akkor szereplő politikusokban nem láttunk kellő biztosítékot arra nézve, hogy ezt meg is fogják valósítani. Mert tudtuk, hogy a szereplő politikusok ténykedése ezen forradalmi idő alatt nem volt egyéb, mint a régi Tisza-szabadelvű párttal szemben lejátszódott játék, vagyis míg Tisza uralmon volt, beleültek a reakcionáris elemek, nem azért, hogy elősegítsék a liberalizmust, hanem hogy a liberalizmusra nehezedjenek. Ezt tudtuk. Láttuk, hogy akik a békét felrakták, midőn látták, hogy a tömegekben a népszerű az eszme, és a választókban a koalíciós mozgalom, felcsaptak a nemzet vezéreinek, bementek az új Nőé bárkába, hogy az új kialakulásban a bilincseket lerakják. Ez Magyarország régi története. Amikor felkerültek Bécsbe, ahol az ő kiváltságait akarták megnyirbálni, abbahagyva a küzdelmet éppugy nem törődtek az ország sorsával, mint a mostani koalíció, mely sem lényegében sem formájában semmit sem tett ezen ország függetlenségének biztosítására.

Az első dolog az volt, mikor megjöttek Bécsből, az egész ország Hallelujával fogadta, azt mondták, hogy teljesen lehetetlen, hogy Kossuth, Andrassy, Wekerle, ezek a híres politikusok, úgy akarnának a kormányzóknak ülni, hogy az uralkodóval szemben ki ne kötötték volna a jövőre nézve egy oly politikának a programját, amelynek alapján ezt az országot egy szabad birodalom felé lehet vezetni.

Egyedül a szociáldemokrata párt, mint valami Lucifer tagadta ezt és állította, hogy ez nem igaz, mert mikor megkapták ezek a kormányzókat, ugyanezen időben fekete és piros tentával ellátott javításokkal írásbeli szerződést kötöttek a király előtt arra nézve, hogy az összes eddigi követeléseket Ausztriával szemben feladják.

Azt mondták, hogy az teljesen lehetetlen a nagy Andrassy fiától, a nagy Kossuth fiától és Wekerlétől, a polgári házasság megalkotójától, a liberalizmus nagynevű képviselőjétől, ez csak ráfogás azok részéről, akik hétről-hétre izgatnak, akik izgató sajtókat tartanak fenn s a közvéleményt a nemzeti kormány ellen használják, ez nem lehetséges, ez csak rágalom, melynek eszközlője: Kristóffy.

Pedig a következmények megmutatták, hogy nekünk igazunk volt. Adtak kvótát, adtak, s nem is kvótát, hanem felemelt kvótát.

Utána azt mondták az országban: Kérem kvótát adtunk, mi lesz az önálló vámterülettel. Ja, mondták ők, önálló vámszerződés, vámterületszerződés, vám, önálló, s lett belőle vámszerződés, s eltűnt az önállóság. Hozzátették, 340máj 1917. Talán meg lehetne csinálni, ha... Akkor újra össze kell mérnünk erőnket Ausztriával, fegyvereinket nekiszegedhetjük, újra kezdetük a veszekedést. Ez volt az első. A második pont utána következett néhány nap múlva. Egy némely városban azt mondták, hogy ha nincsen vámterület mi lesz a magyar vezényszóval, hátha megcsinálja Apponyi, Kossuth. Erre azt mondták: hát minek akarjátok megbántani a királyt legkényesebb helyén, miért akarjátok megbántani szívét, mikor semmire sem olyan

kényes, mint a maga hadseregére. Ugyanazon politikusok, akik pár nappal ezelőtt azt hirdették, hogy ha a nemzet akarata a király akaratával ellentétbe jön, akkor a nemzet akaratának kell győznie, mert a ha király nem enged... s itt tettek egy kis célzást, hogy volt ám francia forradalom, volt XVI. Lajos, szóval egy kis célzást tettek a nyaktilóra... Most pedig ugyanezen politikusok azt hirdetik, hogy a király szavának a nemzet elnémuljon... s most a nemzet behódolt.

Azt mondták hogy mindez benne van a paktumban és nemcsak ez, hanem a létszám emelés is. S erre megjelent Wekerle az ő ismert csalafintaságával: ez idő szerint nincsen szükség a létszám felemelésére, de a paktumban van létszámemelés, csak hogy nem most, hanem majd ha annak szükségessége fog mutatkozni, akkor majd megcsináljuk és most már tudjuk, hogy itt a szükségesség, ha nem lehet más szükségesség, ott van Bosznia és Hercegovina, ez elég lesz arra, hogy vele indokoljanak.

A kormány ezt csinálja s ez nálunk meg is történhetik, mert sajnos, nálunk nincsen a választópolgárságnak pártja, elve és akarata. Egy ország, ahol 8–900 ember leszavaz s rábizza akaratát egy bizonyos program alapján választottakra és ezek ellenkezőjét csinálják annak, amit a választók követelnek és természetesnek veszik, hogy 8–9 miniszter, néhány udvari intrikus, 800–900 ember akaratával szemben megcsinálja annak ellenkezőjét, amit ígért! Nálunk szocialistáknál azonban másként van, én mindig azért szoktam verést kapni, ha nem hoztam meg mindazt, amit követeltek, de ha valahova elmentem és nem hoztam volna annyit, amennyit ki lehetett volna hozni, ugyanakkor egy szocialista vezér sem maradhatott volna a helyén. Egy politikai pártban az elvek ezért csináltatnak, s a választók azért szavaznak, hogy a politikai hatalom meghódításával a kormány végrehajtsa az állam rendelkezésére álló hatalmi eszközöket. Ez nálunk nincsen meg...”

Bokányi Dezső beszéde további részében azt fejtegette, hogy a kormány a polgársággal szemben nem következetes, nem fejezi ki a polgárság akaratát. Majd így folytatta:

„...vajon következetes-e a munkássággal szemben? ...Hatalommá a nemzet akkor lesz, ha a nemzet magába fogadja a népet, a nép adja a hatalmat. Ezt mondták ők! De nem hittünk nekik. Hát először is Andrássy mondta: megcsináljuk az általános, egyenlő, titkos választói jogot. Majd mikor mi követeltük, hogy terjessze be a törvénytervezetet, ezt mondta: igenis be fogjuk majd terjeszteni az egyenlő választói jogot. (A titkos már eltűnt.) Majd másodszer: majd beterjesztjük az általános választójogot. (Az egyenlő eltűnt.) És mikor csökönyösen követeltük, akkor már arról volt szó, hogy az egész tervezetből lesz egy parlamenti reform. (Az általános eltűnt.) Erre összeszedtük erőnket és felállítottunk 100.000 embert a parlament elé és azt mondtuk: ide nézzetek, itt áll 100.000 munkás, amire Andrássy kijelentette, hogy az általános választói jogot be fogja terjeszteni, de határidőt nem mondott.

Pártgyűlést tartottunk arra vonatkozólag, hogy ha a kormány határozott nyilatkozatot nem tesz az általános választói jogra nézve, akkor ki fogunk állítani 100 meg 100.000 munkást, de nem egy napra, hanem napokra és meg fogjuk látni, hogy az ország végre is egy pár kormányférfiu dominiuma-e, vagy pedig a népnek is van akarata.

Erre Andrássy bejelentette, hogy októberben fogja beterjeszteni az általános választói jogot s mi türelmet veszítve beterjesztettük azt szeptemberben (általános derűtség)...”

341A beszéd további részében arról szólt Bokányi, hogy míg a polgárság nem látta, mit csinál a kormány, a szociáldemokraták előre látták az Andrássy-féle politika következményeit. Részletesen elemezte és bírálta a törvénytervezetet, amely több osztályba sorolta a népet. A többi között kijelentette, hogy valójában nem

jelent a tervezet mást, mint a korábbi korrupciós rendszer fenntartását. Majd így folytatta:

„...Jól tudja Andrassy, minden terveikkel szemben ütőkártya vagyunk és pedig erős ütőkártya. Mert minket nem lehet ám egy pár mandátummal kielégíteni. Azt hiszik – mert sokszor kínálják ám – adunk nekik 20–30 mandátumot és mi odaadjuk elveinket és elhallgatunk... mi nem azért harcolunk, hogy mandátumhoz jussunk, hanem hogy Magyarország kulturája szociáldemokrata alapokra legyen fektetve.

Az a párt, mely át akarja venni a jövő generáció vezetését és amely az emberiség új eszmeformáit akarja létrehozni – egy új kulturát, az nem máról-holnapra, hanem örökre dolgozik, mert mienk a jövő...”

Még egy részletet közöljünk a beszédből:

„...Hazánkban egy politikus sem tudja, hogy mi baja ez országnak. Az agrárius azt mondja: ez, a liberálisok szerint: amaz. Azt se tudják, hogy mi a nép millióinak akarata. Azt mondja Andrassy 1,200.000 ember van, kiket nem szabad a parlamentbe beereszteni, nem szabad még csak a reményét sem adni annak, hogy ez az 1,200.000 ember parlament útján javítsa a helyzetét és így nem marad más hátra e néposztálynak, mint a kezébe lévő fegyverhez nyulni, az erőszakhoz, s így áll be az a körülmény, hogy erőszakhoz nyul azért, hogy akarata megnyilvánuljon.

Tisztelt elvtársak! 1,200.000 embernek tehát továbbra is a lázadás joga marad meg... a szociáldemokrata pártot beakasztják a bothoz, revolverhez! S ha ez az elkéseredett tömeg bothoz, revolverhez nyul, akkor marad filozófnak. Adjatok tisztességes fegyvereket kezünkbe, akkor mi népgyűléseinken agítva megnyerjük a csatát végigvezetve egy küzdelmet, melyben ember ember ellen, párt párt ellen fog harcolni, de az utat ne vágjátok el tőlünk. De ezt a fegyvert kezünkbe kiadni nem engedjük s igenis fogunk olyan eszközöket választani, amelyek célhoz fognak vezetni. (Szünni nem akaró éljenzés és taps.) Ezen mondataimnál felhangzó tapsok, amelyeket az ország minden gyűlésén kapunk, bizonyítják, hogy milyen lelkes a munkásság gondolkodása. Mutatja ez a taps azt, hogy pártunk élni akar és élni fog s győzni fog...

Ezen párt, ez a tömeg élni akar a kulturának és élni is tud, ezért jogos nemzeti szükséglet, hogy a parlament kapuit előtte megnyissák... Az erőszakot a priori perhorreszkáljuk, mielőtt azt használnánk, akár ezer és ezer gyűlést is tartunk, becsukatjuk magunkat, de mindig csak szóbelileg agítunk, mert hisszük, hogy lesz a közvéleménynek ereje és észretérve kényszeríteni fogja a kormányt az általános titkos választójog megcsinálására...” (Soproni Állami Levéltár rendőrfőkapitánysági iratok 3082/1908.)

Eddig a beszéd. Mint már a korábbiakból tudjuk, nagy tetszéssel és lelkesedéssel fogadták Sopron dolgozói. Ez a beszéd – most már tisztán láthatjuk – magán viseli a szociáldemokrata párt elveinek minden hiányosságát. Beszél ugyan forradalomról, bár Bokányi maga bebizonyítja, hogy Andrassyék és a többiek minden erejükkel fenn akarják tartani uralmukat, mégsem látja, legalábbis kimondani nem meri, hogy a forradalom az egyetlen lehetőség, amellyel a szocializmus útjára lehet az országot vezetni. Érthető, hogy eddig, ebben az időben még nem jutott el Bokányi, mert a reformista gondolkodás, amely a szociáldemokrata pártvezetést irányította, reá is hatott.

Annál nagyobb jelentősége van annak, hogy 10 évvel később le tudta vetkezni az opportunisták nézetét és maradéktalanul Lenin követőjévé tudott válni.

S ezért örülünk, hogy születésének 90. évfordulója alkalmával, soproni beszédeinek felidézésével módunkban állt emlékének áldozni.

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Arany János soproni kapcsolatai

342 Arany János soproni kapcsolatai

A SSz évek során át buzgólkodik már azon, hogy a magyar írók kapcsolatait Sopronnal felderítse. Valóban kevés azoknak a nevesebb magyar tollforgatóknak a száma, akiknek nem volt semmiféle összeköttetésük a várossal; persze itt nemcsak a hosszabb-rövidebb tartózkodásra gondolunk. Arany János azonban eddig nem szerepelt azoknak sorában, akiknek életében valamely soproni vonatkozást ki lehetett volna elemezni. Éppen azért érdeklődést keltett egy nyom, amely a Nagyvilág című folyóirat idei első számában bukkant fel.

Zolnai Béla, neves irodalomtörténészünk ugyanis cikket közölt a műfordításról ezzel a címmel: A műfordítás tündöklése és nyomorúsága. Ebben a jó fordító kellékei közt megemlíti a tökéletes magyar nyelvi tudást, pedig azt nem mindegyik műfordító mondhatja magáénak. És itt említi a következőt: „Arany János egy soproni látogatása alkalmával úgy nyilatkozott, hogy a német város magyarul tudói között a legjobban egy Lehr Albert nevezetű beszél – kitűnően – magyarul.” Természetesen nagyon megfogott a közlés, amely szerint Arany többször is megfordult volna Sopronban és a várost németnek érezte. Persze rögtön elő kellett venni a legrészletesebb Arany-életrajzot, amelyet Vojnovits Géza jelentetett meg utoljára, de abban szó sem esett soproni tartózkodásokról, így nem tudtak róla az újabb Arany-kutatók sem. Zolnai professzor kérdésünkre a forrást illetően azt válaszolta, hogy pillanatnyilag nem tudja, mi e mondás forrása: ez egyébként érthető is, hiszen a cikk maga nem Arany Jánosról szól, hanem a műfordításról és annak kellékei közt a tökéletes nyelvtudásra vonatkozóan került szóba a kérdéses mondat. Zolnai professzor úgy emlékezett, hogy a Magyar Nyelv című folyóiratban olvasta Arany nyilatkozatát. Beke Ödön egyetemi professzor volt oly szíves, hogy cédulakatalógusa segítségével közölte, hogy az 1917-es évfolyamban van ilyesmiről szó.¹⁽¹³⁵⁾ Az idézett hely azonban nem említi soproni tartózkodást, de igenis Lehr Albertnek, a kitűnő Arany-magyarozónak cikkében bukkanik fel a sokat ígérő, azonban sajnos, eredményt nem hozó adat. „Arannyal való első közlekedésem 1863-ban történt, még tanuló koromban. A sopronyi Magyar Társaságnak (melyet Kis János superintendens alapított) én voltam akkor főjegyzője, Domanovszky Endre tanár, Petőfi barátja pedig elnöke.²⁽¹³⁶⁾ Egyik ülésen valaki Aranynak Ráchel siralma című költeményét adta elő, s a következő versszaknak «Sírt a vad poroszló stb.» harmadik sorában: «Feledém, hogy szolgál», ezt «szolga» megvetéssel mondta. A szavaltat végeztével felkeltem s több észrevételt tevén rá, kivált ezt róttam hibául, hogy a szavaltó megvető hangot használt ott, a hol nyoma sincs a megvetésnek. Nosza, ellenem zudult mindenki, az elnökkel egyetemben. Erős vita támadt. Végre is azt ajánlottam, hogy nem tehetünk okosabbat, szólítsuk fel Aranyt magát, ő döntsön mint legilletékesebb bíró. Ugy lett. Levelet irtam neki, melyben igyekeztem bővebben motiválni a magam felfogását. Emlékszem még, felhoztam, hogy azon a helyen «szolga» a ki szolgál, azaz nem ura a saját akaratjának, s bármennyire meg van indulva, szive ellenére is végre kell hajtania Heródes parancsát, engedelmeskednie kell, különben a maga fejével játszik; felhoztam továbbá, hogy a «megvetés» erőltetésével a királyhoz hajlanék sympathiánk, a szolgál rovására, a mi fonákság stb. Felkértem végül Aranyt, a ki akkoriban a Koszoru szerkesztette, hogy a Nyílt Levelezésben néhány szóval jelentse ki, kinek van igaza. A Koszoru legközelebbi számában (II. félév, 48. lap) ezt olvashattuk: «L. Albert urnak, Soprony:³⁽¹³⁷⁾ Önnek van igaza. Hogy ne? A szolgál ³⁴³iránti megvetés porba rántaná azt a helyet.»⁴⁽¹³⁸⁾

Lehr valamivel alább folytatja: „(1875) Ez idő tájt hallottam Gyulaytól, hogy rólam lévén szó, így nyilatkozott volna Arany: «Ez tud köztük magyarul.» (t. i. a Nyr⁵⁽¹³⁹⁾ gárdájához tartozók közt). Fides penes auctorem.⁶⁽¹⁴⁰⁾ Azon a jövődők vitatkozzanak, vajjon így értette-e Arany: «ez tud», vagy így: «ez tud.» Én a magam részéről az alany nyomosítása ellen tiltakozom, mert más is tudott és tud magyarul”.

Íme a Nagyvilág cikkének a kulcsa. A szerző emlékezetében egybevegyült a soproni diákélet érdekes epizódja és a későbbi Lehr-anekdota, amely elmondva élesebben kiemeli, amiről szó van, és valóban ez Lehr *felolvasásának* szövege, amelyet később kinyomtatnak. A cikkíró másirányú és tárgyú, egyébként igen tanulságos tanulmányán kis szeplő volt az elírás, még ha minket soproniakat közelről érintett is. Így azonban legalább sikerült elhárítani Aranyról azt a hitet, mintha városunkat ismerve, arról nem megfelelően ítélt volna, mert hiszen Lehr diákkorában is sokan beszéltek igen jól magyarul, maga Lehr említi po. Petőfi barátját. Viszont bepillantást nyertünk az 1860-as évek diákéletébe, amelynek fontos tényezője volt a Magyar Társaság (akkor ezzel a névvel: A sopronyi magyar nyelvemelő egyesület) és amelyben mint láttuk alapos részletekbe menő viták folytak. És ha Arany János személyében nem is járt Sopronban, ezek a derék, lelkes fiatalok szálláscsinálói voltak. Az 1861/2-ös iskolai évtől kezdve 1863 végéig átlapoztuk a társaság jegyzőkönyvét,⁷⁽¹⁴¹⁾ amely számot ad a szavlatokról is, ezek igen ritkán hiányoztak a szinte hetente tartott ülésekről. Egy-két mondatban benne foglaltatik a bíráló is. Petőfi mellett Arany a leggyakrabban előforduló név, még hozzá gyakran a nehezen szavalható versekkel kapcsolatosan. Így az 1861–63-as időszakban szerepeltek a következő versek: Czákó sírján, Letésem a lantot, Árva fiú, Egressy Gáborhoz, Keveháza, A pusztai tűz, Fiamhoz, A lantos, Visszatekintés, Egri lány, Toldi (első ének), Domokos napra, Török Bálint, V. László, Rozgonyiné, Daliás idők (2. ének), Évek, ti még jövődők évek, Visszatekintés. A költő hazája. Nemegy közülük többször is. Legkedveltebb volt a Zách Klára; hat alkalommal szavalták. Maga Lehr Albert is megpróbálkozott vele, a bíráló ez volt: „Kázmér szavait, melyekben a buja vágy nyilatkozik, nem egészen találta el. Különben sikerült volt előadása.”⁸⁽¹⁴²⁾

Ami a Ráchel siralmát illeti, már 1875. dec. 19-én szavaltta Lehr Vilmos, Albert bátyja, mégpedig nem műsoron, hanem „önkénytesen”. Amely alkalomról Lehr Albert ír, az a félévi próbatétel volt, 1863. január végén, akkor Ajkay Gyula szavaltta. Lehr Albert pedig ez év május 9-én.

Az ifjúsági önképzőkör egyes alkalmakkor persze vendégül látott kívülállókat is, de – mostani tudásunk szerint – nagyközönség elé 1863-ban vittek Sopronban Arany-verset. Ha ugyanis magyar vendégművész szerepelt itt, akkor műsor kitöltésére műkedvelő szavalók kértek szót. 1861-ben Reményi Ede világhírű hegedűs szerepelt, ugyanő 1863-ban is; hogy mit szavaltak akkor, arról nincs tudomásunk, de mikor azutóbbi évben Hollósy Kornélia adott hangversenyt, Torkos Sándor Arany Családi kör c. ismert költeményét szavaltta (V. 24. és 25.).

Egyébként, midőn Arany János 1882-ben meghalt, a hivatalos város részvétlevelet intézett a családhoz. Mind ebben, mind a válaszban hasztalan keressük azonban, hogy valami említés volna a költőnek és Sopronnak személyes kapcsolatáról. A részvétlevelél így hangzik:

„Sz. kir. Sopron város közönségétől. Azon pótolhatatlan veszteség, mely hazánkat koszorús költőnk Arany János gyászos kimultával érte, a nemzet minden hű fia szívében sajnó fájdalmat idézett elő. Lesújtó volt az érzet azon ajkat örökre ³⁴⁴elnémulni tudni, mely az élő nemzedék közül leghivatottabban dalolt hazánk zengzetes nyelvén, kihullva tudni a tollat azon kézből, mely a magyar műköltészetet a világirodalom gyöngyei sorába helyezendő remek megteremtésével azon fokra emelte melyre akárhány a mienknél számára a tetemesebb, hatalomra nézve tekintélyesebb nemzet méltán irigykedve tekinthet fel. Ha azonban mi, kik a nagy nemzeti költő elvesztését gyászoljuk, ennyire fájdalmasan érezzük a hézagot, mely jobb létre

szenderülése folytán támadt, mennyire fokozottabbnak kell a fájdalomnak Nagyságod és családja szívében lennie, kik a költőn kívül a szerető és szeretett férjet, illetve atyát veszítették az elhunytban. Az emberi szív sajátos alkotása folytán egyidejűleg több érzelm benyomását lévén képes befogadni, saját fájdalom mellett s vele egyidejűleg a nagyobb fájdalommal való tiszteletteljes részvét érzete fakadt keblünkben, s midőn mély gyászunk maradandó jele képen elhunyt jelesünk emlékét jegyzőkönyvünkben megörökítettük, egyidejűleg a hátrahagyott család nagyobb zsibbasztóbb fájdalmát kívántuk az őszinte részvét kifejezésével enyhíteni. Ne vegye tehát Nagyságod tiszteletteljes közeledésünket az elvonultságot kereső fájdalom megzavarásának, hanem keressen és találjon azon öntudatban vigaszt, hogy nem egyedül kénytelen a szenvedett csapás sulyát viselni, mert egy milliókból álló nemzet összevéve és részenként siet abban osztozkodva a fájdalom terhéből egy részt átvenni.

Sz. kir. Sopron városa közönségének 1882 évi November hava 12-én tartott közgyűléséből.

Nagyságos özv. Arany Jánosné urhölgynek Budapesten.”

A válasz hamarosan megérkezett, a gyászszegélyes papíron olyan egyenletes, kalligráfikus az írás, hogy szinte metszetteknek tűnik fel:

„Tekintetes Finck János urnak szab. kir. Sopron városa h. polgármesterének Sopron. Megilletődéssel vettem a Tekintetes úrnak Sopron város tisztelt közönsége nevében hozzám intézett 6500/82 számú becses iratát, melylyel családunk mély gyászának napjaiban engem fölkeresni s a boldogult férjem elvesztése által bennünket sujtó csapás fölött a város közönségének részvételeit kifejezni méltóztatott. Fogadja a Tekintetes Polgármester Ur és sziveskedjék az igen tisztelt közönség előtt tolmácsolni az elhunyt emléke iránt tanusított kegyeletéért, valamint a nemes indulatú figyelemért, melylyel rólam megemlékezni kegyes volt, hálás köszönetem őszinte nyilvánítását. Megkülönböztetett tisztelettel

Budapesten 1882 évi november 28-án aláztos szolgálója

özvegy Arany Jánosné.”

Az aláírás sajátkezű, gyakorlatlan írásra valló betűk. A levelet december 13-án olvasták fel a közgyűlésen: „éljenzéssel tudomásul vétetett”, mondja a levélre rávezetett jegyzet, ámbár nagyon sok ok éljenzésre nem volt. Hamarosan megérkezett az Arany-szoborbizottság írása is, amely szerint a költőnek emléket kívánnak Budapesten emelni. A város 1883. január 4-i kelettel hirdetést tett közzé a két német újságban (Ödenburger Zeitung, Ödenburger Bote), továbbá a magyar újságban (Sopron), még kétszer megismételték a lapok, hogy a szoborra aláírási ívek fekszenek a város jegyzői hivatalában, azonban szép szón túl nem terjedt sem a hivatalos város kegyelete, sem a lakosságé, mert majd egy év leforgása után Ihász Rezső főjegyző az 1883. évi november 7-i tanácsülésen a következő módon számolhatott be az eredményről: „Arany János emlékszobra javára Drucker József polgármester úr a tanács iktató részére szóló 00897 számú gyűjtőívet azon tisztelet teljes jelentéssel terjesztem vissza, hogy ámbátor 6518/385 számú 882 évi határozattal a lapokban kellőképp közhírré téve lett, azonban aláíró nem jelentkezett.”

Így tehát a Nemzeti Múzeum előtt álló Arany-szoborhoz Sopronnak semmi köze. Csak a két világháború közt újult meg a részvétlevél teljes hangja annyira, hogy a költőről végre utcát neveztek el.

Csatkai Endre

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Egy szentmargitai kőfaragó család

Keszthelyen

345 Egy szentmargitai kőfaragó család Keszthelyen

A kőfaragó mesterségnek Keszthelyen régi hagyományai vannak. A temető egyik legszebb, fájdalmas Krisztus alakjával koronázott barokk sírköve alatt a XVIII. század négy, 1757 és 1775 között elhunyt keszthelyi kőfaragója nyugszik közös sírban. Név szerint Holeck Ferenc, Hartmader József, Schluger Antal és Naderer Tamás. Az ő közül alól kerültek ki a város XVIII. századi emlékművei, bizonyára a síremlékükkel annyira rokon felfogásban, 1749-ben készült Nepomuki Szent János és 1772-ben készült Szent Flórián szobor is.

A század utolsó és a XIX. század első évtizedében nevezetes utódjuk volt Zitterbart József, aki nemcsak a temető szép klasszicista síremlékeit alkotta, hanem Gundrich, a kismartoni Esterházy-kastély szobrászmesterének megbízásából több figurális művet is faragott, feltehetően a kismartoni kastély díszítéséhez.

A fenti sorhoz csatlakozik a Szentmargitáról ideszármazott Kugler Mihály, Kugler Ferenc és Katzesperger Terézia 1796. április 30-án, Szentmargitán született fia. (Csatkai Endre szíves közlése.)

Keszthelyre költözésének évét nem tudjuk, de a keszthelyi pélbániahivatal születési anyakönyve szerint 1825-ben már itt született gyermeke Kugler Mihálynak és első feleségének, Genzer Teklának. Tehát akkor már itt élt.

Az anyakönyvi adatok összefüggései érdekes képet festenek a család keszthelyi elterjedésének mintegy száz évről. Ezt egészítik ki Kugler Mihály hagyatéki iratai és egy innen elszármazott, késői utódnak a családi hagyományokkal foglalkozó két levele. Ezek a hagyományok itt-ott nem mentesek a meseszerűnek látszó romantikától s nincs módunk ellenőrizni minden tételét, de a későbbi időre, tehát a XVIII. század végére vonatkozó adatai nagyrészt hiteles igazolást nyertek.

A régmúlt kódébe vész az az állítás, hogy a család „Tirolból származott. Mikor ugyanis a X. században ott zavargások voltak, a nagyurakat fej- és vagyonvesztésre ítélték. Három Kugler testvér amit tudtak pénzzé tettek s Magyarországra menekültek. Sopronban telepedtek le, de mint nem magyar nemesek földet nem vehettek, így házat, szőlőt, vendéglőt, bányát vettek. Margitán templomot építettek és ott is vannak eltemetve. Kugler von Hohenberg volt a nevük.” Mindezekből egy bizonyos, hogy a XVIII. század végén valóban éltek Szentmargitán Kuglerék. Közülük kettő: Mihály és József a XIX. század első évtizedeiben Keszthelyen telepedett le. Józsefről csak annyit tudunk, hogy felesége Ringl Julianna volt, Keszthelyen két gyermekük született, 1844 és 1848 között, mindkettő kiskorában meg is halt. Harmadik gyermekük is itt halt meg hét éves korában, 1848-ban. Maga Kugler József is ez évben fejezte be életét s mindössze negyvennyolc éves volt. A család tehát ezen a vonalon nem szaporodott tovább. Annál népesebb volt Kugler Mihály ága. Ő és leszármazottai 1825-től 1889-ig harminchat új taggal szaporították a családot. Igaz, hogy ezeknek majdnem fele gyermekkorban halt meg s a szülők is aránylag fiatalon, többen tüdővészben pusztultak el.

Novák Rozália síremléke a keszthelyi temetőben

Kugler Mihály első felesége Genzer Tekla, 1837. január 28-án, harmincöt éves korában távozott az élők sorából. Keszthelyen hét gyermek született ebből a házasságból. Kugler Mihály 1840-ben újból megnősült, feleségül vette a húszéves Kégl Máriát. 1849-ig hat gyermekük született 346s közülük három maradt életben. Szerepel még az események sorában egy „Kádi” nevű lány, kiről anyakönyvi adataink nincsenek, s akit a távoli szemlélő számára bizonyos titokzatosság vesz körül: erről a későbbiekben még szó lesz. Kugler Mihálynak ez a lánya csak a hagyatéki tárgyaláson kerül a színre.

A kőfaragó mesterség Keszthelyen mindig nagyon jövedelmező foglalkozásnak bizonyult. A jó minőségű keszthelyi kő a közeli kőfejtőkben könnyen hozzáférhető volt. Akkor még a kézműiparnak ezt az ágát nem súllyesztették a műkö és cementöntvények vásári szintjére, hanem a legkisebb részletekig kézi faragással kellett megmunkálni a terméskövet s ez lényegesen több időt, erőt és tudást igényelt, de az ügyes, rátermett mester így is megtalálta számítását.

Kugler Mihály már első házassága idején jómódú embernek számított. Már ekkor is volt Tomajon és Barátgödriben „306 utakbul álló” szőlője, rajta hajlék présházzal, a szőlő alján szántó föld, kaszáló, rét. Később Cserszegen is szerzett hasonló birtokot, öt hold szántót és „négy kapás szőlőt.” Keszthelyen jól felszerelt műhelye és polgári kényelemmel berendezett lakása volt. Megrendelői köre a környező falvakra és városokra egészen Szombathelyig kiterjedt. Síremlékeket, keresztek, kutakat, épületrészeket készített. A hagyatéki iratok arról is beszámolnak, hogy műhelyében három kőfaragó legény, Mühl József, Lang János és Trimmel Sebestyén dolgozott. Kívülük állandóan foglalkoztatta Arnold Heinrich szobrászt is. A fennmaradt munkanaplók, elszámolások szerint mind a négyen faragtak figurális darabokat is, leginkább corpusokat feszület számára, Máriát, Arnold Heinrich ezenkívül Hit-Remény-Szeretet ábrázolást és „istenszemet.” Az alakokat olajfestménnyel természetes színűre festették, a ruházat egyes részeit, pl. Krisztus ágyékkendőjét valódi lemezarányal aranyozták. Ezt a munkát kizárólag Arnold végezte.

Egy két ölnyi magas kőkereszt elkészítésére kötött szerződésből idézzük az alábbi sorokat: „...a’ kő kereszt következőleg lesz festve a’ kereszt és az oszlop kő színüire, ugy szinte a hozzá tartozandó kerítés is, a’ feszület test színüire, a’ korona a’ szemérem kendő és titulus a’ feszületen megaranyozva, a’ Mária ruhája pedig a’ szokott mód szerint.”

Kugler nemcsak élete utolsó éveiben, de már korábban is segédekkel dolgozott. Ezt bizonyítják azok a számlák, melyekre a segédek természetbeni ruha- és cipőjárandóságát kifizette. Az előzőekben vázolt vagyoni helyzetéből következtetve, mindig sok megrendelése lehetett. Ezekre kötött szerződésai sajnos, csak 1849–1850-ből maradtak fenn, s a vállalt munka részletesebb leírása, valamint a munkanaplókban található néhány hevenyészett vázlat ekkor már a romantika jellemzőit sejteti.

A keszthelyi temetőben sok érdekes, finoman megmunkált síremlék van, mely 1825 és 1850 között készült. A korábbiak közül olyanok is akadnak, melyeken a korai neobarokk még klasszicista elemekkel vegyül. Ezek közé tartozik Novák Johanna 1828-ban készült, vultás indával szegélyezett pajzs alakú sírköve, az ívelt pajzson klasszikus, füzéres babérkoszorú felett gyászfátyollal övezett kereszt, a pajzs hátlapján pedig domborműví szomorúfűz. A későbbiekben már neogótikus elemek jelentkeznek, leveles szőlő- és borostyánindák, csúcsíves mezők és hármasan karéjolt csúcsos keresztvégek. Ez utóbbi típust rögzítik a már említett munkanapló primitív vázlatai. Sajnos a síremlékek készítőjének kézjegyét egyiken sem lehet már megtalálni, a puha homokkő megkopott, bemohosodott. Az egykori szerződések nagyrészt megsemmisültek, ezen az alapon sem lehet már azonosítani. Csupán következtetések és feltevések támogatják azt a véleményt, hogy ezek közül melyik kerülhetett ki Kugler Mihály keze alól vagy műhelyéből. Az előző korszak kedvelt kőfaragó mestere Zitterbart József 1804-ben meghalt. A következő években sok artisztikus emlékkő készült, ezek azonban még nem lehettek Kugler munkái. Az 1807-ben, 10-ben, 17-ben készült köveket nem készíthette, mert akkor még túl fiatal volt és semmi sem bizonyítja, hogy már Keszthelyen élt. Itteni működésének termékeit csak az 1825-től eltelt negyed század idején kereshetjük. Időben Novák Johanna sírköve már lehetne az ő munkája, de ez a vélemény is csak a feltételezés értékéig jut el. A későbbi, 1840–1850 [347](#) között készült munkák már sokkal nagyobb valószínűséggel agnoszkálhatók, mivel a fennmaradt néhány tervrészletecskéből kialakul egy bizonyos fajta típus, melyből a keszthelyi temetőben is szép számmal vannak megvalósult példányok. Ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy Kugler Mihály itteni működésével vagyont szerzett, ami azt bizonyítja, hogy keresett mester volt és sok követ kellett megfaragnia, – tekintve, hogy a síremlékek ára akkor 40–60 forint, a nagy kőkeresztké pedig 250–300 forint volt, – míg az ezeket érő két birtokot meg tudta venni.

Vlasits György városbíró síremléke a keszthelyi temetőben (1841) Czobor László felvétele

A Kugler-házban tehát szorgos munka és élénk családi élet folyt, bár a betegségek egymás után vitték el a gyermekeket s Kugler Mihály első felesége fiatalon halt meg. Joggal gyanakodhatunk arra, hogy a tüdővést ez a szegény asszony telepítette meg a családban, férjére és gyermekeire átplántálta s a férjtől második felesége is megkapta, de lehet, hogy ennek a fordítottja az igaz és a családfőben volt a betegség fészke. Tény [348](#)az, hogy az anya halálakor a Keszthelyen született hét gyermek közül csak kettő élt: Sándor és Ferdinánd. Ez utóbbi, továbbá a második házasságból származott egyik fiú és a második feleség is tüdővéstben pusztult el.

Kugler Mihály három évi özvegység után újból megnősült. Azonban mindössze tíz évig élvezhette még a családi élet örömeit, mert 1850. december 19-én, ötvennégy éves korában meghalt. Ekkor az első házasságból életben maradt két fia, Sándor huszonnégy, Ferdinánd pedig huszonegy éves volt. Ez utóbbi vállára nehezedett a meglehetősen zavaros hagyatéki ügy lebonyolítása. Egész sor félbenmaradt megrendelés teljesítését, befejezését vállalta magára, mivel ő is kőfaragó volt. Az örökség körüli bonyodalmak elrendezésében őt jelölték ki felelős személynek.

A két fiú és a mostoha között nem lehetett jó viszony. 1851. február 8-án az özvegy a bírósághoz intézett beadványában így ír: „Elhunyt férjem Kugler Mihálynak javait annak első nejétől származott gyermekei

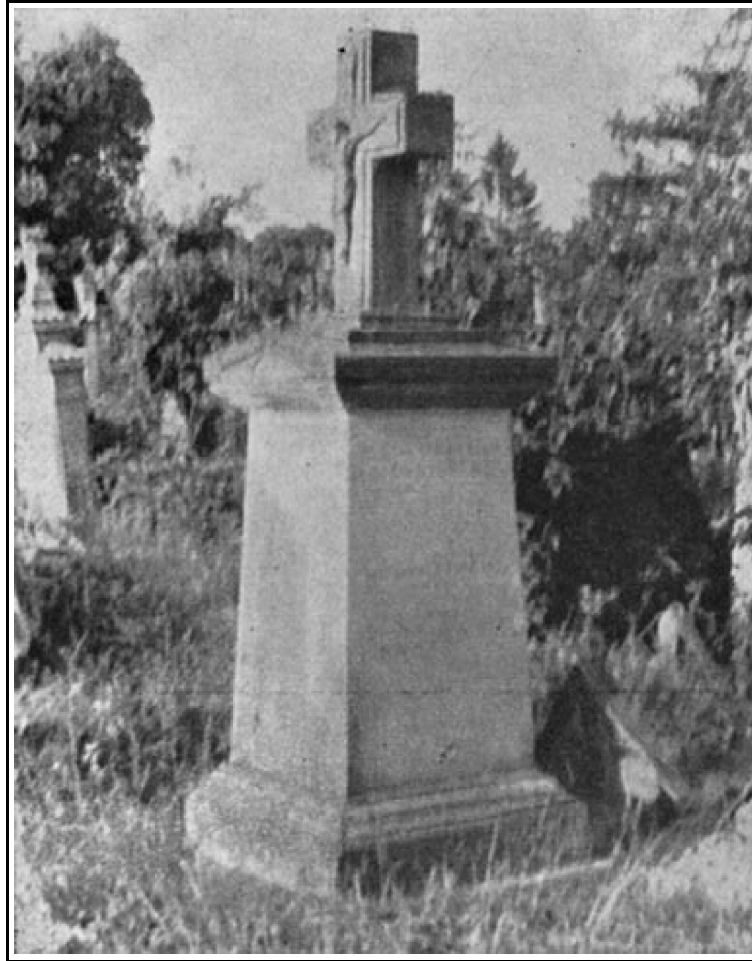
Sándor és Ferdinánd, az én és három árvám tökéletes ki zárásával kezelik s azt részben el is adogatják”, a továbbiakban kéri, hogy a javakat bíróilag írják össze, gyermekeire és a reá eső részt, valamint „móringját”, mely áll 500 váltó forintokból és egy tehénből, adják ki neki.

Február 20-án a városi tanács a bíróság felhívására közli, hogy a fenti állítások valótlanak, mivel az ingóságokat azért kellett leltárba venni és eladni, mert azokból fizették ki az elhunyt után maradt adósságokat, sőt az ezekért kapott összeg nem is volt elég, így az ingatlanokból is áruba kell valamit bocsátani. Erre a járásbíróság úgy intézkedett, hogy minden ingó és ingatlan vagyont el kell árvezetetni s a fennmaradó összeget az árvák között szétosztani. Ez meg is történt. Az eléggé zavaros elszámolások szerint a két szőlőért és felszerelése miatt, valamint a műhely és keszthelyi lakás berendezéséért összesen 9222 forintot kaptak. Az adósságok becslési, árverési és egyéb költségek kifizetése után maradt ebből 4753 forint. Ezt az összeget úgy osztották el, hogy az özvegy és három gyermeke kapott 1999 forintot, Sándor, Ferdinánd és Kugler Kati pedig egyenként 956 forintot. Nem tudni, hogy a százegynéhány forint többlet, amit az örökrészek összege kitesz, honnan adódott?

Kugler Kati, (néhol Kádi, Káti-nak írt) neve csak atyja halála után bukkan fel. Keszthelyen nem született és nem halt meg. Egy elszámolásból tudjuk, hogy 1847 és 1851 között Koltón élt egy Bánné nevű asszonynál, akinek fizettek tartásáért. Bánné 1851. október 16-án nyújtotta be a számlát arról az összegről, amit Kati ruházatára költött. Ebben a számlában már felnőtt lánynak való holmik szerepelnek. Kesztyűk, napernyő, több pár téli és nyári topán, cipő; négy és fél év alatt hat öltözet új ruhát kapott. Hogy felnőtt leány volt, bizonyítja a sok kötött és netztű is, amit kézimunkához vettek neki. Erre az elszámolásra vezették rá azt is, hogy atyja halálakor Sándor fivére ment el érte és 18 forint 54 krajcárért gyászruhát csináltatott neki. Miért kellett Katinak elhagyni az apai házat? Talán a mostoha anya kívánságára, talán más okból? Hiába találgatnánk.

A vagyonösszeírási és árverési jegyzőkönyvek könyörtelenül feltárják az egykori otthon minden zugát. Azt is, mely a benső családi élet területe volt. A sorok között kibontakozik az életforma is, melyet a tárgyak kereteztek.

Kuglerék keszthelyi lakásának berendezése és felszerelési tárgyai 141 tételt tesznek ki, darabszámra azonban többet, mert a tételek között több darabból álló is van. A leltározást a legjobban berendezett lakószobában kezdték, ennek tölgyfa-bútorzata volt: egy kihúzható asztal hat székkal, szekrény, kredenc, két ágy, egy politúros fiókos szekrény, egy álló ún. „Stok óra”, melynek javítási költségét, tíz forintot, Kugler halála után fizették ki Krisztl József keszthelyi órás mesternak, – ezt nagy becsben tarthatták, az egész leltárban ez a legértékesebb, harminc forintra becsült tétel, (a kredencet pl. tíz forintra becsülték) – a falon csiszolt tükör és nyolc kép, a két ablakon függőnytartóról csüngő függönyök, az ágyakon zöld terítő, az asztalon pirossal hímzett terítő volt. Innen a kamrába és a konyhába mentek a leltározók, mely elég nagy lehetett, minden kelléssel, többek között vörösréz edényekkel felszerelve. A konyhán túl kisebb egyágyas [349](#)szoba, aztán a legény szobája. Eszerint a ház a hátranyúló keskeny telkek diktálta szokásos vidéki, polgári építkezés példája: elől a „szépszoba” az utcai frontra, a többi pedig, a konyha, kamra, egy vagy több szoba az udvar felé húzódik. Volt még külön tehén- és lóistálló, ezekben ágy a kocsis és tehenes számára, a pajtában pedig egy hintó, ami már bizonyos urias életforma kelléke volt.

Kocsis János síremléke a keszthelyi temetőben 1835 körül. Czóbor László felvétele

A mester halála után kifizetett számlák elárulnak egyet-mást az elhunyt életéről és tulajdonságairól. Többek között azt, hogy nem volt nagyon pontos fizető. A számlák között van olyan is, amit 1846-ban állítottak ki, s csak az örökségből rendezték véglegesen. Ez a számla azért érdekes, mert a többi között Károly kőfaragó legény ruházatára 32 forint 15 krajcárt tüntet fel, ugyanekkor Kuglernek egy zöld kabátot 7 forint 30 krajcárban számít. Érdekes még Dékmár János „seborvos” számlája. Nemcsak tartalma, hanem mulatságos ortográfiája miatt is idézzük: „Tisztelt Kugler Urak! Kérem ha sziveskednének az elhunyt atyuk borot fáltatása ért egy évre 15 váltó forintot küldeni, a gyógyítási fárad tságom ért tecezések szerint jutalmazanak ezek után további barátságukba ajálva maradok

önökhöz tisztelettel

Dékmár János

Seb orvos”.

Tehát még ekkor is fennállott az a kétes értékű gyakorlat, hogy a borbély valamiféle tanfolyam elvégzése után felcserré lépett elő. Egyébként az örökösök elég bőkezűen, a kért összeget megduplázva, harminc forintot fizettek Dékmárnak. Viszont a „Kőfaragó munkákra 350bevenni való készpénz” jegyzéken is szerepel egy összegében szerény, de érdekes tétel: „Deák Feretz Urnál 3 F. 45 X”, eszerint ő is dolgoztatott

Kuglerrel.

A hagyatéki árverésen a kőfaragóműhely felszerelését Kugler Ferdinánd vette meg, ki atyja mesterségének folytatója volt. Míg Sándor neve a keszthelyi közéletben nem szerepel, addig Ferdinánd idővel a város tekintélyes polgárává emelkedett. Városi tanácsos, majd 1859–1860-ban „Ispita ügyelő”, a kórház gondnoka, ugyanakkor judex oppidi, városbíró. Tehát elérte azt a legmagasabb tisztséget, amit a város nyújthatott. Kovács Karolinnal kötött házasságából kilenc gyermek született. Ötven éves korában, 1878. november 26-án halt meg tüdővészben. A város megadta neki azt a végtisztességet, hogy az apátplébános, Svastics Károly végezte temetésének szertartását. Halálával megelőzte mostohaanyját, Kégl Máriát, aki kilenc évi özvegység után egy Mária nevű lányt, tizenhárom év után pedig egy János nevű fiút hozott világra, mígnem 1882-ben, tüdővéstől gyötörtén távozott az élők sorából.

A Keszthelyen született Kuglerék jórészt szétszóródtak az országban. Mihály egyik fia, József, Budán lett bábos, de Keszthelyről nősült. Nagy Júliával 1871-ben kötött házasságának egyik tanúja Beliczay Jónás bábosmester, a közismert budai bábosdinasztia egyik őse volt.

Nyílt kérdés, hogy a soproni születésű Kugler János festő (1800 k.–1867) és Kugler Ferenc szobrász (1836–1875.) ennek a családnak volt-e tagja? Az egyik leszármazott állítása szerint Kugler János egy ideig Keszthelyen élt, itt alkotta „Jurisich Miklós védi Kőszegét a török ellen” c. képét, melyet Bécsben E. Kaiser kőre rajzolt. Ez a keszthelyi tartózkodás esetleg az itt levő Kuglerekkel való rokoni kapcsolat mellett szólna.

Az utolsó Keszthelyen meghalt Kugler, Hencz Gyula adóhivatali irnok neje, Krisztina, Kugler Ferdinánd leány, 1920. december 31-én bekövetkezett halálának oka a halotti anyakönyv szerint hörghurut volt.

Ezzel befejeződött a Kugler család egy évszázadon át tartó keszthelyi szereplése. Kugler kőfaragó élt kettő is Budán a 18. század első felében, egyikük szentmargitai volt szintén (Schoen: A budai Szent Anna templom, 1930. 167. lap). Kugler Pál, szintén Szentmargitáról, mint kőfaragó fia 1681-ben soproni polgár lesz. A keszthelyi példa is érdekesen illusztrálja egy évszázados művészdinasztia állandó kisugárzását az ország távolabbi részeibe.¹⁽¹⁴³⁾

Péczely Piroska

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Egy ismeretlen soproni vonatkozású Liszt-levél a New York-i egyetemi könyvtárban

Egy ismeretlen soproni vonatkozású Liszt-levél a New York-i egyetemi könyvtárban

Király József Pál, a soproni ev. líceum tanára jó viszonyban volt Liszt Ferencsel, és két levél is maradt fenn, amelyet a mester hozzá intézett. Ezeket a New York-i Yale University Library őrzi és onnan kaptam róluk fényképmásolatot a soproni Liszt Ferenc Múzeum számára. Közülük csak egyik ismeretlen, a korábbi, amely 1874-ben kelt Sopronhorpácson, ahol Liszt az év első hónapjaiban Széchényi Imrénél vendégeskedett. Odautaztában a soproni Déli Vasút állomáson Frankenburg, Király József Pál és mások üdvözölték; felmerült Sopronban az a gondolat, hogy meg kellene hívni hangversenyzésre, mégpedig a soproni óvodák javára. Király írásban is felkérte erre a mestert, aki azután meghívta megbeszélésre ³⁵¹Királyt Horpácsra.¹⁽¹⁴⁴⁾ A levél azért érdekes, mert az első soproni hangverseny sokat vitatott körülményei közül is leszögez egyet-mást. Hihető, hogy itt Sopron közelében erősebben felújultak a régi

emlékek, mint amikor tanítványainak odavetett megjegyzéseket, amelyek az ő visszaemlékezéseiben nem éppen hűséggel jelentek meg. A levél hangja egyébként a szokott szerény a maga irányában, míg a címzett személyét a legnagyobb udvariassággal illeti:

„Horpács (bei Graf Imre Széchenyi)
(Station Schützen)
Hochgeehrter Herr,

Da mein Geburtsort, Raiding, dem oedenburger Comitatus angehört, und ich, als 10 jähriger Pianist zum erstenmal in Oedenburg öffentlich spielte – bei Gelegenheit des Concerts eines sehr jugendlichen Violin Virtuosen, Baron Braun genannt²⁽¹⁴⁵⁾ – scheint es allerdings angemessen und fast sinnreich, wenn, nach mehr als 50 Jahren, meine alten Finger sich wieder in derselben Stadt, zum Besten der *Kindergärten* produzieren. Ohne über diese ganz kleine Angelegenheit weder ja, noch nein zu sagen, bevor mir die localen *Aufführungsmittel* näher bekant sind, erlaube ich mir ihr wohlwollendes Schreiben somit zu beantworten:

Ich erwarte nächstens ihren Besuch in Horpacs und versichere Sie der freundlichen Aufnahme des Hausherrn, Graf Imre Széchenyi, sowie der ausgezeichneten Hochachtung, mit welcher Ihnen verbleibt

ergebenst
F. Liszt

28-ten Januar 74.”

A másik levél ismert ugyan, de anélkül, hogy valaki tudta volna a közlők közül, megvan-e és hol? Éppen ezért az első közlés hibáit a későbbiek kénytelenek voltak átvenni. Még Liszt élt, amikor ezt az 1885-ben írt levelet, nyilván maga Király, aki közben Kismartonba költözött, az Ödenburger Zeitungban közzétette (1885. június 10); egyes szavak megváltoztatásán kívül érdekes egy olyan részlet betoldása, amely teljesen hiányzik az eredeti levélből és a címzett akkoriban megjelent könyvéről szól, így nagyon fonákul hat, hogy mintegy önreklám pompázik Liszt sorai közt. Egyébként a levél fontos dokumentum Liszt kismartoni élményeire nézve; ezért is, de a fent említett helytelen közlések miatt is nem mellőzhettem új közlését:

„Sehr geehrter Freund,

Vor 90 Jahren bereitete sich mein Vater zu seinem Dienste als Rechnungsführer, bei dem Fürsten Nicolaus Esterházy, in Eisenstadt vor. Damals wirkte Er (közbeszúrva = auch) als Dilettant am Violoncell pult mit, in den frequenten Hof Concerten der Fürsten, unter Leitung des glücklich grossen (közbeszúrva = Meisters) Joseph Haydn.

Mein Vater erzählte mir öfters von seinem Verkehr mit Haydn, und die täglichen Partien, – ich vergesse welche Strich (?) – die er mit Ihm machte.

Im Eisenstädter Franziskaner Kloster besuchte (beszúrva = ich), 48, den lieben, herzlichen, hochehrwürdigen Pater Albach und widmete Ihm meine männerstimmige Messe, die in den nächsten Tagen hier glänzend aufgeführt wird.

Möge der kindlich-fromme Genius Haydn, über die von Ihrer Tochter Bertha geleiteten (közbeszúrva = Eisenstädter) Kindergärten, stets walten.

Ergebenst

Antwerpen, 5-ten Juni, 85.

Anfangs Juli wird Ihnen mein kleiner Beitrag zu den Eisenstädter Kindergarten, – 50 Gulden von Budapest durch Herrn von Csiky zukommen. Vielleicht kann ich späterhin mehr leisten. Leider aber bin ich nicht weniger als vermögend, und muss mich ärmlich aus- und abfinden.”

Scholz János

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kiadatlan római feliratok a soproni Liszt Ferenc Múzeumban

352 Kiadatlan római feliratok a soproni Liszt Ferenc Múzeumban

A soproni Liszt Ferenc Múzeum a közelmúltban értékes új római köemlékeket szerzett: két sírkőtöredéket és egy oltártöredéket Gyalókérről, illetőleg egy oltárkövet Pinnyérről.¹⁽¹⁴⁶⁾ Publikációjuk kapcsán a Liszt Ferenc Múzeum lapidáriumának egy másik Sopronban talált feliratos emléket is ismertetjük.

1. *Sírkőtöredék*, lelőhelye Gyalóka.²⁽¹⁴⁷⁾ (1. kép) A köemléket az alábbiakban bemutatott másik két gyalócai felirattal együtt több évvel ezelőtt találták, és egy istállóban tartották. 1960 elején Nováki Gyula múzeológus tudomást szerzett a kövekről, és beszállította azokat a Liszt Ferenc Múzeumba. Az 1. sírkő felső és alsó része, valamint jobb fele letört. A kezdetleges formájú betűkkel vésett feliratot egyszerű hornyolás keretezte. A megmaradt felirattöredék a következőképpen olvasható.

.....
VES. A.....
A N N O....
STIP. XX..

Az utolsó sorban álló betűk értelme: *stip (endiorum) XX...*, azaz: szolgált 20 vagy húsznál több) évet. Az *anno [rum...]* az elhunyt életkorát jelölte. A szolgálati idő feltüntetéséből kitűnik, hogy a halott, akinek neve nem maradt ránk, katona volt. Gyalóka környékén az i. u. 1. század első évtizedeiben valóban állomásozott római helyőrség, mégpedig az ala I. Pannoniorum, amelynek két feliratos emléke is előkerült még a 19. században.³⁽¹⁴⁸⁾ Ezt a csapategységet már az i. u. 1. század közepe táján előretolták a dunai határvonalra.⁴⁽¹⁴⁹⁾ Az itt kiadott felirattöredéket is az ala I. Pannoniorum egyik katonájával hozhatjuk kapcsolatba, és korát az i. u. 1. század első felére kell tennünk. Emellett szól az a körülmény is, hogy a sírfelirat betűformái teljesen megegyeznek a 2. sz. alatt kiadott, bizonyosan 1. századi gyalócai kő feliratával (ld. A 2. képet). Ezen az alapon töredékünk elejét a következőképpen egészíthetjük ki: [...halott neve..., *eq[ues a]l[la Pann (oniorum)]*], vagyis: az ala Pannoniorum lovaskatonája.⁵⁽¹⁵⁰⁾ A sírkőtöredék látszólagos jelentéktelensége ellenére is fontos adat az i. u. 1. Század első évtizedeinek nyugat-pannóniai hadtörténetét illetően: újabb bizonyíték arra, hogy az Aquileiától Carnuntumig (és onnét a Barbaricumban a Keleti tengerig) vezető borostyánkőutat a római hódítás első idejében Savaria és Carnuntum között auxiliáris helyőrségekkel biztosították.⁶⁽¹⁵¹⁾ Ilyen táborhelyek az előkerült katonafeliratok alapján Gyalókan és a burgenlandi Walbersdorfban (Borbolya) kereshetők.⁷⁽¹⁵²⁾

2. *Sírkő alsó töredéke*, Gyalókérről⁸⁽¹⁵³⁾ (2. kép). Teljesen egyszerű, díszítetlen kőhasáb; a rajta olvasható

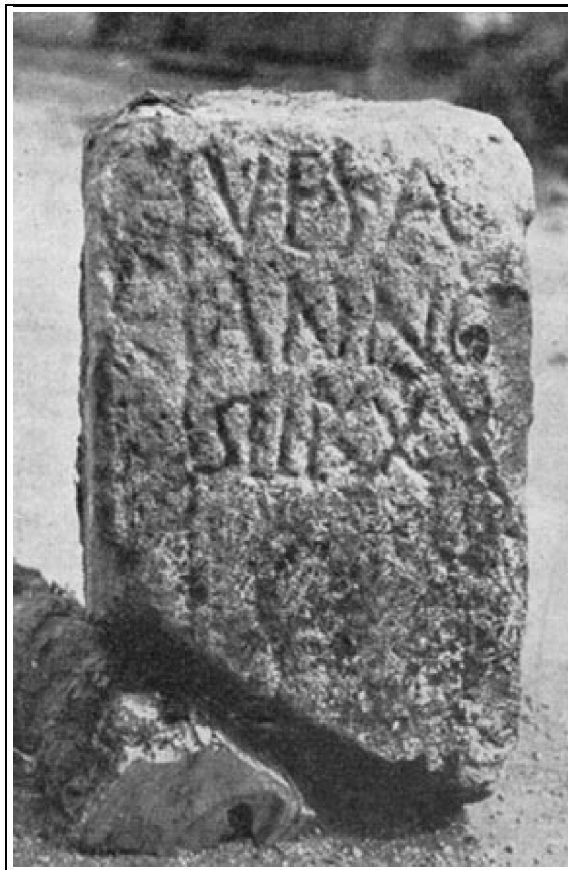
felirattöredék:

.....
LI. ANN
XLIII
.H.S.E

Feloldva: [...][*li ann(orum) XLIII. h(ic) s(itus) e(st)*]. Azaz: élt 44 évet, itt nyugszik. A [...][*li*] szótöredéke dativusban (vö. pl. *Simili* stb.). A H. S. E. záróformula feliratunkat az i. u. 1. századra kell keltezni. A halott aligha volt katona; ebben az esetben feltüntették volna szolgálati éveinek számát is.

3533. *Fogadalmi oltár töredéke*, Gyalókértől.⁹⁽¹⁵⁴⁾ (3. kép.) Kezdetlegesen faragott, hátul kidolgozatlan, felül és alul töredékes kőtömb. Szabálytalan betűkből álló felirata felül nem hiányos, a második sor betűinek alsó része azonban már letörött. A megmaradt két sor olvasása:

V.S.L.L.M
ITTVSIO
.....

1. kép. Gyalókéi kő

Vagyis: *V(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito), Ittusio* [...] Magyarul: fogadalmát szívesen és

örömmel teljesítette (az istenségnek, aki azt) kiérdemelte, Ittusio. Az utolsó szó első alkalommal fordul elő a római feliratos emlékanyagban. Az *Itt*-töből és a *-sio* képzőből azonnal látszik, hogy kelta személynévről van szó, amely közelebről a már több feliratról ismert *Ittu* személynév továbbképzett változatának tekinthető.¹⁰⁽¹⁵⁵⁾ Viselője nem rendelkezett római polgárjoggal; peregrinus jogú személy volt. Ezért viselt csak egy nevet, amely a polgárjoghoz jutott bennszülötteknél a cognomen szerepét töltötte be. Az *Ittu* személynév, amely az *Ittusio* név legközelebbi rokonának, illetőleg alapjának tekinthető, csak Noricumban terjedt el, a kelta őslakosság körében.¹¹⁽¹⁵⁶⁾ A gyalóközi *Ittusio* ennél fogva valószínűleg a szomszédos Noricumból került Északnyugat-Pannóniába, ³⁵⁴bár az a lehetőség sincs kizárva, hogy a helyi kelta őslakosság, a bój törzs köréhez tartozott. A bójok névadása egyébként is szoros kapcsolatokat mutat a noricumiai kelták névadásával.¹²⁽¹⁵⁷⁾ Igen sajnálatos, hogy az istenség nevét, kinek az oltárt *Ittusio* állította, nem ismerjük. Az istennév vagy a felirat alsó részén állott,¹³⁽¹⁵⁸⁾ vagy pedig fel sem volt tüntetve, mint az a bennszülöttek oltárain máskor is előfordul.¹⁴⁽¹⁵⁹⁾ Az oltárfelirat, amely a kelta személynévanyagot új, eddig ismeretlen személynévvel gazdagítja, a római polgárjog hiánya és a jellegzetesen kelta névadás alapján a markomann háborúkat megelőző időkre, közelebről igen nagy valószínűséggel az i. u. 1. századra keltezhető.

2. kép. Gyalóközi kő

4. *Fogadalmi oltár*, Pinnyéről.¹⁵⁽¹⁶⁰⁾ (4. kép). 1960 áprilisában a pinnyei kavicsbányában feliratos oltárkő került elő, amelyet Nováki Gyula beszállíttatott a Liszt Ferenc Múzeumba. A lelőhelyen két kőtalapzattöredéket is találtak, amelyek azonban nem az oltárhoz tartoztak, valamint valószínűleg a közeli római teleppel összefüggő gödörnyomokat.¹⁶⁽¹⁶¹⁾ Az oltár igen jó kidolgozású; jobb alsó sarkát leszámítva, teljesen ép. Hasáb formájú törzse hornyolásokkal díszített lábazon nyugszik, felső záródását pedig igen finoman megmunkált levél- és tojássor díszíti. Felső záródása két párhuzamos, sodrott kötéllel átkötött

levélcsomóban végződik, ezek végződéseit pedig rozetta formában faragták ki. Az oltár hátlapja is teljesen kidolgozott, amiből arra lehet következtetni, hogy nem szentélyben állt (szokás szerint hátlapjával a cellafalnak támasztva), hanem szabadon. Szabályos, erőteljesen vésett felirata:

C E R E R I
M. VALERIVS.
V. S. L. M

Vagyis: *Cereri M(arcus) Valerius v(otum) s(olvit) l(ibens) m(eritae)*. Magyarul: Ceresnek Marcus Valerius fogadalmát szívesen teljesítette, (mert az istennő) kiérdemelte.

Az oltár a legkorábbi pannóniai fogadalmi oltárok közé tartozik, a magyarországi római oltárkövek közül pedig egyenesen a legrégebb darab. A dedikáló személy cognomenjének hiánya ugyanis azt mutatja, hogy az oltár az i. u. 1. század közepét megelőző időkből való. Viselője Itáliából származott. Noha a Valerius gentilicium a birodalomban általánosan elterjedt, a Marcus praenomennel leginkább Itáliában fordul elő.¹⁷⁽¹⁶²⁾ Scarbantiában és környékén már Tiberius császár alatt (i. u. 14–37) elég sok itálikus települt meg. Ezek részint a carnuntumi légió, a legio XV. Apollinaris kiszolgált katonái voltak, akiknek a császár itt földet adott, részint civil telepesek és kereskedők, akik a borostyánkőút mentén ³⁵⁵kedvező életlehetőségeket találtak.¹⁸⁽¹⁶³⁾ M. Valerius vagy egy veterán közvetlen leszármazottja volt, vagy inkább személyesen jött Itáliából mint civil telepes vagy kereskedő. A pinnyei római telep környékén minden bizonnyal földbirtoka volt, ezért települhetett le itt és nem magában Scarbantiában. Erre lehet következtetni abból is, hogy oltárát Ceresnek, a gabona és általában a földművelés istennőjének állította. A Ceres-kultusz maga Pannóniában egyébként nem terjedt el különösebben; leginkább még a korai időkben követhető nyomon, elsősorban itálikusok, többek között frumentarius beosztású katonák körében.¹⁹⁽¹⁶⁴⁾

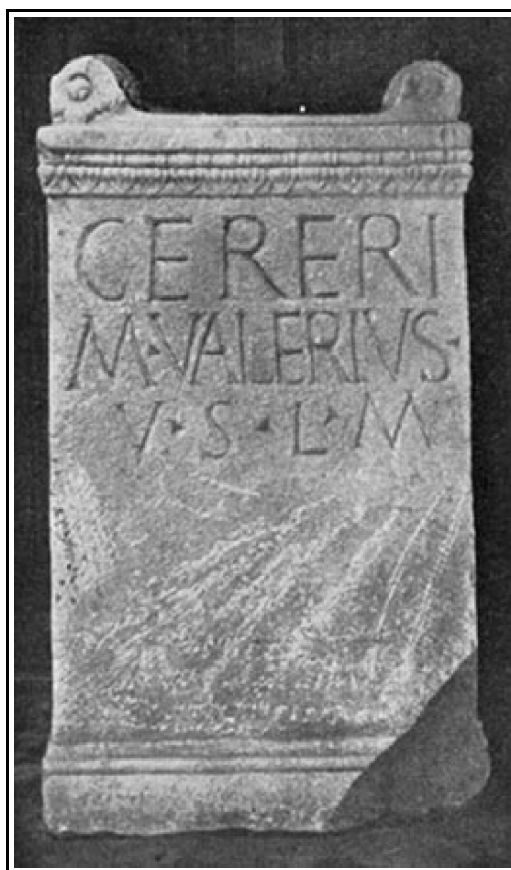

3. kép. Gyalócai kő

Az oltárkövel kapcsolatban még egy kérdésre szeretnénk felhívni a figyelmet. A majdnem teljesen hasábformájú, alig kiugró talapzatban és lezáródásban végződő oltártípus Pannóniában majdnem teljesen ismeretlen. Teljesen hasonló analógiája található azonban magában Scarbantiában: a Soproni Szemle 1959. évi kötetében publikált Liber pateroltár.²⁰⁽¹⁶⁵⁾ Ez utóbbinak formája megegyezik a Ceres-oltáréval; különbség csak a kidolgozás minőségében van, amennyiben a Liber-oltár törzse kissé szabálytalanra sikerült, felső záródásának díszítése pedig egészen egyszerű. Kétségtelen, hogy mindkét köemlék ugyanabban a scarbantiai kőfaragóműhelyben készült, ugyanazon minta után, a Liber-oltár azonban már hanyatlóbb formát képvisel és későbbi is a Ceres-kőnél.²¹⁽¹⁶⁶⁾ A két kő egybevetéséből ³⁵⁶kitűnik, hogy a scarbantiai kőfaragóműhelyek már az 1. században a vidék számára is dolgoztak.

5. *Fogadalmi oltár*, Sopronból. 1950-ben került elő, az Új utca és Szentgyörgy utca sarkán, a Soproni Szemle 1959. évfolyamában publikált Liber pater oltárral együtt.²²⁽¹⁶⁷⁾ Az oltár majdnem teljesen ép, felirata azonban erősen elmosódott, olyannyira, hogy a negyedik sort nem is tudtuk teljesen kibetűzni. A kiolvasható sorok a következők:

MERCVRIO
SAC
L. ATELLIVS
L///NV/
V. S. L. M

4. kép. Pinneyi kő

Feloldása, ill. a negyedik sor valószínű kiegészítése: *Mercurio sac(rum) L(ucius) Atellius L[uca[nu]s]? v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Azaz: Mercurius tiszteletére szentelte Lucius Atellius Lucanus (?); fogadalmát szívesen teljesítette, mert (az isten) megérdemelte. Az oltárfelirat állítója, vagy elődei Itáliából kerültek Scarbantiába. Az *Atellius* családnév elsősorban Rómában terjedt el; Itálián kívül csak néhány olyan provinciában találjuk meg, amelyek korán rómaizálódtak, és ahol az italikusok nagy szerepet játszottak.²³⁽¹⁶⁸⁾ Scarbantiai viselője, számos más polgártársához hasonlóan nyilvánvalóan Itáliából származott. Az oltár kora valószínűleg az i. u. 2. század 357. első fele. A Liber oltár, amellyel együtt előkerült, erre az időre lehetett keltezni. Igen valószínű, hogy a két oltárkövet eredetileg is egymás mellett állították fel, és így hozzávetőleg egy korban készülhettek.

AZ oltárral kapcsolatban néhány szót kell szólnunk Mercurius isten kultuszáról. Mercurius az itáliai vallásosságban a kereskedelemben a kereskedők, az utazók, a szerencse, a bőség és jólét istene, ugyanakkor azonban a lelkek túlvilági kísérlője is lehet. A scarbantiai kultusz, amelynek az ismertetett oltár az első feliratos emléke, ennek az itáliai istenalaknak az elképzeléséhez kapcsolódott. Igaz ugyan, hogy Északnyugat-Pannónia területén a kelta bójoknál, akik a római hódítás idején Scarbantia környékét is benépesítették, Mercurius kétségtelenül sokarcú kelta istenséggel vált azonossá.²⁴⁽¹⁶⁹⁾ Magában Scarbantiában azonban, ahol a bennszülöttek a lakosság összetételében szinte egyáltalán nem játszottak szerepet,²⁵⁽¹⁷⁰⁾ a helyi kelta vallási hagyományok továbbélésével csak kevésbé számolhatunk. Mercurius itt az italikus telepeselek szemében elsősorban a gazdagság és a jólét, illetőleg ennek forrásai, a kereskedelem és

a mezőgazdaság védistene volt.

Alföldy Géza

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hogyan került a soproni vörös ezred Visegrádra?

Hogyan került a soproni vörös ezred Visegrádra?

E sorok írója a Soproni Szemle idei 1. számában közzétett cikkében (Sopron és az 1919-es hadszíntér, 77. o.) megemlítette, hogy a 18. vörös gyalogezred szombathelyi leszerelését követő napon Visegrádnál géppuskaharc volt a soproni vörös ezred és a székely dandár között. Hogy milyen soproni alakulatrészleg volt Visegrádon és hogyan került oda, megállapítható. A levéltári anyag (Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Tanácsköztársasági iratok 85. sz. doboz, esztergomi védőszakasz) csak a XVI. határvédszászlóaljról tett említést, július 19-én pedig volt itt egy lövegszakasz is. A legvalószínűbb tehát az volt, hogy az esztergomi védőszakaszra a soproni póttesttől érkezhetett erősítés. Hogy ez a következtetés helyes volt, erről a prágai Katonai Történelmi Levéltárban végzett kutatásom alkalmával is meggyőződtem. Az 1919-es Mittelhauser csoport iratanyagában talált térkép szerint, amely a Dunavonal 1919. augusztus 1-i helyzetét tüntette fel (7. sz. doboz) Esztergomnál a XVI. határvéd zászlóalj kivül az I/19. és a Lakos-féle zászlóalj jelenlétét állapították meg. A valóság az volt, hogy a XVI. határvéd zászlóaljat a győr-esztergomi 19-es póttest állította ki és feltöltötték a soproni 18-as vörös póttest által szervezett Lakos-különítmény maradványával. A Lakos-különítmény pedig – mint már a Soproni Szemle 1960. évi 3. számában közölt cikkemben megírtam – a pozsonyligetfalusi gyárak munkásaiból alakult és feltehetőleg soproni és lajtaújfalusi munkásokból is kapott pótlást. Az 1919. július 20-i hadrendben ugyan szerepel, de pótlólag kitörültek, maradványát pedig a XVI. határvédszászlóaljba olvasztották. A csehszlovák hírszerző szolgálat tehát pontatlan tájékoztatást kapott bizalmi emberétől. Lehetséges, hogy az ügynök – talán a gödöllői vezérkar tudtával – tudatosan szolgáltatott téves rögzítésű és éppen ezért megtévesztő hírt a Duna balpartjára. Három zászlóalj feltételezett otléte mindenestre több volt, mint amennyit a párkányi csehszlovák védőszakasz elviselhetett, ezért július 22-én az esztergomi hidat levegőbe röpdítették. Utólag kiderült, hogy erre a barátságtalan gesztusra azért volt szükség, mert augusztus 3-án az általános ántánt-intervenció keretén belül Szob–Ipolyság vonalán Budapestre akartak támadni és hátuk biztosítása [358](#)véggett az esztergomi híd elpusztítására szükségük volt. Augusztus 2-án azonban ezt a támadást a tanácskormány leköszönése következtében lefűjték. E napon az 5813/op. 1919. sz. okmány tanúsága szerint már azt is tudták, hogy a komáromi vörös katonaság vörös jelvényeit magyar nemzeti színűre cserélték ki. [1\(171\)](#)

Augusztus 7-én az esztergomi védővonallal szemben álló 21. csehszlovák dandár jelentette Pozsonyba, hogy a Lakos-különítmény felbomlott, parancsnokuk pedig le van tartóztatva. [2\(172\)](#) Az említett okmányból nyilvánvaló, hogy a Lakos-különítmény katonái a tanácskormány bukása és Budapest román megszállásának hírére elhagyták állomáshelyüket és az esztergom–visegrádi erdőbe vonultak, nyilván azért, hogy guerilla – (mai kifejezéssel partizán) – harcra térjenek át. Augusztus 7-én a Vácánál és Nagymarosnál átkelt székely dandár Visegrádnál összpontosult. A Lakos-különítmény katonái nyilván románoknak hitték a volt 2. vörös dandár katonáit és géppuskatűzet nyitottak rájuk, amit azok természetesen viszonzottak. Az idézett jelentésben említett román előőrsről Koréh könyve nem tud semmit, csak azt említi meg, hogy a felderítés végett Visegrád irányában kitolt román zászlóalj a dandár pihenőjét nem zavarta meg. Tény az, hogy a dandár augusztus 8-án háborítatlanul vonult be Esztergomba és folytatta

útját Győr-Sopron irányában. A románok valójában csak augusztus 15-én szállták meg Esztergomot.

A rend kedvéért meg kell említeni, hogy a 80. (nemzetközi) dandár maradványainak gyors visszavonulások folytán még a románok előtt sikerült Budapest–Vác körletébe jutni. Az 1. dandár parancsnoksága Haubrich hadügyminiszter rendeletére e csapatokat augusztus 3-án Dunakeszin gyülekeztetve lefegyverezte. A nemzetközi dandárhoz tartozó 18-as üteg tüzérségi anyagát nyilván az augusztus 6-án Vácra érkezett székely dandár vette át. A Bécsbe visszatért osztrák vörös katonák részére a bécsi magyar követség külön segélyt utalt ki, emiatt Kerecseny János „A magyar Dreyfus-pör” c. könyvében Takách-Tolvay alezredes katonai attasét külön megtámadta, hivatkozva rá, hogy ezért neki a bécsi „Arbeiterzeitung” külön köszönetet mondott. Egyébként Vácott augusztus 6-án szó volt arról, hogy a 2. és 1. dandár csapatai megkísérik Budapestnek a románoktól való visszafoglalását, ezt a tervet azonban az 1. dandár csapatainak demoralizáltsága miatt el kellett eljteni annál inkább, mivel a románok a budai hídfőből a tahitófalusi és visegrádi átkelőt könnyen megszállhatták. Ezért valóban értelmesebb volt visszavonulni a Dunántúltra.

Ugyancsak az említett csehszlovák levéltári anyag tanúskodik róla, hogy Mittelhauser tábornok megközelítően ismerte a Vörös Hadsereg 1919. július 20-i hadrendjét, a csapatok elhelyezkedését és a magasabb parancsnokok neveit. Ez a hadrend valószínűleg azonos azzal, amelyet Cunningham ezredes Böhm bécsi követ látogatása idején készakarva az asztalán felejtett. Nem tudták azonban, hogy hol lehet a dunántúli 8. hadosztály, de feltételezték, hogy útban van a tiszántúli frontra. Mivel pedig a már említett augusztus 1-i Dunavonal-térkép tanúsága szerint a ligetfalusi és magyaróvári védőszakasz erejéről nem voltak informálva, lehetségesnek tartották, hogy a 8. hadosztály részei valahol a közelben tartózkodhatnak. (Tényleg Hajmáskéren volt összpontosítva). Egészen 1919. augusztus 15-ig feltételezték, hogy Nyugat-Magyarországon vörös csapatok vannak – hiszen Ligetfalun is vörös határvédelem volt. Mivel a Magyaróváról jött hadikövetek Mittelhauser tábornokkal közölték, hogy ott már fehérek vannak, [359](#) nem volt többé szükség Sopron–Csorna felé tervezett előnyomulásra. [3\(173\)](#)

Mint az idézett levéltári anyagból nyilvánvaló, azok a vörös katonák, akikkel a székelyek Visegrádnál géppuskaharcot vívtak, szervezetenként már nem tartoztak a 18. soproni vörös ezredhez, de eredetileg Sopronban, illetve Ligetfalun szervezték őket és 18-asoknak tartották magukat azután is, hogy a XVI. határvédelemhez osztották be őket. Erről a dandárparancsnokság bizonyára a foglyok és sebesültek kihallgatása révén értesült. Feltehető az is, hogy a Lakos-különítmény nem azért támadta meg a székelyeket, mert románoknak vélte őket – bár a csehszlovák részről is abban voltak –, hanem azért, mivel már nemzeti színű jelvényeket hordtak, tehát ellenforradalmi alakulatnak tekintették őket.

Bebizonyított tény tehát, hogy egy volt 18-as alakulat egy része még 1919. augusztus 7-én Visegrádnál együtt volt és még képes volt végrehajtani egy guerilla-akciót. Egy nagyobb tűzerjű egység megtámadása azonban csak nyugtalanítás céljából történhetett: a Lakos-különítmény ezután végképpen felbomlott, tagjai pedig különböző utakon visszatértek munkahelyeikre.

Fogarassy László

Hibaigazítás. Fogarassy László: Sopron és az 1919-es hadszíntér c. cikkében a Soproni Szemle idei 1. számának 78. oldalán sajtóhiba következtében a 7. sz. páncélvonat adatai kétszer szerepelnek. Helyesen így olvasandó: „...a 7. sz. páncélvonat augusztus 15–28 közt Sopronban, a 9. sz. páncélvonat augusztus 15-e táján Magyaróvárán, a 2. (és nem 7.) sz. páncélvonat pedig augusztus 21–28 közt szintén Sopronban tartózkodott.

Háború-ellenes mozgalom Győr-Sopron megyében 1912 őszén

1912 októberében kitört az első balkáni háború. Szerbek, bolgárok és más kis nemzetek igazságos, felszabadító harcot folytattak a török szultáni zsarnokság ellen. A hősiezen küzdő balkáni országokat azonban az a veszély fenyegette, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia hátbatámadja őket. Bécs fináncnökés-nagybirtokos körei a Balkán félsziget leigázására törekedtek, s ennek érdekében háborútól sem riadtak volna vissza. E terveikben készségesen segítette őket a Magyarországon hatalmat gyakorló Tisza–Lukács-féle kormányzat.

Háború veszélye fenyegette hazánkat. Magyarország lakossága 1912 őszén nagyarányú tiltakozó mozgalmat indított a bécsi agressziós tervek ellen. A munkásosztály vezetésével (kispolgári, értelmiségi és egyes nagybirtokos csoportok bevonásával) széleskörű nemzeti összefogás jött létre a béke érdekében. Gyűlések, tüntetések, sztrájkok zajlottak le a háborús kalandtervek ellen 1912 októberében és novemberében. Bár ezek a hazafias béke-akciók önmagukban természetesen nem tudták volna megakadályozni a balkáni népek elleni agressziót, jelentőségük mégis nagy, mert megmutatták népünk ellenkezését az imperialista vérontás tervei ellen.¹⁽¹⁷⁴⁾ Ebből a nagy nemzeti mozgalomból a mai Győr-Sopron megye lakossága is kivette a részét.

³⁶⁰Természetesen, ha az 1912-es őszi események megyei visszhangját vizsgáljuk, mindenekelőtt Győr és Sopron akkori helyzetéből kell kiindulnunk. Az 1912-ben különálló Győr és Sopron vármegyék közül kétségtelenül az előbbiben volt eleve több a néptömegek mozgalma. Ennek kettős oka volt. Az egyik abban rejlett, hogy Győr városában (amely az akkori viszonyok között fejlett ipari központnak számított) erős munkásmozgalmi szervezkedés jelentkezett, s megmozdulásain a tömegek gyakran forradalmi hangot ütöttek meg. Ezzel szemben Sopron az első világháború előtti időszakban nem volt ipari centrum, s ezért munkásosztálya sem volt olyan fejlett, mint a győri. Igaz, hogy a munkásszervezkedés gyökerei Sopronban a múlt század hetvenes éveibe nyúlnak vissza, s a helyi proletariátus 1905–1909 között élénk aktivitásról tett tanúbizonyságot. Az 1909-es brennbergi nagy sztrájk embertelen elnyomása után azonban visszaesett a munkásság mozgalma a városban és környékén.²⁽¹⁷⁵⁾ A másik ok pedig abban a negatív politikai hatásban rejlett, amelyet Bécs közvetlen közelsége jelentett. „Amikor Sopronra a «legnyugatibb» jelzőt használjuk, akkor ezt nem csupán mint földrajzi meghatározást, hanem mint fejlődésének, történelmének jellemzőjét is alkalmazhatjuk. Sopron nemcsak távolságban – kilométerekben – van közel Bécshez, hanem évszázadokon keresztül a bécsi udvar, a bécsi szokások nyomták rá bélyegüket fejlődésére.”³⁽¹⁷⁶⁾ A város polgársága (melyben jelentős volt hosszú időn át a német elem) erősen konzervatív és Habsburg-párti volt, s ebben Bécs közelsége – az eszmei hatáson kívül a vele fennálló üzleti kapcsolatok révén is – döntő szerepet játszott. Győr városában viszont (részben a magyar elem nagyobb aránya, részben a Bécstől való nagyobb távolság folytán) a burzsoázia körében nagyobb talaja volt a nemzeti függetlenségre irányuló követeléseknek.

A fentebbi összehasonlításból azonban helytelen lenne azt a következtetést levonni, hogy Sopronban nem voltak számottevő haladó erők. Hiszen működtek a munkásszervezetek a városban, s a függetlenségi gondolat is élt a mind nagyobb számú magyarajkú értelmiség és diákság körében. Az úri társadalom és a polgárság minden lojalitása mellett létezett Tiszáékkal szembenálló tábor is 1912-ben Sopronban.⁴⁽¹⁷⁷⁾ Az

előbbi összehasonlítás csupán azt kívánta megmutatni, hogy 1912 őszenek válságos heteiben Soprontól eleve nem lehetett olyan nagyfokú politikai aktivitást és tömegmozgalmakat várni, mint Győrben vagy más – viszonylag fejlett – iparvárosokban.⁵⁽¹⁷⁸⁾

Mikor 1912 október elején megérkeztek az első háborús hírek a Balkánról, a magyar munkásosztály azonnal országos mozgalmat indított a béke fennmaradása érdekében. Október 6-án Budapesten és 18 vidéki városban tartottak gyűléseket ennek tárgyában. A fővárosi munkásság aznapi összejövetelein háború-ellenes összefogásra szólították fel „az ország minden jóérezsű, a kultúra kincseit féltő, a haladás követelményeit magáévá tevő néprétegét.”⁶⁽¹⁷⁹⁾ Győrben erősen forradalmi hangú gyűlést tartottak a munkások. Horovitz Gábor szónok az 1905-ös orosz forradalom példájával fenyegette meg a hatalmon levőket.⁷⁽¹⁸⁰⁾ Az ország népe elnyomott; ha nem adnak neki jogot, s a behívott dolgozóknak „e nélkül osztják ki a manlichereket, akkor gondoskodni fognak, hogy hova lőjenek.” Határozatilag mondták ki: „tiltakoznak a háború ellen, s a diplomáciát teszik érte felelőssé, mert az ellenkezik a magyar nép akaratával, s ez nemcsak az emberiség nagy javai elleni merénylet, hanem ezzel akarják meghiusítani a jogfosztottak törekvésének sikerét is.”⁸⁽¹⁸¹⁾

361 Hasonló megmozdulásra készültek Sopron szocialistái is október 6-án. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert a hatóságok a tervezett nagygyűlést betiltották.⁹⁽¹⁸²⁾ Ennek az elnyomó intézkedésnek az oka nyilvánvalóan az volt, hogy a helyi hivatalos szervek eleve nem nézték jó szemmel a háború elleni tiltakozásokat, annál is inkább, mert az október 6-i nap (az aradi vértanúk évfordulója) amúgy is alkalmat adhatott Habsburg-ellenes megnyilvánulásokra. Másutt (az ipari központokban) a gyűlések betiltása csak olajat öntött volna a tűzre; Sopronban azonban a hatóság ezt kényelmesebb megoldásnak találta. Azt el is tudta érni, hogy az október 6-i megemlékezéseken Sopronban sehol sem volt szó aktuális kérdésekről, köztük a Habsburgok (az aradi vértanúk gyilkosai) balkáni háborús terveiről.

Gyóni Géza emléktáblája az Orsolya téri Weiss-házon.
Lukácsy Lajos műve. 1944/45-ben súlyosan megsérült

Közben a Balkánon megkezdődtek az ellenségeskedések. A Monarchia felelős politikusai pedig egyre-másra tettek kardcsörtető lépéseket. A háborús veszélytől való félelem Sopron lakosságán is erőt vett októberben és tiltakozást váltott ki. [10\(183\)](#) Igaz, e hónap folyamán a városban a hatóságoknak sikerült megakadályozniuk minden komolyabb megnyilvánulást. Sem itt, sem a megye területén nem került sor háború-ellenes gyűlésekre és tüntetésekre – eltérően az ország más vidékeitől, hol egyes helyeken tízezres tömeg jelent meg a gyűléseken. [11\(184\)](#)

Győr vármegyében is élénk volt a politikai aktivitás az ellenzéki erők részéről. A megye közgyűlése (melynek többsége Apponyi-féle jobboldali és Justh-féle baloldali függetlenségiékből állott) október 7-én – az állandó választmányt leszavazva – a munkapárti kormány ellen [362](#) foglalt állást. [12\(185\)](#) A győri függetlenségi párt október végén több összejövetelt is rendezett. [13\(186\)](#) E hónap 30-án pedig a városban szociáldemokrata megmozdulásra került sor; ezen élesen tiltakoztak minden olyan szándék ellen, mely hazánkat a balkáni háborúba belekeverni igyekeznék. [14\(187\)](#) Ehhez képest bizony Sopron a „csendesebb vidékek” közé számított a hatóságok szerint. S ezért nem véletlen, hogy mikor október 30-án megnyílt az országgyűlés, és a Lukács-kormány tüntetésektől tartott – a belügyminisztérium többek között Sopronból is kért karhatalmi erősítéseket s kapott is innen gyalogos és lovas csendőröket az „esetleges bupadpesti zavargások ellen.” [15\(188\)](#)

Ha nyílt tömegmegmozdulásokra nem is került sor októberben Sopronban, a lakosság más módon kifejezést

tudott adni békeakarátának. Ezen a téren jelentős szerepet játszott az ellenzéki sajtó. A Justh-féle demokratikus 48-as függetlenségek lapja: a Sopron éppen ekkor indult meg Gyóni Géza szerkesztésében.¹⁶⁽¹⁸⁹⁾ Ez az újság bátor hangon támadta a bécsi agresszív előkészületeket. „Miért akarnak egyesek háborút?”¹⁷⁽¹⁹⁰⁾ tette fel joggal a kérdést az egyik cikk. „Bécs véres háborús tervei ellentétesek a magyarság érdekeivel.”¹⁸⁽¹⁹¹⁾ „Miért kellene a mi fiainknak elhullaniuk a balkáni csatatereken?”¹⁹⁽¹⁹²⁾ „A háborúra mindnyájan csak egyet mondhatunk: Nem!”²⁰⁽¹⁹³⁾ Ilyen és ehhez hasonló megállapítások bőven idézhetők a lapból. Ezek a kommentárok méltóképpen fejezik ki a lakosság békevágát. S ez hatott a mérsékelt ellenzéki irányzatú Soproni Napló szerkesztőségére is, mely október végén és novemberben szintén háború-ellenes álláspontot foglalt el.²¹⁽¹⁹⁴⁾

Bécs agresszív szándékait különösen élesen ítélték el az ifjúság körében. A diákság októberben több ízben tartott összejöveteleket, melyek legfőbb témáját a háború elleni spontán tiltakozás jelentette. A tanulóifjúságban joggal vetődött fel a kérdés: „miután az érettségi után már katonaköteles korban vagyunk, ez nem vezet-e ahhoz, hogy alig fejeztük be a tanulást, máris mehetünk a csataterekre meghalni?”²²⁽¹⁹⁵⁾ A békeszerető haladó ifjúság soraiból Pap Károly²³⁽¹⁹⁶⁾ magaslott ki. A fiatalság mozgalmának szellemi vezére azonban az akkor itt élő Gyóni Géza volt. A költőt zsenije és szabadságszerető gondolkodása igen népszerűvé tette a városban. „A fiatalság... valóban rajongott érte”²⁴⁽¹⁹⁷⁾ – állapította meg joggal egyik neves kortársa.

A soproni diákság komoly békebarát megmozdulásává lett a Frankenburg Kör 1912. október 28-i irodalmi estje. Számos középiskolás jelent meg ezen, hogy kifejezést adjon határozott tiltakozásának a háborús örület ellen.²⁵⁽¹⁹⁸⁾ Az est fénypontja Gyóni Géza volt, ki ez alkalommal olvasta fel először „Cézár, én nem megyek” című bátor hangú versét.

*„Vérben uszik vad hegyek orma,
Paskolja vér, paskolja ár.
S engem a halál-dáridóra
Cézár parancsa vár.”*

363AZ ókori zsarnokokhoz hasonlítja a költő a bécsi császárt, ki a harctérre akarja küldeni őt is, akárcsak a többi katonasorban levő magyar fiatal. Gyóni – kinek szíve „élet-vágytól dagad” – versében szenvedélyesen lázad fel az örület ellen. Nem hajlandó a zsarnok parancsának engedelmessé válni: „A koronádat, Cézár, véd meg magad.

*Vagy küldj hamar pretoriánust,
Üsse szét e dacos fejet,
De bitangul a mészárszékre,
Cézár, én nem megyek.”*

Leírhatatlan lelkesedés fogadta e költői hitvallást. S az Irodalmi Kör falai közül szétterjedt a vers az egész városban.²⁶⁽¹⁹⁹⁾ Néhány nap múlva a sajtó is közölte.²⁷⁽²⁰⁰⁾ Nem véletlen a vers sikere. A kortárs véleménye szerint a költő „a XX. század emberének minden kultúrtörekvésével utasítja el magától a háborús gondolat, s küld allegorikus keretben bár, de büszke, dacos üzenetet, mely üzenetre fejté teszi föl: „Cézár, én nem megyek.”²⁸⁽²⁰¹⁾

Igaz, hogy Gyóni Gézát e vers miatt kihallgatta az ügyészség, s később sajtópert is indítottak ellene.²⁹⁽²⁰²⁾

Hamarosan ki is kapcsolódott a soproni életből, mert novemberben behívták ezredéhez Boszniába.³⁰⁽²⁰³⁾ Ezzel azonban a háború-ellenes diákmozgalmat elfojtani nem lehetett. A tanulóifjúság összejövetelein továbbra is a béke ügye maradt a központi kérdés. Ezt a célt szolgálta az a szűkebb baráti körben novemberben előadott dráma, amelyet Csatkai Endre szerzett „Szent-Valérián éji álom” címmel.³¹⁽²⁰⁴⁾ A mű azt fejezte ki, hogy a diákok – ha már meg kell halniuk – inkább az öngyilkosságot választják, mintsem háborúba menjenek, mivel ez utóbbi csak a vérengzést és az igazságtalanságot szolgálná.

November elején a tömegek háború-ellenes mozgalma országszerte még magasabb fokra hágott. Tiltakozásul a császári udvar balkáni intervenciók tervei ellen, a békekövetelések mellett megjelent már az „Éljen a köztársaság!” jelszó is, mely elég gyorsan terjedt Budapesten és egyes alföldi megyékben. A dualizmus egész félévszázados időszaka alatt nem volt még soha olyan erős a republikánus gondolat hazánkban, mint 1912 novemberében. A Dunántúl nyugati megyéiben azonban kevés visszhangja volt a köztársasági eszméknek. Sopronban pedig különösen döntő súlyuk volt a királyhű elemeknek, nemcsak a közigazgatási szerveken, hanem magán a közvéleményen belül is. Igaz, voltak ezen a vidéken is úttörői a republikánizmusnak. A Sopron megyéhez tartozó Felső-Pulyán – a főszolgabíró jelentése szerint, – „a köztársasági eszme lábra kapott”, különösen „az intelligencia körében.”³²⁽²⁰⁵⁾ Más jelei azonban nem voltak annak, hogy Nagy György pártjának agitációja eljutott volna ekkoriban a soproni vidékre. 1912 őszén sem a városban, sem annak környékén nem került sor kifejezetten dinasztia-ellenes, köztársasági megnyilvánulásokra.

A november elején országszerte megélenkülő békeakciók némi mozgást hoztak a soproni politikai életbe is. Most már – a diákok béke-megnyilvánulásai mellett – a helyi függetlenségi párt is életjelt adott magáról. Mikor november elején köztudomásúvá vált, hogy e hónap 10-én Szombathelyen nagy ellenzéki demonstráció lesz – a Justh-párt soproni szervezete is elhatározta, hogy ezen küldöttséggel fogja magát képviseltetni.³³⁽²⁰⁶⁾ November 10-én le is zajlott a szombathelyi nagygyűlés, amely valóban impozáns méretű béke-megnyilvánulása volt Nyugat-Magyarország lakosságának. Mintegy húszezres tömeg vonult fel ezen a napon, s a fővárosból jött szónokok szinte visszatérő követelése volt: „Magyar ³⁶⁴vér ne folyjon idegen érdekekért!”³⁴⁽²⁰⁷⁾ A gyűlésre – Vas és Zala megyéken kívül – Sopron város és a megye függetlenségi szervezete is népes delegációt küldtek ki.³⁵⁽²⁰⁸⁾ Így Sopron is méltóképpen hozzájárult a háború-ellenes demonstráció sikeréhez. (A szombathelyi megmozdulás jelentőségét növeli, hogy ugyanezen a napon Csehországban, sőt magában Ausztriában is tüntető felfonulásokra került sor a császári udvar és a tábornoki kar balkáni agressziós előkészületeivel szemben.)

November 17-én – melyet egész Európa munkássága „békenap”-nak tekintett – Magyarország legtöbb városában akcióba lépett a proletariátus. A 17-i gyűléseket a szociáldemokrata szervezetek gondos előkészítő munkája előzte meg. Sopron munkásságát is ez jellemezte ezekben a napokban; már november 13-án megtették a szükséges lépéseket a nagy nap megrendezésére.³⁶⁽²⁰⁹⁾ November 17-én – Budapest és 21 más vidéki város mellett – Győrben és Sopronban is megmozdult a munkásság.

A győri gyűlésen Rudas Sándor támadta a bécsi agressziós terveket. „Most az Osztrák-Magyar Monarchia akarja Szerbiát megakadályozni a tengerpart szerzésében, s ezért kész háborúba vinni a munkásság ezreit, ismét csak kapitalista érdekből” – mondotta. A gyűlés után a tüntető menetet a rendőrség feloszlatta.³⁷⁽²¹⁰⁾ Sopronban a november 17-i összejövetel lefolyása nyugodt volt. A helybeli szocialisták e megmozdulásán – bár a fővárostól eltérően, itt nem került sor a köztársaság éltetésére – a résztvevők bátrak kiálltak hazánk békéje és szabadsága mellett.³⁸⁽²¹¹⁾ A gyűlésen itt is – mint a vidéki városokban általában – lényegében a budapesti határozati javaslatot fogadták el november 17-én: „Az Osztrák-Magyar Monarchia valamelyes nagyhatalmi hóbortjáért nem szabad a békét veszélyeztetni... Lelkesedéssel fogadjuk a szociáldemokrácia

nemzetközi akcióját a béke érdekében...”³⁹⁽²¹²⁾ Sopron munkássága (mely az október 6-i és 30-i országos megmozdulásokból önhibáján kívül, hatósági nyomásra maradt ki) most, a november 17-i „békenapon” végre hangot tudott adni a háborúval való szembenállásának.

Am november végén rossz napok köszöntöttek a hazai háború-ellenes mozgalomra. A rendkívül feszült diplomáciai helyzetben ekkor majdnem bekövetkezett a Monarchia hadüzenete. Ezekben a napokban a munkapárti kormányzat hozzáfogott a békemegmozdulások nyílt elnyomásához. Sopron és Győr megyébe is elküldték azt a belügyminiszteri rendelkezést, amely a karhatalmi szervek „erélyes fellépését” tartotta szükségesnek „mindennemű katona-ellenes propaganda avagy szervezkedés... megakadályozására.”⁴⁰⁽²¹³⁾ A hatósági rendszabályok következtében a hazafias erők aktivitása országos viszonylatban visszaesett. Ez megmutatkozott a győr-soproni vidékeken is. Így november végén sem Sopron vármegye, sem pedig a város területén nem került sor egyetlen említésre méltó megnyilvánulásra sem.

De a háború veszélye – melytől heteken át annyit rettegetett Sopron lakossága – váratlanul elmúlt. A Balkánon december 2-án létrejött a fegyverszünet, s ezzel átmenetileg megszűnt a Monarchia fegyveres beavatkozásának veszélye. Nagy volt a megkönnyebbülés országszerte, s ez a jelenség természetesen Sopronban is megmutatkozott. „Végre valahára béke van!”⁴¹⁽²¹⁴⁾ – a helyi sajtó ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulásai jól tükrözik a lakosság érzelmeit. Az ezután következő hetekben megélnékül a politikai élet. A gyűlések napirendjéről azonban ekkor már teljesen lekerült a béke problémája, ezt ugyanis az új helyzetben nem tartották már időszerűnek. Belpolitikai ügyek körül zajlottak a közéleti rendezvények, akárcsak 1912 október ³⁶⁵előtt. Győr-soproni viszonylatban utoljára az 1913. január 19-i győrszentmártoni függetlenségi gyűlésen foglalkoztak a háború kérdésével. Itt Markos Gyula Justh-párti képviselő leplezte le a kormányzatot, „amely a hadi költségvetés által a népre elviselhetetlen terhet ró...”⁴²⁽²¹⁵⁾

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az 1912 őszi háború-ellenes mozgalmak a mai Győr-Sopron megye területén is visszhangra találtak. Itt azonban nem volt olyan élénk az aktivitás, mint a fővárosban vagy az alföldi vidékeken. Ha pedig kifejezetten Sopron szerepét vizsgáljuk az 1912 október-novemberi időszakban, még inkább szembetűnő az elmaradás. Ennek természetesen – mint már megállapítottuk – megvoltak a maga okai (a munkásmozgalom gyengesége, polgárság konzervatizmusa, Bécs közelsége). Ennek ellenére azonban nem szabad lebecsülni azt a tevékenységet, amelyet Sopronban a békeszerető politikai tényezők 1912 őszén a háborús veszély ellen kifejtettek. A munkások novemberi megmozdulása, a függetlenségi sajtó cikkei, a diákság állásfoglalásai s nem utolsósorban Gyóni Géza magatartása, mind olyan történelmi tények, melyekre a város népe büszke lehet. *Sopron haladó hagyományainak szerves részét képezik az 1912-es helybeli háború-ellenes megnyilvánulások.* Ha eddig keveset is tudtunk róluk, éppen ezért szükséges, hogy ezentúl még jobban ápoljuk, tiszteljük és becsüljük meg emléküket.

Merényi László

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Pótlás a jénai diákok névjegyzékéhez

Pótlás a jénai diákok névjegyzékéhez

A SSz 1959. évi harmadik számában Mollay Károly Jügel K. H. tanulmánya nyomán (Ungarländische Studenten an der Universität Jen in den Jahren 1882–1918.) közli a mondott időben Jénát járt soproni

diákok névjegyzékét. A közlést Jügelt tanulmányából kiegészítendőnek tartjuk még az alábbi nevekkal, amelyeknek viselői Sopronnal kapcsolatban álltak.

1889. November 4. Paul v. Vojtkó Neusatz (Ujvidék), Selbstäntid. Theol. et phil. Budapest. (Később a líceum kitűnő tanára, költő.)

1900 April 28. Andreas Horváth, Lovászpataona. Oekonome Lovászpataona. Phil. Budapest (Sopronban végezte a líceumot és a teológia hallgatója volt).

1900 October 27. Johann Podhraczký Tordas. Johann Podhraczký Tordas Theologe. A soproni teológia hallgatója volt.

1903 April 25. Josef Szabó Kecskemét. Josef Szabó Kaufmann Kecskemét. Phil. Budapest. A líceumnak hosszú ideig volt érdemes tanára.

1903 October 24. Andreas Horváth Lovászpataona. Lásd mint fent!

1903 October 24. Géza Czipott Martonhely (Vas megye). Johann Czipott Kaufmann Mártonhely. Theolog. A soproni teológia hallgatója volt.

1907 December 2. Josef Imre Nemesmagas. Özv. Imre Józsefné Celldömölk. Phil. A soproni gyakorló iskolában volt később tanár.

1911 April 28. Elemér Moór Hárspatak. Theresia Moór p. Lehrersgattin Ókörtvélyes. Stud. Phil. Budapest. A későbbi neves német nyelvész, a szegedi egyetem professzora.

P. J.

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Egy Sopron megyei gazda küzdelme 1623-ban

366 Egy Sopron megyei gazda küzdelme 1623-ban

Ritka becsületes ember volt Csepregi Pál, akit jó szerencséje egyszerre négy majornak vezetőjévé tett, nevezetesen Hegykőn, Horpácson, Ivánban és Tormáspusztán (Újkér határában.) Ezt a vidéket még nem is olyan régen a török-tatár dúlta, 1605-ben pedig Bocskai, 1621-ben Bethlen felkelő csapatai, s éppen csak egy éve, hogy 1622. jan. 1-én este Esterházy a bécsi Burgba belovagolt a béke örömhírével. Ezt a vidéket Sárvár tartomány „felsővidéke” néven ismeri a történelem. Vadászatot kedvelő ura: gróf Nádasdy Pál vajmi keveset törődött a gazdákodással, annál inkább azonban annak neje: Révai Judit. Velük csak meglelt volna valahogy Csepregi, de nem úgy a számtartóval, aki a bürokrácia tekervényes útvesztője segítségével keserítette meg a becsületes jó gazda kenyerét, mert nem volt tekintettel az akkori viszonyok, időjárás stb. adta korlátozó körülményekre.

A számtartó támadásaira az önérzetes Csepregi – aki számtartóját különben sem ismerte el gazdasági vonalon szaktekintélynek – erélyesen és részletesen válaszolt. Szerencsére válaszát írásba foglalta (jelenleg is olvasható az Országos Levéltárban)¹⁽²¹⁶⁾ s abból a régi falura és a gazdálkodásra az alábbi érdekes adatok derülnek ki:

Kifogásolta, hogy a keresztúri halastón levő 2 kerekű malomból vámbúza 44, rozs pedig 41 köből; hasonlóképpen a cenki alsó és felső nagykerekű malomból búzát 35, rozsot csak 69 köblöt bevételezett, ami édeskevés, mert csak 2 kerék malomból is több kellett volna kapnia.

„Ne csudálja ezt számvevő uram, mert az Ikva vize nem Tapolcza vize, hogy mind télen, mind nyáron egyaránt forogna mindenkor. Akármi kicsiny aszályban nyáron örömost felteszi az szalma süveget és nem forog; télen ismeg mihelen fagyni kezd, avagy fürgeteg támad, egy szalat sem forog, egyszóval ezek a malmok csak tavasszal és ősszel foroghatnak, nyáron és télen többire veszteg száradnak.”

Hegykőn a kertek alatt 20 holdba elvetett 45 köből gabonát, a lócsi erdő alatt, a homoki szőlők felett 85 holdba elvetett 201 köblöt és jelentéséből az tünik ki, hogy alig termett az elvetett mennyiségnél valamivel több.

„Ámde ezek között vagynak olyan földek, amelyek beérik holdankén 2–2 köből vetőmaggal, de vannak olyan földek itt a majorságban 2½–3 köböllel sem vethetik be; kibe kevesebb, kibe több mag menvén.”

Azon kifogásra, hogy túl soknak gondolja a számvevő a Tormás-majorban felsüttetett 12 köből lisztet egy évben, azt válaszolja, hogy az éppenséggel nem sok, „...mert uram Őnagyságha vadásztatván az «Diczk» nevű erdőt felesed magával jött Eő Ngha, annak felette a szomszéd nemes falukról is jötenek Eő Nghához az vadászatra felesen, kiknek is gazdálkodnunk²⁽²¹⁷⁾ kellett. Ezen felül Hetyeiek, Börényiek, Zoporiak, Saitos-Káldiak nyárban Tormásban 1–1 napig segítkeztek, ezeknek is ételből-italból gazdálkodnunk kellett, *sőt magunk is erdőőrzőkkel, ispánnal pallétkodván* nyárban takarásban, szántásban s egyéb fele munkán jelenlétünkben étel és ital nélkül nem maradhattunk; hagyom a censor uraim ítéletükre, ha el nem kelhetett az 12 köből liszt egy majorban efféle megnevezett és különb-különb féle szükségre esztendő által.”

Azt is kifogásolják, hogy Horpácson 13 köből lisztet süttetett meg, holott ha pontosabban elolvasták volna a regestrumban megírtakat, akkor nem kifogásolhatnák. Nevezetesen „négyszer Horpácson volt az Uram és Asszonyom Eő Ngha hol egy ételen, hol kettőn, hol többön is. Uram fő szolgáinak is kellett gazdálkodnom ételből gyülésekben és székekben jelen lévő Ujkéren takaráson, szántáson, vetésen és egyéb ilyenekben is palyétkodván és takartatván eő Ngha javait, ehol meg nem hálhatunk.” (Vagyis éhesen nem hálhattak.)

Kifogásolta a számvevő azt is, hogy a szőlőpásztornak 24 köből búzát adott, ³⁶⁷holott akkor a búzának nagy ára volt, azért 19 köből rozsnak az árában akarja elmarasztalni.

„Számvevő uram nem ismeri eő Ngha szőlejek állapotját, azért neheztel ilyen igen, pedig ami a szőlő a Fertő mellett van és seregél madár kezdi enni, ha nem őriztetném, akkor minden szőlőtermés hejába lenne, mert mind megennék, másrészt környül pusztá vagyón, minden madár odaszállana és semmi hasznát nem vehetnének. A lócsi Hegy pedig nem Uram és Asszonyom jurisdikciója alá tartozik, idegen szőlőpásztorok és hegy mesterek viselvén gondot a hegyre, tizannyi kára következnek eő Nghának, ha meg nem fizetném nekik az eő Ngha szőleiről. Ez okból meg kellett fizetnem és őriztetni *régi szokás szerint* azoknak, akik eő Ngha szőleit hiven megoltalmazták. Így volt ez régen azelőtt is és ennek utána is így kellene lenni, ha hasznukat akarják venni szőlőjüknek.”

„Azmi Uram és Asszonyom eő Nghok Hegykőre való 9 izbeni eljövetelekre elkölt 63 köből buza és rosliszt dolgát illeti, álmétkodásra méltó, hogy számvevő uram azt kifogásolja, *holott tudja az egész föld*, hogy azhova ü Ngha megyen, nem kevesed magukkal jár. El is fogyhatott ennyi liszt kilenszer való eő Ngha jövetelére, holott csak egy izben 5 egész nap lesett, nyolc izben pedig hol 2 nap, hol 3 napon. – Csodálatos

dolog, hogy Magister uram egy rókáról 2 bőrt akar levonni. Arbitr uram ítéletre hagyom.”

A horpácsi majorban 2 asztagban 126 kepe zab volt és abból csak 272 köből zab lett, továbbá tormási majorban 177 kepe zab volt és abból csak 272 köből zab lett. Ez hihetetlen, mert a zab minden keresztjének meg kell adni 1 köblöt.

„Oka ennek semmi egyéb, hanem a keő eső, aki igen elverte ebben az 1623 esztendőben derék gabona aratásban is, jutott benne egész a Répcze vizitől egész Czenkig, Kereszturig, fel még a szőlőhegyeket is, Csepregi hegyet, Ujkéri és Lövei hegyet, a Kereszturi-, Cenki és Pereszteghi hegynek is jutott benne ugy annyira, hogy az ujkériek ebben az 1623 esztendőben a szőlőhegyekről az hegyvámbor jövedelemben csak egy csöppet is meg nem adhattanak, hanem 1624 esztendőben kellett megvennem rajtok. Így a megirt faluk és városok földein levőket is elverte ugy, hogy számtalan zab maradt és veszett kinn aratatlan a mezőkön, kit meg nem arhattanak. Amit meg arattak is, igen kevés szem maradt benne, kit kivert a keő eső, az mely megbetegszik.” (Érdekes, hogy a jelentésben megjelölt Répce-melléken az aratási idő második felében manapság is rendszerint végigseper egy-egy jégverés.)

Nemcsak a jégveréstől okozott károk búsították Csepregit, hanem a Cséri-majorban (Iván mellett) 27 sertését nem tudta a télen a három hónapig tartó nagy havazás miatt kihajtani sem a mezőre, sem az erdőre s kénytelen volt feletetni velük 20 köből „rostallya” árpat és 11 köből hajdinát, melyről pedig a számvevő – aki a nagy havazás okozta 3 hónapi beszorulásról nem tudott – azt állította, hogy ennyi nem kelhetett el rájuk, holott az árpa nyomorult és „rostallya” volt.

„Ha számvevő uram ugy itéli meg, hogy többet rájuk nem költhettem, mint amennyit érnek, akkor bizonyára – ha ezek közül gondviseletlenségem miatt meghattam volna őket halni, akkor számvevő uram annyi sok marhának elveszéséért nem kevés, nagy summáig marasztalt volna el, bizonyos vagyonokban!”

Mindezekon felül nemcsak a termények miatt, hanem a készpénz-beszolgáltatásban is kellemetlenségek támadtak, mert 1623-ban az erdőbérpénzt, irtáspénzt, vámpénzt és a bor árulásából befolyt pénzt is nagyobbreszt „rossz pénz”-ben fizette be és csak az 1623. évi karácsony utáni bevételeket fizette be jó pénzben. Bár a magyar közmondás szerint a nyomtató lónak nem szokás, nem lehet bekötni a száját, mégis igazat kell adnunk Csepregi imígyen következő érveléseinek:

„Amely borok 1623. év Szent-Mihály napjáig elkelték, hasonlóképpen az moly miatt veszendő bőrök ára, irtáspénz, vámpénz és erdőpénz bevételeben én kezemhez jó pénz nem jutott, nem is adtak egyébféle pénzt a rossz pénznél, mert itt a német határon nem válogathattanak a pénzben ugy, mint a végekben és törökös földön válogattanak, hanem mindaddig meg nem tiltatott, valamit pénzen el kellett adni, el kellett az árrában venni a rossz pénzt, kiváltképen az uraknak az ő jövedelmekben az közsigh (= közönség) nem igyekszik egyéb pénzt **368**adni a minemü folyvást jár, nem is adott én kezemhez. Hanem Karácsonyban hogy megtiltották a rossz pénzt, maradtott volt restanciában bor árra pénz kinn a kocsmárosoknál 38 Ft. 69 dénár, melyet 1624 január 1.-én szedtem be is rajtuk jó pénzül. Minderről kocsmárosok, vámosok és bírák is vallást tehetnek.”

A falusi kocsmákban elkelt pénzes borokat úgy írta bevételezéseibe, amint azt eladták, bár írhatott volna egységes eladási árakat is, de köztudomású, „némely faluban – ahol jobb keleti vagy az bornak, kiváltképen ha jó bor, ha egy pénzzel drágábban árulják is, a jó bor hamarabb elkel, hogynem mint az alább való olcsóbban árultassék is. Ezért egyik helyen előbb, másik helyen utóbb kelt el a bor.”

A fent említett rossz pénzen nagyon előnyös vásárlást is végzett, mert a fertőszentmiklósi vásáron megjelent

pápai vargákat kényszerítette, hogy 20 sarut adjanak át alkalmazottjainak a „maximált régi áron”, azonban a számvevő ezt a vételt is feleslegesnek vélte. Csepregi ellenben kijelenti:

„Ez sarukat meg kellett vennem, mert az szolga mezteláb – amikor nagy hó volt immár decemberben – nem szolgálhatta eő Ngkat. A szentmiklósi vásárban vettem a sarukat, de még a rossz pénzen s mivel ezért adni nem akarták, ugyan erőszakkal az pápai vargáktól és többektől kellett elvonatnom. Ezt tudják akkorebeli szentmiklósi vásárbirok és azok, akiknek vettem.”

Nemcsak előnyös vételekkel igyekezett a jövedelmet növelni, hanem a cséplést is maga ellenőrizte: egyik majorból a másikba járva erősen meghagyta, hogy úgy csépeljenek, hogy kára ne legyen önagyságának. Hegykőn és Horpácson a 6 asztag gabonának minden kepejéből legalább 2–2 köből szemnek kellett volna lennie, de „annak én oka nem vagyok, Isten dolga, hogy az életnek hol bővebb, hol kevesebb termését adja.” Ugyanez áll a tormási majorban volt 32 kepe búzára és 22 kepe rozsra is, hozzátevén még azt, hogy „az aratásban kü eső jövén, a mezőben az aratalan gabonát kinn érte. 1623 esztendőben nagy hó lévén a Horpácsi aprómarhákat 3 hónapig ki nem hajthatván a mezőre s annak a 66 aprómarhának (=sertések) hánták az egyik ros asztagnak a felső felét, és ezért volt kevesebb a szemnek köbli. Hogy ennyi állatnak mindennap csak fél-fél kepe életet hányattam volna is, hogy akkor ebből mennyi fogy el, *azt hagiom afféle házigazda embereknek itéletire!*”

Munkaerőhiánnyal is meg kellett küzdenie. A szomszéd falvakból jöttek aratni, kaszálni emberek, akiknek 50 Ft 16 dénár értékű bort is adott, jóllehet a napszámjuk sem lehetett volna 50 Ft. Így vélte azt a számvevő, de Csepregi élesen visszavág neki: „Góriak, Csáffordiak, Jánosfalviak, Alsó Szoporiak, Hetyeiek, Káldiak, Szemereiek, Pinnyeiek segítkeztek 1 nap az aratásban és 1 nap a kaszálásban, ennyiekre ez nem sok költség (noha a rossz pénzzel az ára sok pénzre ment akkor) *Lövő, Kövesdnek jó része elégett a háboruságban, az szegénység mind eltakarodott*, nem volt kivel betakaritatnom eő Ngha életét és szénáját, kénytelen kellett (velle et nolle) az szomszédbelieket kellett keresméssel (így!) kérnünk, hogy segítségül legyenek. Azoknak gazdálkodni kellett mind ételből, mind pedig borból, minthogy különben reá nem vehettük volna őket. Ezeknek való gazdálkodásban Asszonyom eő Ngha egyszer jelen volt, szemével látta a gazdálkodást és parancsolta, hogy gazdálkodjunk nekik.”

Ilyenféle „gazdálkodáson” felül még egyéb „gazdálkodás”-ról is kellett gondoskodnia. Az 1623. évben máj. 28-án, jún. 26-án és okt. 8-án volt megyei közgyűlés és székszolgáltatása (úriszék) Újkéren, amelyre Nádasdy megbízóleveleivel jöttek „annak feő ember szolgálái”, akik meghívták asztalukhoz a megye alispánját, szolgabíróit, ügyvédek „eő Ngha böcsületire” hol ebédre, hol vacsorára, hol egy, hogy több ízben. Ehhez való élést: tehénhúst, bányt, „korczmáru” való bort Csepregi állította elő, „mert a gazdálkodásnak meg kell lenni, ha szintén jelen nem voltam is.”

Nagyon érdekesek még a „háy” felhasználásáról tett megjegyzései. Akkoriban a háj nagyon drága volt, egy háj ára 10 Ft. 1623-ban 4 háj került felhasználásra, melyet a majorban levő 8 szekér, továbbá Nádasdy hintója és kíséretének szekerei kenésére használtak fel, de „niha-niha ökrök nyakuk megkenésére”, sőt Nádasdy és neje „lovainak lábai kenésére” használódott 369el. Tehát már akkor a lovak patáinak ápolására is nagy gondot fordítottak és az ökrök igatörését is ezzel gyógyították.

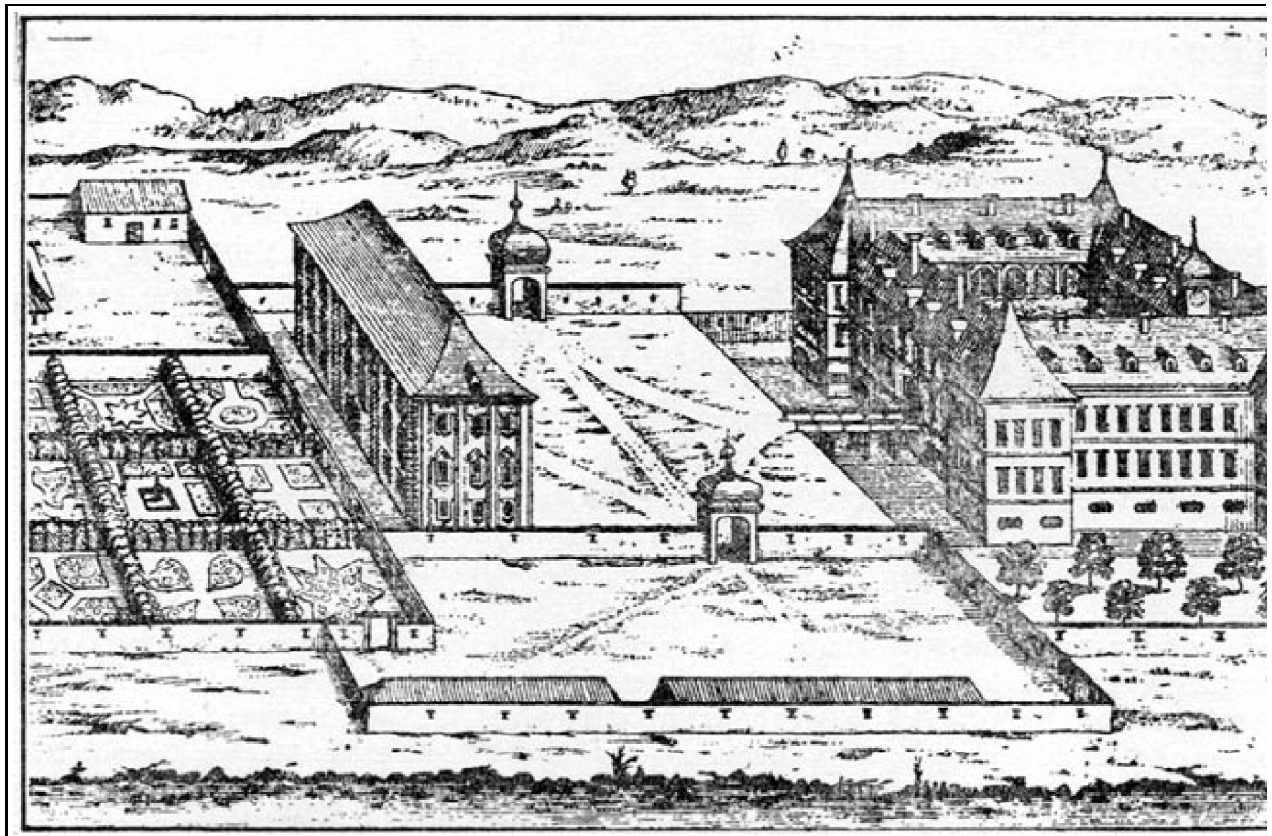
A hegykői majorban voltak Nádasdy apró-marhái, 5 öreg disznó és ezek malacai, melyek nevelésére 14½ köből korpa fogyott el, mert 3 hónapig a télen ezeket sem lehetett kihajtani a mezőre s a korpán kívül mást semmi nem kaptak. 4 köből korpát pedig a majorné „az Tikfiak és Ludfiak nevelésére költött el.”

Csepregi így rendben elszámolt mindenről, a jó gazda gondosságával, a számvevő mégis külön felszólította,

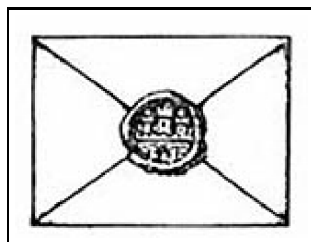
hogy indokolja meg, miért nem szerepel számadásában a „bírságból-, bitangásból stb.” befolyt jövedelem, mert hiszen ilyen nagy gazdaságban egy éven át csak adódhatott több ilyen eset. „Bírság-, sem bitangh én kezemhez semmiféle: sem törvény szerint, sem azonkívül nem jutott, mert – ha törvény szerint akartam volna is büntetni valami kicsiny engedetlenségért az Eő Ngha jobbágysait – arrul megtalálván Asszonyomat Eő Nghát az község suplicációjuk (= kérés) által megengedett Asszonyom Eő Ngha nekik; azonkívül ha nagy cégéres vétekben találtatott a jobbágyság közül valamelyik, amiért vasat érdemlett, afféléket Sárvárra, Kapuvárra és Kereszturra kültem vasra, onnét szabadulhattak meg, aki megszabadulhatott benek; aki pedig büntetést érdemlett, ott másképen megbüntették én nálam nélkül. Hanem az utolsó és második esztendejében tisztemnek szökött volt el Ivánból valami vétkét ismervén egy iffiu legény, kinek 2 ötdfű tulkát hajtattam a Cséri majorba, azokat beirtam a lábás marháról beadott lajstromba. De ezenkívül én kezemhez semmiféle bírság, sem bitang nem jutott.”

Az elmondottakból általában megállapítható, hogy a gazdaság vezetését már akkor is *jó szakemberek* kezébe igyekeztek adni, viszont az ellenőrzésre megbízotak figyelme is kiterjedt a legfontosabbaktól a legaprólékosabb részletkérdésekre is.

Hetyési István

Németkeresztúr. Nadasdy kastély. XVII. század

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA

370 SOPRONI LEVELESLÁDA

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA / Frankenburg három soproni keltezésű levele

Frankenburg három soproni keltezésű levele

Frankenburg Adolf kerek 150 évvel ezelőtt, 1811-ben született Sopron közelében, Németkereszturon. Iskolái egy részét városunkban végezte, majd 1835 körül ismét itt élt, miközben első színdarabját, Der erste April címmel előadta az idevaló színtársulat. Nagyon megszerette Sopront. Bécsi hivatalnokoskodása idején a Bach-korszakban másodszer nősült, akkor feleségének bemutatta szeretett városát. A kiegyezés után ide is költözött, majd megalapította az Irodalmi és Művészeti Kört 1877-ben. A második világháború után is még egy darabig működő társulat később felvette alapítójának nevét. Az író Sopronban nagyon tevékeny volt, a fővárosi folyóiratok gyakran kértek tőle cikket, nem egyszer soproni vonatkozású novellát is írt. 1881-ben végleg Budapestre költözött; 1887-ben halt meg, hamvai a Kerepesi temetőben nyugszanak.

Életéről és működéséről számos tanulmány jelent meg Sopronban is, folyóiratunk is mind a régebbi, mind az újabb évfolyamokban gyakran megemlékezett róla,¹⁽²¹⁸⁾ ezért nem akartuk a 150-es évforduló alkalmából újra ismételni az adatokat, csat a jegyzetben utalunk rá és ezúttal csak két közöletlen soproni keltű levelét mutatjuk be, amelyek munkás életének jelző-táblái egyszerűségükben. Is.

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA / Frankenburg három soproni keltezésű levele / I.

I.

Ifj. Szinnyei Józsefhez. (Az eredeti a MTA kéziratárában.)

„Igen Tisztelt tekintetes úr!

Becses felszólítására, melyet éppen akkor kaptam, midőn Greguss Augustz barátom engem látogatásával megörvendeztetett, s ez alkalommal igen hízegőleg nyilatkozott az „Ország-világról”, van szerencsém

válaszolni: miszerint igen szívesen állok be a nevezett jeles vállalat dolgozótársának, s még a hét folytán küldök be egy apró satirikus dolgozatot, melynek tiszteletdíjának megszabását a tekintetes úr tetszésére bízom.

Megkülönböztetett tisztelettel a Tekintetes urnak őszinte hive

Sopron, 1880.d évi július 18d.

Frankenburg Adolf.”

Az Ország Világ c. kéthetenként megjelenő irodalmi és kritikai folyóiratot 1879 decemberében indították meg Pesten, és Szinnyey József, a neves bibliográfus fia, (született 1857-ben), a későbbi finn-ugor nyelvészprofesszor, volt a segédszerkesztője. Greguss Ágost kora neves esztétikusa, nem nagy barátja Petőfinek és Lisztnek; a levél tanúsága szerint tehát járt Sopronban Frankenburgnál.

Gergely Pál²⁽²¹⁹⁾

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA / Frankenburg három soproni keltezésű levele / II. III.

371 II. III.

A Liszt Ferenc Múzeum birtokában van Frankenburgnak két rövid levele ismeretlenekhez. Az első a becegyermekére, az éppen alapítás alatt levő Irodalmi Körről szól és minthogy idegen írással ez van rajta még: „elteendő a szerk urnak”, nyilván valamely budapesti írónak szól. Ekképpen hangzik:

„Kedves barátom!

F. évi márczius 10-dikén este 7 órakor lesz ünnepélyes megnyitása a „soproni irodalmi és művészeti kör”-nek. Igen megörvendeztetnél bennünket, ha ez alkalommal egy rövid *telegrammal* köszöntenél be hozzánk, melyet a jelenlevő közönségnek azonnal fölolvassánk. Tedd meg ez örömet

öreg barátod
Frankenburg Adolfnak”

28/2 1877

A levél az általa alapított egyesület iránt való szeretetére vet fényt. A másik kis írás is valószínűleg a köri életre vonatkozik, címzettje ismeretlen; valószínűleg valamelyik soproni íróember:

„Igen tisztelt barátom!

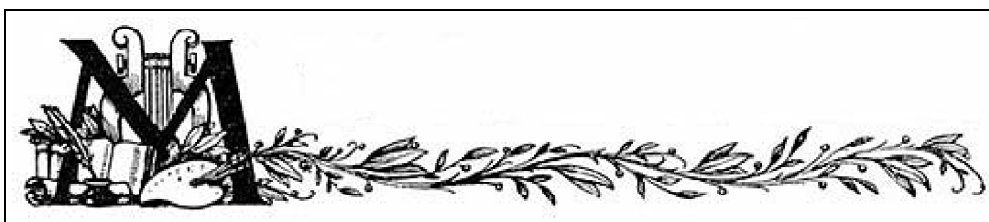
Nagyon sajnálom, hogy a tegnapi próbán, 5 órakor délután, jelen nem voltál. Nem akarom hinni, hogy bajod van, mit még inkább sajnálnék; nyugtasd meg ez iránt pár szóval

őszinte barátodat
Frankenburg Adolfot.”

23/6 1877

A Szent János kápolna régi helyén 1894 körül

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Megemlékezés Horváth Józsefről*

Megemlékezés Horváth Józsefről*(220)

A hideg, hűvös áprilisi reggel, amelyen szárnyára vette halálának híret a szél, döbbenetével, a veszteség súlyával megrázta az egész várost, amelynek lelkével egybeforrt, amelynek falai között 40 évig élt, és amelyhez halálig hű maradt.

Mindenki ismerte. A nap eseményéhez tartozott, hogy Józsi bácsival találkoztunk az utcán, bármilyen rossz időben, szeretett kis kutyájával, később már egyedül, amint műterme irányában baktatott, vagy onnan hazafelé ment. Magas, botra támaszkodó, kissé hajlott alakja kiemelkedett a járókelők közül, akik sokan köszöntötték, meg is szólították. Vagy ő szólított meg másokat. Ismerte a soproni családokat, felmenően, lemenően. Széleskörű levelezése, ismeretköre, művészete révén neve volt [373](#)szerte az országban, sőt azon

túl is. Ha Sopronról valahol szó esett, szó esett róla is. Hányszor kérdezték meg tőlem: „Hát Józsi bácsi mit csinál, fest-e még az öreg?” Többen azért jöttek városunkba, hogy őt megismerjék, képeit a műteremben vagy másutt láthassák. Tekintélye volt, tisztelték becsületes művészi meggyőződéséért, átélt mondanivalóiért, emberségéért, egyszerűségéért, meleg szívéért.

Barátai társaságában jól érezte magát. Magános, befeléforduló, általában szomorúságra hajló, szűkszavú és zárkózott egyénisége feloldódott ilyenkor, mosolygóssá, derűsebbé vált. Kialakított véleményéből, akár művészi hitvallásról, akár emberekről volt szó, nem engedett. Szilárdan kitartott álláspontja mellett, amelyen senki sem változtathatott.

Életének legkisebb részletére, a vele történtek minden apró mozzanatára, bámulatos emlékezőtehetsége révén, élesen visszaemlékezett és nem engedte, hogy azt más beállításban vagy színezetben tárgyalják. Mint ahogy életében használt kedves dolgait haláláig megőrizte s azoktól önként megválni nem tudott, úgy raktározta el elméjében az eseményeket, azok szereplőit, magatartásukat, kijelentéseiket. Felháborodott az emberi kétszínűség, álnokság és gyors feledékenység láttán. Élményeit, tapasztalait megfontoltan, ízes magyarsággal, jellemző tagoltsággal adta elő, pontosan, minden szavának külön hangsúlyt adva. Munkásságáról, terveiről sem sokat, szinte semmit sem beszélt. Kivételes tehetségével párosult szorgalmának termését a kiállításokon láttuk először. Ezt követően már beszédebben nyilatkozott egyes alkotásairól és művészi elképzeléseinek megoldásáról.

Így ismertük és még sok más jellemző tulajdonságával a munkacsoportban, ahová közénk eljárt. Ő volt az első, aki megérkezett. Ha nem jöhetett, kimentette magát. Pontos volt, lelkiismeretes, szerény és érzékeny.

30 évig rajztanároskodott ebben a városban. Szépre, nemesre, a művészet megbecsülésére, az esztétikai örömök megismerésére tanította növendékeit az iskolában, míg délutánonként, a maga szabad idejét feláldozva, igyen foglalkozott azokkal, akikben a rajzolás és festés iránt szeretetet, tehetséget látott. Tanítványai ma már meglett emberek, ragaszkodással emlegetik; azok közül, akikkel külön foglalkozott, nem egy a főiskolán is kiválóan megfelelt művészként gondol hálásan vissza reá.

Nemcsak a tanítványai emlegetik tisztelettel, szeretettel és hűséggel, hanem ő is emlékezett minden egyes tanítványára, segítette, támogatta őket és fájdalommal töltötte el, ha tehetségesnek tartott növendékei nem tudták továbbképezni magukat.

Nemcsak a melegszívű barátáról, a lelkiismeretes tanárról, az egyenes jellemű emberről, de annak művészetéről is szólanunk kell, sőt arról elsősorban, hiszen társunk volt, életében sok szót váltottunk Őróla, annál inkább meg kell tennünk életműve befejezésekor. Korántsem a teljesség igényével, ezt úgyis elvégzik mások. Beszélni szeretnénk arról, hogyan láttuk mi a munkásságát, akik azt éveken át legközvetlenebbül szemlélhettük. Úgy vélem, hogy a későbbiek folyamán is azok fogják legjobban megérteni, művészetét értékelni tudni, akik őszinte szívvel szerették őt, mint embert jól ismerték, művészetről vallott meggyőződéses hitéről sűrűn hallhattak, művészi törekvéseinek mindvégig kitartó következetességéről gyakran bebizonyosodtak.

Képeinek témái az emberei gondjai, szenvedései, munkájuk és örömük. Vonzódott a szomorú, megtört emberekhez. Ismerte a szegény emberek bajait. Szívbemarkoló, emberi melegség ömlik el képein, ha őket örökíti meg. Nem egyszer fordult elő, hogy pesszimistának nevezték, mert csak a szomorúságot és szenvedést ábrázolja. Hiányzik képein – úgymond – az élet küzdelmével szemben felvett harc, az életöröm és a bizakodás. Tényleg, képein mindebből keveset vagy semmit sem látunk. Gyakran még akkor sem, ha nem embereket, hanem tájképet fest. Nem lett volna azonban őszinte önmagához, nem lett volna becsületes

művész, ha mást nyújt, mint ami lényege volt. Nem tudott megváltozni. Születésétől kezdve szomorúságra hajló kedélyvilága jellemezte képeinek alaphangját. Olykor-olykor derűsebbé válik s ez alkotásain is megcsillan, ha élete folyamán jobb, gondtalanabb anyagi körülmények közé kerül vagy gyermekei születése családi boldogsággal tölti el, de végül újra visszazökken a szomorúságba.

374 Tekintsünk önarcképre! Maga elé meredő szomorú arca, szemei, talán a múltat, a megtett utat, a jelent és a reá várakozó öregséget kutatják. Parragi Györgynek egy 30 évvel ezelőtt írt kritikája úgy emlékezik róla, mint aki az élet mélységeibe tekint és a nyomor árkában vergődő emberi szív kenyér után való sikolyait kottázza le vásznaira.

Művészi pályáját nem jellemezték kísérletezések: különféle irányzatok szekerébe való kapaszkodás, időnként divatos mesterek köntösében való megjelenés. Megbeszéléseinken nem egyszer hallottuk tőle, amint az új festőtörekvésekről szó volt: tőlem ne kívánjanak semmi újat, én már nem tudok megváltozni, ez a fiataloknak való! Élete folyamán alakult egy ízben művészi kifejezőmódja: a 20-as évek végén, a 30-as évek elején, ami aztán haláláig töretlen maradt. Nemzeti Szalonbeli kiállításán szembetűnő volt, hogy formái oldottabbak, folszerűbbek, levegősebbek és világosabbak voltak az említett évek előtt. Rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a becsületes rajznak, amelynek mestere volt. Határozottan, biztos kézzel, tökéletes tudással rajzolt. Minden kompozíciójához gondos rajztanulmányt készített ceruzával, krétával vagy szénrel, a leendő képpel eredeti nagyságban. Mint mondotta, ezt meg kell tenni. Temérdek problémát vet fel mielőtt a képet megfestjük. Ennek alapján készült a nagyméretű festmény, amely saját maga által a vízfestmény tökélyig kifejlesztett technikájával párosult.

Művészi eredményeinek megítélésakor nem mellőzhető annak a megállapításnak igazsága, hogy egy korábbi kor festői felfogásának késői időkig tartó ápolója, kifejezője, művelője volt és maradt.

Nem befolyásolta ebben a két világháború között és után kialakuló festői kifejezések sokasága, a zaklatottabb életforma kialakulása, különféle törekvések bontakozása. Mindezek művészetére nyomot sem hagytak. Milyen érdekes és elgondolkoztató, hogy Nagybányán Thorma Jánosnál tanult, az akkori művészképzés haladó iskolájában s az ottani tanulmányok, megfigyelések, társainak felfogása alig hagyott nyomot későbbi művészi munkásságához. S mert ő nem másult meg, művészi kifejezőmódja egyedül maradt. Egy más világba született fiatal generáció nőtt fel körülötte a művészi tevékenység teljesen megmásult értelmezésével és gyakorlataival. Ők nem értették meg, mások rajongtak érte. Minden bemutatkozásának óriási sikere volt. Az említett két év előtti budapesti kiállításának utolsó napján kétezren nézték meg képeit, katalógusai a 14 napig nyitva levő kiállítás harmadik napján már elfogytak.

Dr. Veress Gáborné műtörténész, aki doktori szigorlatának disszertációjául Horváth József életművének feldolgozását választotta, s akinek írását ő átnézte, sajátkezűleg javította és kiegészítette, hasonló megállapítást tesz. „A modern művészet forrongása nyomtalanul viharzott el fölötte – írja. – Eredendő konzervatizmusa, a múltbanéző és magányba vágó természete nem tette lehetővé számára, hogy részt vegyen az új magyar művészet kialakításában. Pedig Horváth tudja és vallja, hogy a művész legyen korának gyermeke és kifejezője s azzal is tisztában van, hogy a 20. szd. lázas, vajudó légköréhez modernebb festői nyelv illik, mint az övé.” Majd Horváth József szavait idézve fejezi be: „A művész hite saját művészetében legyen olyan rendíthetetlen, mint a bretagne-i parasztasszony hite.”

Vannak, akik stílusáért hajlamosak ábrázolásának minősíteni alkotásait. A tárgy és a jelenség objektív megörökítésének. Holott művei sokkal többek, mint a látvány pontos jelzése és technikai bravur. Nem ábrázolások azok, hanem kifejezések. A látvány olyan művészi tolmácsolása, amely azt nemcsak

megörökíti, de jellemző vonásait kiemeli, illetve a művész egyéni mondanivalóit tolmácsolja. A képet műalkotássá nem a jelenségek megörökítése, hanem művészi átírása, átköltése teszi, amely a művész érzelmét is kifejezésre juttatja. A művésznek a jelenséget olyan gondosan mérlegelt helyzetben és szerkezetben kell megörökíteni, hogy a néző azonnal megérezze a mű mondanivalójának lényegét. Márpedig a Horváth-képeknek cím nélkül is van mondanivalójuk. Örökéletű alkotások, alkotójuk pedig vérbeli nagy művész volt.

Festői módon a valóság legnagyobb finomságainak hű visszaadására törekedett. De közben a mélyre lát, a lényegre fogja fel, nem a külsőt festi.

375Ha tájképről van szó, a látvány melegségét, lírját vetíti elé, kitűnő emberábrázolást, jellemrajzot nyújt, ha kompozícióit vagy portréit nézzük, az emberi test csodálatos szépségét tolmácsolja, ha legkedvesebb témáját, az aktot festi. Mindezt régies módon teszi, de amint mond, annak hite van, az becsületes, őszinte és igaz.

Bizony, többek alkotásai, mint a természeti látvány alázatos megfigyelései, pusztá ábrázolásai. Egyéni vallomások ezek az élet jelenségeiről és dolgairól. Az emberek bánatáról és örömről. Művészetének egyéni jegyei ezek, amelyek lenyűgözővé teszik alkotásainak legnagyobb részét. S ha már ismételen örömről és bánatról beszélünk, ne feledkezzünk meg akt-képeiről, amelyek művészi munkásságának legjelentősebb állomásai voltak, amelyeken csupa fény, derű, öröm és szépség sugárzik. Ez volt igazi énje, festészetének legtöbb örömet nyújtó szakasza. A fényproblémák izgatták, a különféle reflexek, a csillogás, a ragyogás, a nedves vagy fényben álló bőrön. „Azért kedvelem az emberi testet festeni – mondotta –, mert itt az ember a téma, és az élő embernél szebbet semmi sem nyújthat.”

Milyen szomorú volt akkor, amikor anyagi helyzete nem engedte meg a modell tartást, és ezért lemondott az akt-festésről. Említette egykor nekem, hogy abban az időben felkeresték a Képzőművészeti Alaptól, akik azt mondták: „Magának csak aktot szabadna festenie.”

Mennyire örült, amikor elmeséltem neki, hogy legutóbbi kiállításunkon, 1960 őszén szereplő fekvő aktjára az egyik országos hírű műtörténész zsűritag azt mondta előttem: „Ezt még Ferenczy is megirigyelhetné.”

Tudjuk, mennyi gondot okozott a modell kiválogatása! Kutatott, keresett elképzelésének megfelelőt és öt hosszú időn át megtartotta. Nem cserélgette. Pontos számadást vezetett a modelldíjakról és a kép körüli egyéb kiadásairól.

A modell kiválogatásához hasonló gonddal szerezte be a festéket és a papírt. Rendkívül sok utánjárással, finomsággal és ízléssel válogatta képeinek kereteit. S mert alapos gonddal, lassan festett, a díjak tetemes összege szaporodtak. Ezzel is indokolta, hogy képeit nem adhatja olcsóbban.

„Nem olyan egyszerűen születik a kép, ahogyan készen látják és gondolják”, mondotta és elmesélte – őt jellemzően –, hogy a Kukoricafosztás című képének alkotásakor több zsák csöveskukoricát vásárolt. A kukoricát a padláson tárolta. Megjelentek az egerek és rágni kezdték a kukoricát. Erre ő drótra fűzte a csöveket, mire ezzel elkészült, beteg lett az asszony, s mire felgyógyult kevés lett kukorica. Újra kellett vásárolni. Minden képnek bonyodalma és története volt.

Élete utolsó éveiben ismét volt állandó modellje. Róla több képet festett, három félkész állapotban maradt. A modell hiába várta mesterét halála reggelén, az ecset kihullott a művész kezéből, a mondanivalóját elképzelésünkre hagyva.

A puha, egybefonódó lágy formák kifejezése, hallatlan finom motiválásuk az ő sajátos festésmódján talált költői enyém hamvas színárnyalataik csodálattal ragadják el a szemlélőt.

Művészete méltatásának összefoglalásaképpen Becht Rezső emlékeztető, megható szép szavait idézem, amelyeket egyik katalógusa előszavában írt: „A vidék csönjében alkotó festő, egy élet küzdelmes éveinek során, önmarcangoló felelősséggel kiépítette a valóság felfokozott szépségű világát.

Az ő sajátos, minden mással összetéveszthetetlen látomásbirodalmát, amelyből a szépség, igazság, az emberi fájdalom és szánalom, de az egészség és életöröm is szakadatlan sugárzásban árad a képei előtt álló felé.”

Bizonyára nagyon sok írás, tanulmány, talán könyv is jelenik meg az ő életéről. 21 kitüntetés, elismerés, díjat kapott. A Balló-díjjal, amelyet kétszer nyert el, beutazta Európa nagy részét. A Munkácsy-díj I. fokozatával a felszabadulás után tüntették ki munkásságát.

Szép és nemes dolog volna, ha Sopron városa, amelyhez hűségesen ragaszkodott, s amelynek művészetével a város határain túl is messze külföldön hírt szerzett, később teret vagy utcát nevezne el róla.

Szerénysége hevesen tiltakoznék e javaslat hallatán vagy azért is, hogy most róla emlékeztünk. Ha sírjánál hallgattunk, az ő kívánságára, ezúttal nem tehetjük, mert [376](#)az iránta érzett szeretetünk, emlékéhez való ragaszkodásunk, hiánya felett érzett fájdalmunk társaim nevében szólásra kényszerítettek. Hallgattunk szavára 70 éves születésnapján is, amikor a nevezetes napon, szűk körben köszönteni kívántuk. Mintha újra hallanám szavait: „Kérlek benneteket, ne tegyétek. Hidd el, Sándor, többet ér, ha négy-öt barát eljön és kezét fogunk egymással.” El is mentünk, két órán át hallgattuk műterme délutáni csendjében, amint kifogyhatatlanul mesélt nagy mesterek életéből való történeteket. Alig volt festő, akiről nem tudott volna valami érdekeset mondani.

Sűrűn találkoztunk egymással a Magyar utcában. Ő a műterembe igyekezett, én az iskolába. Jön velem szemben s már messziről látom, az aránylag hűvös reggelen szélben lobogó ősz haját, lassan közeledő jellegzetes alakját. „Józsai bácsi! Nem félsz, hogy megfázol, fődetlen fővel jársz” – mondtam. „Így szoktam” – válaszolt szokatlanul röviden. „Lapot küldtem számodra, megbeszélést tartunk a nyári művésztelep ügyében” – fűztem tovább a beszélgetést. „Megcsináljátok nélkülem is, Sándor” – mondotta kedvetlenül és elköszöntünk egymástól. Visszanéztem még tünődve utána, amíg el nem tűnt előlem. Később megtudtam, hogy akkor már beteg volt. Ez volt utolsó élményem, akkor még nem gondoltam arra, hogy 3 hét múlva örökre búcsút vesz tőlünk.

Halála egy hosszú, művész sikerekben, eredményekben, sok töprengésben, de családi boldogságban és reményekben is gazdag életnek jelent zárókövet. Tartalmas, nagy élet zárult le, amelyet a művészet iránti áhítat és odaadó szeretet jellemezett.

Eltávozott körünkől váratlanul, hirtelen és mélységes csendben. Olyan csendben, amelyhez csak szerénysége lenne hasonlítható, vagy amilyen csendben dolgozott, amilyen halk visszavonultságban élt.

Amilyen csendben a fecskék szállnak tőlünk messze el, vagy amilyen zajtalan a virág szirma lehull.

Emléked barátaid és tanítványaid szívében, munkásságod alkotásaidban örökké élők maradnak, míg mi festőtársaid, kik nélküled maradtunk, és Sopron, amelynek büszkesége voltál, szívünkbe zártan örökké gyászolunk.

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Thirring Gusztáv születésének századik évfordulójára

Thirring Gusztáv születésének századik évfordulójára

Az egyes tudományágak régibb és újabb reprezentánsainak munkásságáról helyes ítéletet leginkább akkor alkothatunk, ha azt vizsgáljuk meg, hogy működésük miképpen illeszkedett bele a legsajátabb munkaterületükön életük folyamán, főleg hazájukban kialakult tevékenységükbe s tudományszakuk fejlődéséhez milyen mértékben és módon járultak hozzá.

A *statisztika* – és vele többé-kevésbé karöltve, bár kissé elmaradottabban testvértudománya, a *demográfia* is – a múlt század nyolcvanas és századunk harmincas-nyolcvanas éve között, vagyis abban az időszakban, melyre dr. Thirring Gusztávnak, e két tudományszak soproni születésű, nemzetközileg is elismert kiváló képviselőjének munkássága esett, mindenféle, Magyarországon is jelentős, bár nem teljesen törésmentes fejlődési fázisokon futott végig. Mindenekelőtt a hivatalos statisztika épült ki ebben a mintegy hat évtizedes periódusban igen figyelemre méltó méretekben; de megnövekedett a statisztikai és demográfiai kutatás érdeklődése az emberi lét, a népességi viszonyok, a társadalmi-gazdasági mechanizmus, az állami élet időszerű és legnagyobb horderejű problémái iránt; ugyanakkor megsokasodtak, egyben elmélyültek az elméleti és módszertani vizsgálódások; főleg az időszak vége felé pedig egyrészt a statisztikai fejlődésnek legmodernebb (erősen matematikai) irányzatai, másrészt a demográfiát népességtudománnyá szélesítő törekvések is mind jobban kibontakoztak.

Dr. Thirring Gusztáv, aki születésének 1961-ben (1861. december 25.) századik és halálának (1941. március 31.) huszadik évfordulójához érkeztünk el, a matematikai [377](#) statisztikai irányzatok munkásságától eltekintve úgyszólván minden téren sikeresen kapcsolódott be korának statisztikai-demográfiai tevékenységébe és e két tudományszak fejlődésének mindvégig odaadó és eredményes előmozdítója volt.

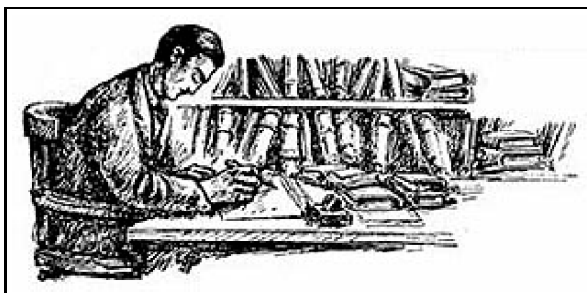
Mint Budapest főváros statisztikai hivatalnak 38 éven át tisztviselője – ebből 32 esztendőn keresztül igazgatója, illetőleg igazgatója – elsősorban a magyar hivatalos statisztika kiépítésében vett tevékeny részt. Mégpedig igen sokféleképpen: új adatgyűjtések és feldolgozások kezdeményezésével (így az 1906. évi budapesti népszámlálás részben újszerű tartalommal való megtöltésével); a régiék megreformálásával és továbbfejlesztésével (pl. a népesedési mozgalomra vonatkozó munkálatok teljesebbé és rendszeresebbé formálásával); kifelé nem egy esetben alig mutatkozó, a tudomány szemszögéből viszont annál jelentősebb szempontok felvetésével (p. o. a családstatisztikai kutatások szükségességének hangsúlyozásával); az adatforrások értékének emelésével (a múltba visszpillantó homogén adatsorok szerkesztésével); mindenekelőtt pedig tudományos és gyakorlati tekintetben bel- és külföldön egyformán nagyra értékelt adatpublikációkkal (Budapest 1894-gyel kezdődő statisztikai évkönyvsorozatának és népszerű statisztikai zsebkönyveinek megindításával, népszámlálási, népmozgalmi, valamint tanügyi statisztikai közlemények szerkesztésével, azok adatainak tudományos elemzésével, grafikus ábrázolásával stb.). Idesorozható még a magyar városok elő statisztikai évkönyvének megalkotása (1912), valamint a nagyvárosok statisztikai évkönyvének a Nemzetközi Statisztikai Intézet kebelében történt megindítása (1913, ill. 1927–1939).

E munkával párhuzamosan dr. Thirring Gusztáv az időszerű népesedési folyamatok, társadalmi jelenségek, aggasztó szociális életkörülmények feltárására is tág keretek között fordított figyelmet. A legélénkebben az

első világháború előtti társadalmi-gazdasági feszültség egyik legkórosabb tünete, a kivándorlás foglalkoztatta. Idevágó nagyszámú tanulmányai közül „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság” c. könyve (1904) megjelenése idején alapvető jelentőségű volt és máig nélkülözhetetlen forrásmunka. Foglalkozott többek közt még az első világháború után fokozódó születéscsökkenés, a századforduló előtt a fővárosban is különösen kedvezőtlen gyermekhalandóság, nemkülönben pl. a drágaság, a lakásügy, a szegény néposztályok lakásviszonyainak kérdéseivel és Budapest népesedésének az új század küszöbén kialakult újabb jelenségeivel. Míg elméleti, módszertani és statisztikatörténeti tekintetben kivált „Demográfia, demológia” c. dolgozata (1898), továbbá a születési, termékenységi, valamint halálozási és még pl. a nemzetiségi s idegenforgalmi statisztika és a lakásszociográfia módszer-problémáit megvitató tanulmányait lehet kiemelni; nem utolsósorban pedig akadémiánknak a statisztika fejlődése terén játszott szerepét nyomon követő értekezését is.

Mindezek a munkák igen nagyszámú többi tanulmányával egyetemben előkelő helyet biztosítanak számára a magyar statisztika és demográfia történetében, ha életműve jelentőségében nem is éri el a hazai statisztika és demográfia előtte működött legnagyobb képviselőit: Schwartner Mártonét, Fényes Elekét, Keleti Károlyét és Körösy Józsefét. Népeség- és gazdaságtörténelmi, úgyszintén helytörténeti szempontokból egyaránt nagy jelentőségű *történeti statisztikai* tanulmányaival viszont e kutatáskör legkiválóbb művelői közt is az élen foglal helyet. Mégpedig nemcsak idevágó nagyobb művei, mint Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében (1904), Magyarország népessége II. József korában (1938), Sopron városa a 18. században (1939), Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig (1941) és az azokat kiegészítő kifejezetten történeti statisztikai tanulmányok révén, hanem egy-egy városra vonatkozó (részben az újabb időszakokra korlátozott) monográfiái tanuskodása szerint is (Budapest félszázados fejlődése 1873–1923, 1925; Budapest főváros demográfia és társadalmi fejlődése az utolsó 50 évben, két kötet, 1936 és 1937; Sopron népességének fejlődése és összetétele, 1931; Kőszeg népessége a 18. században, 1936; Sopron lakásviszonyai a 18. század közepén, 1934 stb.).

Bár dr. Thirring Gusztáv munkásságának zömét statisztikai és demográfiai tanulmányai alkotják, érdeklődési köre más tudományok területére is kiterjedt. Fiatal korában geográfusnak készült. Végleges pályaválasztása után ugyan tevékenységében a közvetlenül földrajzi nézőpontok a háttérbe szorultak, a geográfiai szemlélet azonban 378statisztikai műveinek is egyik jellemző vonása; ezek ilyen módon pl. a történeti földrajz számára is becsesek. Ezen túlmenően több könyve és tanulmánya (Sopron és környékének hőmérsékleti viszonyai, 1885; Magyar László élete és tudományos működése, 1937 stb.) kifejezetten a *földrajz* és a *rokonszakmák* munkaterületére tartozik. Hunfalvy János Egyetemes földrajza III. kötetének befejezésével és sajtó alá rendezésével (1890) pedig a hazai geográfiai irodalom egyik évtizedeken át legtöbbet forgatott alapvető kézikönyvének teljesebbé tételét segítette elő. Mindezen munkái mellett, melyek bőven elegendők lettek volna egy még hosszabbra szabott emberélet teljes kitöltésére, a (szorosan földrajzhoz is tapadó) *turistairodalom* művelésére szintén maradt ideje. A bel- és külföldi tapasztalatokat szerencsésen egyesítő, sőt azokat tudományos (statisztikai) színekkel is jobban kiegészítő, mintaszerű útikalauzai, melyek közül a Budapest környéke (1900), valamint a Sopron és a magyar Alpok (1911) c. a modern magyar turistakalauz-irodalom első teljes értékű termékei, napjainkig iránymutatóak. Hasonlóképpen több szempontból úttörő jellegű két *családtörténeti* műve, kivált A soproni Thirring nemzetség háromszázéves múltja c. kis könyv (1934), melyre és néhány további kisebb terjedelmű eszmefuttatására (az 1881. évi – soproni – polgármesteri jelentés, 1882; A budai és a pilisi hegyvidék történelmi emlékei, 1899; Die wirtschaftliche Bedeutung der ungarischen Donau, 1916; Honnan ered a Zugliget német neve, 1927; Turistáskodás és tilos terület, 1931; Liszt emlékek 1936; a Tschurl-átjáró múltja 1938) csupán dr. Thirring Gusztáv életműve sokoldalúságának jelzése és átfogóbb értékelés céljából

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL

379 AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 37–38. A középkori mértékekről

37–38. A középkori mértékekről

Sopron történetével kapcsolatban mit lehet tudni a nyilföldről, kötélföldről s a földosztásnak ezzel kapcsolatos tudnivalóiról? A Borsodi Szemlében már megjelent ilyesfajta tanulmány. Ideiktatom még e cikknek a címét, amely részben pedzi ezeket a dolgokat: Thaly Tibor: A közös gazdálkodás formái.

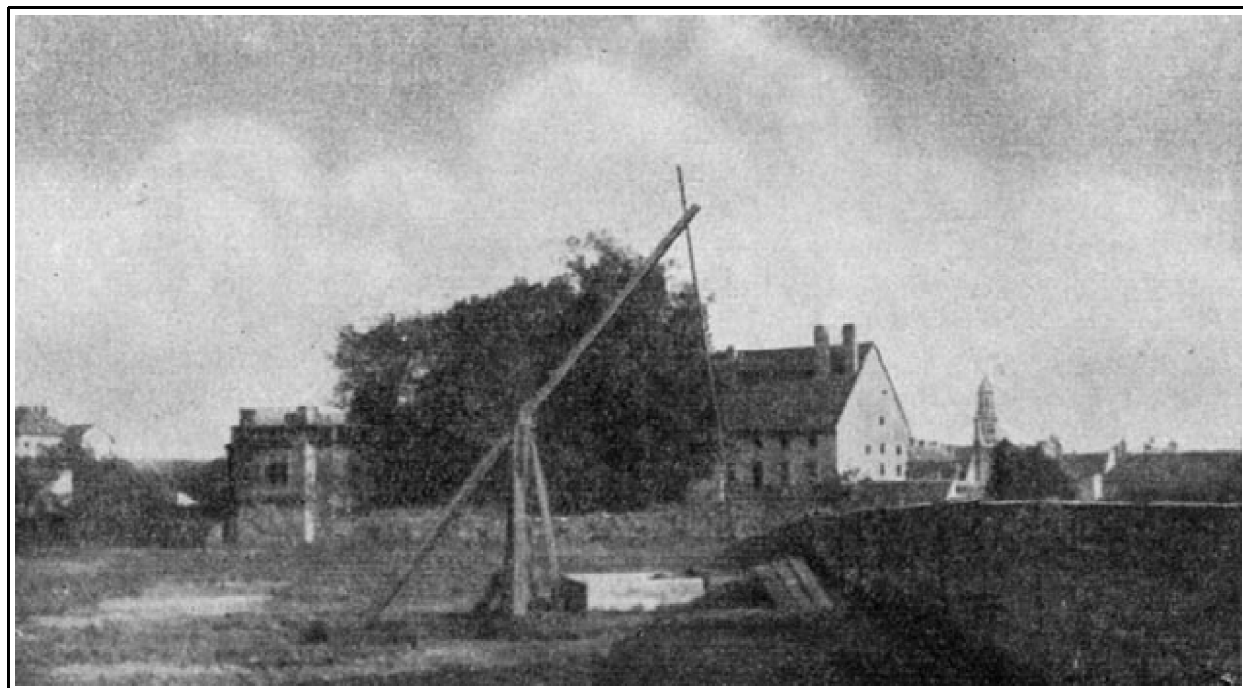
(Borsodi Szemle. 1958. 1. szám.)

Lágyi István

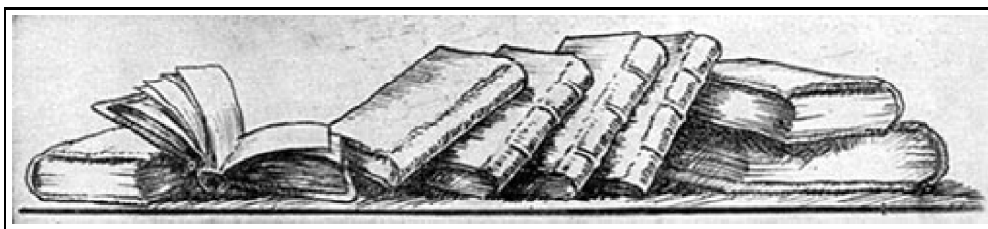
A mértékekkel és a súlyokkal a metrológia foglalkozik. Ennek ismerete nélkülözhetetlen minden történelmi korszak gazdasági és társadalmi viszonyainak megismeréséhez. Világviszonylatban jó áttekintést nyújt Hans Joachim v. Alberti „Maß und Gewicht. Geschichtliche und tabellarische Darstellungen von den Anfängen bis zur Gegenwart” (Berlin, 1957) című könyve (bőséges irodalommal!). A magyarországi mértékek és súlyok összefoglaló feldolgozása még nem készült el, a soproniaké sem, csak részlettanulmányok és elszórt megjegyzések találhatók. Sopronban például a háztelkeket „kötéllel” mérték ki (*Steilmaß*). A „kötél” nemcsak a méréshez használt eszköznek, hanem egy hosszúság- és területmértéknek a neve is volt. Tíz egész háztelkeknél *sailmass* a neve már az 1379. évi soproni házösszeírásban, de még 1533-ban is olvassuk a mai Orsolyatérnek (akkor: *Vichmarkt*) egyik házáról: „des ain halb haus ist *nast der sailmas*” (Grundbuch 184). Még a földközösség idejéből maradt fenn Sopronban az a jogszokás, hogy minden háztelkehez, legalábbis 1379-ben, a soproni határ bizonyos részéből három hold szántó és – a zsidók házeit kivéve – egy káposztáskert tartozott. A házak nagysága szerint osztották ki

évről évre a hozzájuk tartozó szántókat és káposztáskerteket, hiszen a háztulajdon is évről évre változott: házakat megosztottak vagy részházakat összevontak a tulajdonosok. (Előfordult, hogy pátriciusok a középpolgárság tiltakozása ellenére egész házakat is összevontak). Ezért vált szükségessé a házaknak a háztelkek nagysága alapján végrehajtott összeírása, amilyent például 1379-ből ismerünk: „Vermerckt die *Sailmas* Innen und vor der Statt zw Ödenburg auff die Aecker anno domini M^oCCC^oLXXVIII Jare austailt” (SoprOkl. I/1, 183). Ilyen összeírásnak, amely a mai telekkönyv őse, elvileg évente kellett készülnie. Valóban így történt-e, nem tudjuk. 1427 decemberében a városi kamarás Mihály kötelestől 200 ölnyi kötelet vesz erre a célra: „für II C clofter *saylmas* sneür zü den akhern” (I. h. II/2, 386). A még kiadatlan bírói ítéletkönyv 1438. március 17-én említ ilyen összeírást: „Cristan pader hat anchlagt den Herb Vreich vmb agkerzins, da zeucht sich, das Herb Vlrich an das *sailmasspuech* darumb stet etc.” (Gerichtsbuch 20). Az 1507. évi közgyűlési jegyzőkönyv egyik helye arra enged következtetni, hogy akkor már hosszabb ideje nem osztották ki újra a háztelkek után járó szántókat és réteket, s emiatt sok háborúság volt a polgárság körében: „Item das man die *sailmass* austailt auff wisenn vnd ägkeren, nemlich auff der Vnnden vnd allen enndten, wenn es geschiechth deshalben grösser 380khrieg vnd das man im nemlich nachhüm, auff das jare will die gmain also haben” (SoprOkl. II/2, 186). Az idézetből az is kiderül, hogy a XVI. században az Untenäcker és Untenwiese nevű dűlőben osztottak szántót és rétet. Az előbbinek terület 157 hold 1126 négyszögöl, az utóbbié 434 hold 18 négyszögöl (1945 előtti adatok!) volt. 1524. július 24-én és 10-én a városi kamarás a külső tanács egyik tagjának és egy polgárnak 60–60 dénárt fizet *von wegen des austaylenn der Vngtn auff der wisn* (I. h. II/5, 423–4). Az 1536. évi összeírásnak egy töredékét Házi Jenő közölte (SSz. 1959, 353–4). A „kötél” mérték magyarországi elterjedésére még vö. Takáts Sándor: Magyar Nyelv III, 33; Papp László: Magyar Nyelvőr LXXX, 240. Nyíllal Sopronban nem mérték.

Mollay Károly

AZ 1944-ben elpusztult soproni cukorgár

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

381 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Tanulmányok Budapest múltjából
XI–XIII. kötet (3. folytatás)

Tanulmányok Budapest múltjából XI–XIII. kötet (3. folytatás)

Mályuszné Császár Edit színháztörténeti tanulmánya (Kelemen László színháza, A budai Népszínház és közönsége) hasonló módon a szélesebb igények jegyében íródott. Kelemen László társasága és Molnár György színtársulata egyaránt alkalmas az ilyen módszerű vizsgálatra. Mindkettő – s ez éppen Mályuszné kutatásai nyomán derül ki – erőteljesen a helyi magyar kispolgárság nemzeti-polgár igényeit szándékozott kielégíteni, alkalmat adva a szerzőnek ezzel, szépen kidolgozott, életteljes színészportréi mellett (elsősorban a Martinovics-ügyben oly hírhedtté vált Sehyre gondolunk) a közönség kultúrigényeinek alaposabb vizsgálatára is. Kutatásai eredményeként főleg Kelemen társulatával kapcsolatban, a korábbi színháztörténeti irodalom számos, már régóta lezártnak hitt témáját veszi sikeres revízió alá – Molnár színtársulatával kapcsolatban pedig figyelemre méltó kísérletet tesz az abszolút kor tömegízlésének elemzésére. Mindennek alapjául impozáns, újonnan feltárt forrásanyagra támaszkodik, melynek segítségével – mintegy e munka mellékhatásaként – még olyan kérdések felvetését is eredményesen kísérelheti meg, mint például a Helytartótanács köz- és középnevelési hivatalnokrétegének viszonya a nemzet-polgári törekvésekhez. Úgy véljük azonban, hogy előadásának sokszor ironikus hangja helyenként méltánytalan, másutt pedig a nem szakember-olvasó tájékozódását és értékelését nehezíti.

Itt kell megemlítenünk a három kötet egyetlen speciálisan *nemzetiségtörténeti* tanulmányát, *Nagy Lajos*: A rácok letelepülése Budán és Pesten című munkáját. A szerző a XVIII–XIX. század folyamán a város gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténetében oly nagy szerepet játszó szerbség pest-budai történetének kezdetét vizsgálja. Kimutatja, hogy a XVIII. századi szerb lakosságnak a török alatti lakossággal nincsen kontinuitása, cáfolja azonban a Csernovics pátriárka alatt beköltözött szerbséggel való azonosításukat is. (Az ezek 40 000-es számáról általában elterjedt adatot különben Hodinka korábbi cikke – és ezt saját igen jól bizonyító adatai alapján is – nem eredmény nélkül igyekszik cáfolni.) E lakosság a szerző szerint a török uralom alatt az országba beszivárgott s korábbi helyeiről a török uralom megszűntével Budán tömörült

szerbekből áll, kik ott maguknak csakhamar külön jogállást biztosítottak. A tanulmány érdekesen ismerteti a szerbek kezdeti küzdelmeit az őket városi alattvalókká tenni akaró budai tanáccsal, – úgy látszik azonban, hogy csakis közigazgatási jellegű forrásai okozzák, hogy a szerbek, már az egykorú polgárok által is veszélyes konkurenciaként emlegetett gazdasági súlyáról nem tud eléggé plasztikus és meggyőző képet rajzolni.

Mint időrendben általában a legújabbkori, jelentőségében azonban előljáró témakörrel kell végül megemlékeznünk: a *budapesti munkásmozgalom történetével* foglalkozó három tanulmányról. *Vadász Sándor* cikke (A fővárosi vasasok századvégi mozgalmának 382történetéhez. 1890–1899) lényegében az 1899. évi szakszervezeti kongresszust megelőző évtizedben vizsgálja a budapesti vasmunkásság szervezkedésének történetét. E korszak jellemzője az egészséges vasas szakszervezet megalakítására irányuló határozott igény, mely sztrájkokon, a munkaadók által létesített kötelező betegpénztárak elleni harcokon, ismételt lapalapítási kísérleteken át nyilvánul meg, állandó ellentétben a Szociáldemokrata Párt opportunistá vezetőivel. A szerző témáját a vasasok szervezkedésének kezdeteire visszanyúló bevezetés után egyszerű kronologikus sorrendben tárgyalja. A cikk egyik, számunkra legjelentősebb tanulsága a rendelkezésre álló fennmaradt forrásanyag igen csekély volta, másrészt annak felismerése, hogy a munkásmozgalom e korai szakaszában, amikor éppen a szervezkedő munkásság még csekély politikai tapasztalatának következtében a személyes hatásnak, s ennek következtében a személyi kérdéseknek a későbbieknél sokkal nagyobb szerepe volt, mennyire szükség lenne minél több munkásmozgalmi vezetőszemélyiség jó és életteljes életrajzára, vagy legalábbis portréjára.

Gadanez Béla cikke (Az 1904-es országos vasutas sztrájk Budapesten) a vasutas sztrájk budapesti történetét mondja el. Tanulmányában sok figyelmet érdemlő törekvés az események egyszerű regisztrálásán túl a sztrájkoló vasutasság társadalmi strukturájának felderítésére és helyének és jelentőségének megállapítására a budapesti munkásság társadalmában. A korabeli szociáldemokrata pártvezetőség merőben doktrinér állásfoglalásának – mely a vasutasságot nem volt hajlandó egészében proletárnak, munkásságnak tekinteni – eredményes cáfolata azonban e kérdésnek még alaposabb, a budapesti vasutasság életviszonyainak, életszínvonalának, a budapesti nagyipari munkásságéval s ugyanakkor a vidéki vasutasság s az ottani nagyipari munkásság hasonló viszonyainak erőteljesebben összevetett elemzését kívánta volna meg.

Hetés Tibor tanulmánya (Budapesti munkások felfegyverzése a magyar Tanácsköztársaság védelmében) a Tanácsköztársaság évfordulójára megjelent kötetben a budapesti proletariátus történetének egyik legdicőségesebb részletét, a Tanácsköztársaság védelmére fegyvert fogó budapesti munkásezredek történetét írja meg.

Nagyterjedelmű tanulmányának nagy előnye a széleskörű forrásfelhasználás és ennek alapján a munkásezreddel szervezéstörténetének alapos kibontása. Munkája nyomán most már világosan látjuk a budapesti proletariátus hősi kiállítását a Tanácsköztársaság történetének legválságosabb óráiban, képet nyerünk a kiállított alakulatok erejéről, kiképzésük menetéről s harcaikról, melyek még a leverés előtt utoljára emelték magasra a Tanácsköztársaság lobogóit. Két ponton azonban kissé sommásnak és bővebb elemzést igénylőnek érezzük Hetés állásfoglalását. Először az első munkásezredek karhatalmi alakulatokként való visszatartásának kérdésében: erős belső munkáskarhatalom megszervezésének helyes voltát az ellenforradalmi kísérletek veszélye meglehetősen indokolja. Hetés e kérdésben elfoglalt ilyen határozott álláspontja feltétlenül igényelte volna Haubrich törekvéseinek alaposabb elemzését és bemutatását és e hónapok budapesti társadalmi-politikai-katonai erőviszonyainak mélyebb vizsgálatát. A volt tisztak szerepét illetően szintén elmélyültebb elemzést, a világháború-végi tisztikar társadalmi

összetételét, törekvéseit illetőleg differenciáltabb tárgyalást érzünk szükségesnek, hiszen a világháború utolsó éveinek tartalékos tisztekkel óriási mértékben feltöltött tisztikara korántsem azonosítható teljesen a k. und k. hadsereg békebeli hivatásos tisztikarával. A tisztikarban ekkor már jelentős szerepe volt a csupán nyolc középiskolával rendelkező s a háború alatt éppen összekötetések hiánya, munkájának a háború fenntartása szempontjából kevésbé jelentős volta miatt bevonultatott, a frontokat alaposan megjárt, a háború imperialista céljait illetőleg meglehetősen dezilluzionált s a közkatonák felé is emberi kapcsolatokat kiépíteni képes szegény értelmiségnek. A becsületügyi eljárásokat csak az ellenforradalmi hadseregben is bentmaradni kívánó tényleges tisztek esetében folytatták le, ennek a többé-kevésbé valóban reakciós, a Vörös Hadsereghez csupán saját bőrének megmentése végett vagy nyers karrierizmusból csatlakozó rétegnek az iratokban fennmaradt mosakodása nem szabad, hogy ilyen általános következtetésekre ragadja a szerzőt. Akkor, amikor példái is elsősorban a magasabb parancsnoksághoz került, 383 vagy irányító hátországi hivatalokban maradt magasabb rangú s mindig hivatásos tisztek szobotázskísérleteiről számolnak be.

Külön ki kell emelnünk végül az utolsó két kötet örvendetesen bővülő kritikai rovatát s a bennük megnyilatkozó határozott törekvést az utóbbi másfél évtized külföldi várostörténeti irodalmának rendszeres feldolgozására. *Fügedi Erik* a lengyel és német irodalomról szóló összefoglalásai ezt a célt igen jól szolgálják.

*

Építéstörténet, gazdaságtörténet, kultúrtörténet, munkásmozgalom-történet: ha a felsorolt témakörökben és tanulmányokban végigtekintünk, elégedetten állapíthatjuk meg, hogy Sopron története kutatásának – legalábbis tematikai kiterjedését illetően – nincs mit restelkednie a főváros történetének kutatása mellett. Ha általában e feldolgozottság méreteit tekintve természetesen kisebb, módszertanilag egyszerűbb is Budapesténél: a fenti tárgykörök számos problémája, különösen az utolsó években, nagyban fellendülve a soproni művészet topográfia megjelenése és folyóiratunk megindulása által, Sopron történetének kutatásában is felvetődött. Sőt az utolsó évszázad története kutatásának megszervezésével Sopron olyan széleskörű, rendszeres feldolgozást ígérő kezdeményezésre nyújtott példát, mely országos viszonylatban is szinte páratlanul állott. S ennek kibontakozni kezdő eredményei és már elkészült tanulmányai egyaránt olyan, országos szempontból is tanulságos anyagot nyújtottak e kor várostörténetének kutatásához, hogy e munkálat szünetelését s a már kész tanulmányok kéziratban maradását csak a legnagyobb sajnálattal vehetjük tudomásul.

A Budapest történetének kutatásával foglalkozó tanulmánykötetek magas színvonala és jelentős tudományos eredményei azonban, úgy véljük, további ösztönzést is kell hogy jelentsenek: egyrészt szervezési mintaképet a várostörténeti kutatások adminisztratív támogatására hivatott illetékeseknek, másrészt s elsősorban: gazdagodást tematikai és módszertani szempontokban a kutatások elvégzésére hivatottak számára. A Tanulmányok Budapest múltjából új köteteket így minden, Sopron múltja és a múlt arra érdemes elemei iránt érdeklődő, azoknak feltárását, napjaink számára való megőrzését szíven viselő olvasónk számára is melegen ajánljuk.

Vörös Károly

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kónya Lajos: Hazai táj

Kónya Lajos: Hazai táj

Sopron főleg a festők ihletője. Megszámíthatatlan rajz és festmény hirdeti a város és környéke szépségét. De versben Kis János óta alig énekelték meg.

Kónya Lajos, az egykori soproni diák, aki 1936-ban, tehát huszonöt év előtt, innen Sopronból indult el költői pályáján az *Uti sóhaj* című verskötetével, s azóta Kossuth-díjas poétává lett, júniusban megjelent legújabb kötetében, a *Hazai táj*-ban (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961) huszonnégy költeményt felölelő ciklusban énekli meg ifjúsága városát, Sopront.

A négy versciklusra tagolt kötet önéletrajzszerűen végigvezet a Dunántúl tájain, s ezzel párhuzamosan a kilencgyermekes család sárvári küszködésétől a soproni képzősdíák emberré és költővé válásának korán át az óhídi új parasztlelet kialakuló harmóniájáig. A társadalmi átalakulás és fejlődés nagy háttere előtt, a közösség élményévé táguuló egyéni élmények költői vetülete ez a karcsú kötet, melynek két pólusa a régmúltban gyökerező *Ének a szegénységről*, és az emberiség létét a rombolás örültjeitől féltő *Kiáltás az életért*.

„Sopronnak – a város falainak és fenyveseinek, szülőtteinek és szerelmeseinek, megmaradottaknak és messzeszármazottaknak, mindazoknak, akik szívükben soproniak maradtak, Sopron Szellemének, álmok és emlékek tündöklő szelencéjének – 384 ifjúságonak” – ajánlja a költő a kötet magját és művésziileg is legértékesebb részét képező *Soproni harangok* című ciklust. A *Kapukopogatóval* kér bebocsátást kedves városába, amely „lehajolt érte és keblére vonta, mint fogadott fiát, s a repkény hűségével befonta”. A Lackner házban volt Népkonyha mérte neki az ebédet, a ház falában levő emléktábla bronzából előrehajló Lackner Kristóf humanista pedig „felduzzasztotta benne a kedvet a nagyratörő álmodozásra”. „Permetegként hulló áhítatot” érez az itt élt nagyok emlékei előtt, szívét felgyújtja az Újteleki utcán „fürjként futó lányok szeme”, fatelepi kis kamrájában meg, ott a Kurucdomb tömör tornya körül komorló szegénység szomszédságában érzi, hogy „itt a kertek alatt ül, készült az én korom, s kitárt kapukkal jönnek elébe az ódon paloták”. A pirospántlikás házi bormérés forgatagában megmámorosodik Elli első csókjától, mely „áfonyaédes és ciklámen-illatú, mint a soproni erdő”. Bánfalván a „zokogó sramli-zene volt a kamaszvágyak kísérete” s a *Hopszassza* recsegő romantikájában „megbomlott körhintaként” forog a réz-tincsű Rézivel. Este a *Színház* karzatának forró légkörében szívja magába a „sűrített valóságot”, s a nyomdában részegen lesi, hogyan röppennek fel a szedőmester ujjai közül az első gyermekes versek Arany madarai.

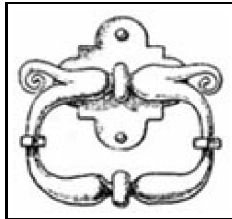
Alászáll Sopron történetébe, le a *Tizenharmadik század*-ig, megénekli Berzsenyi Dániel virtusát az *Ősz udvarlásában*, amikor a Bécsi-negyed gazdapolgár-házaiban „zörög a babhüvely és forr a tele kád”. A soproni diákból soproni katona lesz, aki a Bécsi-dombon „szakadó innal kaparta a port” és Kis falvak izzó útjain roskadt a nehéz borjú alatt, míg aztán „az alkonyat rőt fodrai között” A Várkerületen végig, felpántlikázva búcsúzott Soprontól, ahová a Don-kanyar rettenetéből mint távoli, felragyogó szigetre gondol vissza és látja azt a *Kertet a viharban*, melyet az „ostromló vizek vad, vérszagú viharok idején” körülzúgnak, Voronyezs után betegen újra Sopronban van kis családjával, s *Ruháskosárba téve kis Katit*, a szirénák vijjogásában „nagy füst-köpenyében látják a halált”.

Az utolsó három vers már a rombadőlt Sopront idézi, ki *Mint szép asszony* „új nászra készül, felfedi rejtett kincseit, s pompás gyermekeket gondol, kik nem ismerik az ordas esztendők jeges szeleit s egy emberibb kor falait emelik”. A *Találkozó* után végighajtja az emlékezés kábulata a Festőközön, a Patak

utcán, fel a Szent Mihály templom elé, ahonnan szomjasan issza a mindent egyszerre látás révületében ifjúsága táját s benne a rommá lett vén iskolát. Az állami gazdaság pincéjének mélyén pihen meg, ahol *Lopó emelkedik*, s itt, „*a pincemester ujja begyéről sugárzóan zengő*” kékfrankos cseppjeiben „*az ifjúság rubint csillámú harmatát*” látja ragyogni és elmerül a bor kábultjainak oldott világába.

Mindezek a tisztán fakadó érzések és mesterkéletlen gondolatok szinte önmaguktól sorakoznak a legmegfelelőbb versformába. Érzékletes képek teszik a hajlékony nyelvet plasztikussá, a gondolatok magaslatairól pedig világító jelzők sugározzák fényüket az élet tájaiba.

Kónya Lajos, a hűséges soproni diák gazdag ajándékkal róttá le háláját szellemi szülővárosa, Sopron iránt.

1961. XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HIRDETÉS

HIRDETÉS

Tekintse meg
HAZÁNK EGYETLEN BÁNYÁSZATI MÚZEUMÁT
A
Központi Bányászati Múzeumot !

Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN
KÉPEKBEN,
TÁRGYI EMLÉKEKBEN,
MOZGÓ MODELLEKBEN
TANULMÁNYOZHATJA
A MAGYAR BÁNYÁSZAT
FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉT
AZ ŐSIDŐKTŐL
NAPJAINKIG

NYITVA:

HÉTFŐ ÉS SZOMBAT KIVÉTELÉVEL
NAPONTA DÉLELŐTT 10-TŐL DÉLUTÁN 1 ÓRÁIG

**Magyar Selyemipari Vállalat
SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA**

SOPRON. KŐSZEGI ÚT

1959. II. FÉLÉVI ÉS 1960. I. FÉLÉVI
EREDMÉNYEI ALAPJÁN

**ELNYERTE
AZ ÉLÜZEM CÍMET**

**SOPRONI
GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI
VÁLLALAT**

Sopron, Mátyás király utca 5 szám
Telefon: 10-37

Mindennemű
lakatosmunka vállalása
Faipari és egyéb
anyagmegmunkáló gépek
gyártása

AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása
RÁDIÓ-, TELEVÍZIÓ- ÉS HŰTŐGÉPEK garanciális javítása
OLLÓK, KÉSEK köszörülése, ÓRÁK javítása, jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYŐR-SOPRONMEGYEI
RUHÁZATI
KISKERESKEDELMI VÁLLALAT
**SOPRONI
SZAKBOLTJAI**

Közkedvelt
A
SOPRONI
SÖRGYÁR
készítménye

A KIVÁLÓ

**VILÁGOS
SÖR**

**BARNA
SÖR**

**KINIZSI
SÖR**

*A SOPRONI
Élelmiszerkiskereskedelmi
VÁLLALAT
FŰSZER
CSEMEGE
ÉDESSÉG
DOHÁNY
TEJ ÉS HÚS
BOLTJAI*

a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára állnak

SOPRON ÉS VIDÉKE

körzeti

Földművesszövetkezet

mezőgazdasági szaktoltja:

ÖTVÖS UTCA 3. SZ.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, ksigépek, védőszerék, műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzó, permetezőgépek, burgonyazúzó stb.

**Soproni Építőipari
és Épületkarbantartó
Ktsz**

Központi telep és iroda:

Kossuth Lajos utca 5 – Telefon: 10-58
és 10-59

Üveges részleg:

Lenin körút 22 – Telefon: 17-29

Vállal

101

KÖMŰVES
ÁCS
TETŐFEDŐ
ÉPÜLETASZTALOS
SZOBAFESTŐ
MÁZOLÓ
CÍMFESTŐ
DUKKOZÓ
ÜVEGEZŐ
ÜVEGCSISZOLÓ
KÁLYHÁS
PARKETTÁS
munkákat

SOPRONI ASZTALOS- ÉS FAIPARI KSZ
Sopron, Vitnyédi u. 13. – Telefon: 12-73
ASZTALOS, FESTŐ, MÁZOLÓ, JÁTÉK, KÁRPITOS,
JAVÍTÓ, IPARMŰVÉSZ részlegeivel
a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőig rendelkezésre áll

KÉSZÍT:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét,
szelont, konyhabútort
és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű
minőségben és ízléses kivitelben

VÁLLAL:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást
Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

Soproni
HÚSIPARI
VÁLLALAT
SOPRON

Telefonszámok: 20-88. 20-89 és az üzlet: 26-75

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI
jóminőségű hentesáru
készítésével
járuznak hozzá
AZ ÉLELMISZERIPAR FEJLŐDÉSÉHEZ

Hátulsó utca 2–4. szám alatt

*a HÚSIPARI HÚSÜZLETÉBEN naponta friss hentesáru
kapható bőséges választékban*

**SOPRONI
PAMUTIPAR**
SOPRON,
SELMECI
UTCA
15-17 SZÁM
TELEFON:
20-90 SZÁM

PAMUTSZÖVŐGYÁR

**ELZETT
VASÁRUGYÁR
ZÁRGYÁR**

Sopron
Csengeri utca 30-32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,
AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,
ÉPÜLETVASALÁSOK

SOPRONI FÉSŰSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. – TÁVBESZÉLŐ: 328-722

**Autóalkatrészgyár V.
„RÁBA” GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15.**

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek
„Rába” motor, futómű,
kapcsolóművek

Csepel 130–300 futómű és csörlőművek

**FÉMLEMEZIPARI
MŰVEK**
SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE
SOPRON, CSEPEL UTCA 3.

SOPRONI TŰGYÁR TERMÉKEI:
KÜLÖNFÉLE TŰÁRUK
KÁRPITOS DÍSZSZEG
CIPŐKARIKÁK
FŰZŐSZEMEK
BÓRSZEGECSEK

LÖVŐI KÉSGYÁR TERMÉKEI:
HÁZTARTÁSI KÉSEK
ZSEBKÉSEK
IPARI KÉSEK
MEZŐGAZDASÁGI GÉPKÉSEK
KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK

SOPRONI
RUHAGYÁR
SOPRON, RÁKÓCZI UTCA 6

1950–1960

**10 éves működése
alatt
gyártmányaival:
női-, lányka- és baby-ruháival
bel- és külföldi
igényeket
egyaránt kielégíti**
**Saját laboratórium
Saját tervezés**

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!
A takaréketét kamatozik,
bármikor, minden előzetes felmondás nélkül felvehető!
BŐVEBB felvilágosítást ad az

ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR fiókja,
SOPRON, Lenin körút 98., valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET!

LOTTÓZZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában
SOPRON, HÁTSÓKAPU 8

LEGSZEBB AJÁNDÉK

A KÖNYV

AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET

A SOPRONI

ANTIKVÁRIUMBÓL!

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

Antikvárium

LENIN KÖRÚT 13 ~ TELEFON: 13-50

SOPRONI

Járműgyártó

SZÖVETKEZET

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 – Telefon: 17-26

Szijgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 – Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése,
javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 – Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG: FÉL EGÉSZSÉG
SAJÁT EGÉSZSÉGE ÉRDEKÉBEN
LÁTOGASSA A TÖBB KÁDDAL
BŐVÍTETT, HŐLÉGFÜRDŐVEL,
KÖZPONTI FŰTÉSSEL,

KORSZERŰSÍTETT
VÁROSI FÜRDŐT
Fürdővállalat

SOPRONI
FODRÁSZ SZÖVETKEZET
KORSZERŰSÍTETT,
HIGÉNIKUS
TERMEIBEN
GONDOS
ÉS
FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

*A Soproni
Állami Gazdaság
KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY
PALACKOZOTT MÁRKÁS BORAI
A KORSZERŰ SOPRONI SZŐLŐTERMELÉS
EREDMÉNYEI*

*Soproni
Háziipari Szövetkezet
Mértékutáni kötöttáru üzlete
Torna u. 1. – Telefon: 14-53
Női- és férfi pulóverek – Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkból
Szolgáltató részlege
Lenin krt. 94. – Telefon: 21-79
Szemfelszedés – Himzés – Előnyomás
Nylonharisnya átkötés
MINŐSÉGI MUNKÁVAL!*

TAKARÉKOSKODJUNK
A GÁZZAL
AKKOR KISEBB LESZ A GÁZSZÁMLA ÉS JOBB LESZ
A GÁZNYOMÁS!
FELVILÁGOSÍTÁSÉRT ÉS PANASSZAL FORDULJUNK
A GÁZMŰHÖZ

TÁNCICS MIHÁLY U. 12. TELEFON: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

PANNÓNIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

A lóverek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kert-helyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lóverek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

**FÓRUM- GYÖNGYVIRÁG- CIKLÁMEN-
PETTYES**

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

Győr-Sopron megye

**IDEGENFORGALMI HIVATALA
Sopron, Ógábonatér 8. Telefon: 20-40**

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítés, program összeállítása, szervezése

Szállításbiztosítás:

szállodában – túristaszálláson – magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel
Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferenczi János utca 2

Szállásigények idejében bejelentendők

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni

Postó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24

GYAPJÚSZÖVETEK

TAKARÓK

MŰSZAKI SZÖVETEK

BÚTORSZÖVETEK

SZŐNYEGEK

E. m

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI

VÁLLALAT

Hazánk legkorszerűbb

épületasztalosipari

nagyüzeme

GYÁRT:

Mindenfajta ajtót, ablakot

és egyéb felszereléseket

Gyártelep:

SOPRON, Terv u. 2

Telefon: 17-55, 10-70

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ**

KISIPARI SZÖVETKEZET

Vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS,
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCSSELŐ

munkákat

SOPRON, ÓGABONA TÉR 16

VÁSÁROLJA

FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!

*fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli stb.*

SOPRONI

SÜTŐIPARI VÁLLALAT

*Férfi öltönyök, felöltők,
női felsőkabátok, kosztümök készítése
saját és hozott anyagból a
SOPRONI SZABÓSZÖVETKEZET
RÉSZLEGEIBEN*

Mátyás király utca 20. Telefon: 15-58

Színház utca 29. Telefon: 14-41

Lenin körút 83. Telefon: 26-49

Köztársaság utca 8. Telefon: 17-42

Major köz 1. Telefon: 26-53

Forduljon bizalommal a fentiekhez, amelyek fordítást és
javítást is vállalnak

Segítsd

Sopron városképeinek külső szépségét,
az utcák tisztaságát!

Támogasd

a KÖZTISZTASÁGI VÁLLALAT

FONTOS MUNKÁJÁT

Ne szemetelj az utcán!

LISZT FERENC MŰVELŐDÉSI HÁZ

Sopron, Liszt Ferenc utca 1. sz. – Telefon: 27-55.

a soproni kultúrélet centruma!

*Ismeretterjesztő előadások,
hangversenyek, szakkörök,
tanfolyamok, klubok!*

Orosz-, angol-
és német nyelvtanfolyam

*Szabás-varrás
tanfolyam*

Balettiskola – Színhátszó csoport – Bábcsoport

Kézimunka- és rajzsakkörök

Bélyeg- és „Ki mit gyűjt” klubok

Liszt Ferenc klub – Ifjúsági társalgó

Könyveit

előnyösen és kényelmesen

vásárolja

munkahelyén

az üzemi és hivatali

könyvbizományosoknál!

**Gazdag választék
és figyelmes kiszolgálás!**

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Németh László: *Berzsenyi* (1938, Franklin-kiadás, 11. l.)

2 (Megjegyzés - Popup)

Négyesy László: *Berzsenyi iskolázásáról* c. tanulmányában (Philologiai Közöny XVII. évf. 2. sz. 114 l.) elemzi Toldy téves számításának okait.

3 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei: *Berzsenyi Dániel összes művei*, Buda, 1842, I. kötet, XV–XVI. l.

4 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc levelezése, VI. kötet 108. l.

5 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy i. m. 167. l.

6 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy i. m. 186. l.

7 (Megjegyzés - Popup)

Németh László: i. m. 13. l.

8 (Megjegyzés - Popup)

Vargha Balázs: *Berzsenyi Dániel* (Bp., 1959, Gondolat Kiadó) 9. L.

9 (Megjegyzés - Popup)

Németh L. i. m. 13. l.

10 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei i. m. XVI. l.

11 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei i. m. XVI–XVII. l.

12 (Megjegyzés - Popup)

Négyesy idézett munkájából, 123–124. l.

13 (Megjegyzés - Popup)

Kis János *Emlékezéseiben* olvashatjuk: „Oskoláztatásom el lévén határozva, mihelyt Vadosfán a deák nyelv elemeit néhány hetek alatt valamennyire megtanultam, 1782-ben novemberben Sopronba kelle mennem... Rektor Farkas Ádám, egy fedhetetlen életű s nagy tudós gyanánt tisztelt, komoly képű, de szelíd lelkű aggastyán, nem soká tartó vizsgálás után az utolsótól számlálva, harmadik oskolába vagy a grammatikai osztályba veve be, épen abba, melyben egy másik jó fejű s jó tanulású két esztendővel idősebb pajtásom is helyezteték, ki Vadosfán a deák nyelvből talán ötször is többet tudott mint én, de a falusi oskolában igen soká késett a nélkül, hogy Rhenius grammatikáján kívül minden egyéb szükséges tanulmányokban is oktatást nyerhetett volna.” (42–43. l.)

14 (Megjegyzés - Popup)

Négyesy i. m. 124. l.

15 (Megjegyzés - Popup)

Négyesy i. m. 125. l.

16 (Megjegyzés - Popup)

Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel*, Kaposvár, 1938.

17 (Megjegyzés - Popup)

Merényi i. m. 6. l.

18 (Megjegyzés - Popup)

Németh Sámuel: *Új adat Berzsenyi Dániel iskoláztatásáról* (Protestáns Tanügyi Szemle, 10. évf., 1936, 137–139. l.).

19 (Megjegyzés - Popup)

A másolatot *Németh Zoltán*, az okmányt megtaláló Németh Sámuel nagy tehetségű, fiatalon elhunyt fia készítette.

20 (Megjegyzés - Popup)

Németh Sámuel i. m. 138. l.

21 (Megjegyzés - Popup)

Németh Sámuel i. m. 139. l.

22 (Megjegyzés - Popup)

Németh Sámuel idézett cikkének befejező sorai.

23 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc levelezése, VIII. kötet, 393. lap.

24 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei i. m. XVII–XVIII. lap.

25 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 10. l.

26 (Megjegyzés - Popup)

Berzsenyi Dániel életrajza, Bp., 1895, 15–17. l.

27 (Megjegyzés - Popup)

Lásd Müllner Mátyás: „*A soproni evang. főtanoda története*”, Sopron, 1857, 87–88 l. – „...a’ tanároknak különösen lelkükre köttetett, hogy az ifjuság erkölcsi viselete felett nagyobb gondossággal őrködjének.”

28 (Megjegyzés - Popup)

A tanulók névjegyzékébe 169-es sorszámmal jegyezte be Wietoris Jonathán Berzsenyi nevét, illetőségét, végzett tanulmányait s a hivatkozott jelmondatot.

29 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc levelezése, VI. kötet, 148. l.

30 (Megjegyzés - Popup)

A soproni ev. lyceumi magyar Társaság története 1790–1890, Sopron, 1890, 50. l.

31 (Megjegyzés - Popup)

Kis János *Emlékezései*, 56. l.

32 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Újság, 1947. Dec. 25.

33 (Megjegyzés - Popup)

Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei*, Bp., 1938, 91–92. l.

34 (Megjegyzés - Popup)

Vargha Balázs i. m. 12. l.

35 (Megjegyzés - Popup)

Négyesy i. m. 120. l.

36 (Megjegyzés - Popup)

Négyesy i. m. 121. l.

37 (Megjegyzés - Popup)

Négyesy i. m. 122. l.

38 (Megjegyzés - Popup)

Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei*, Bp., 1938, 14. l.

39 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei i. m. XVIII–XIX. l.

40 (Megjegyzés - Popup)

Vargha Balázs i. m. 23. l.

41 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei i. m. 191. l.

42 (Megjegyzés - Popup)

Jegyzetek Berzsenyi Dániel költeményeiről, Különnyomat a Győri Női Felső Kereskedelmi Iskola értesítőjéből, Győr, 1936, 12. l.

43 (Megjegyzés - Popup)

A Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyzőkönyve Sopronyba 1798, 114. l. Kéziratot a soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium irattárában.

44 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése II., 424. l.

45 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése II., 445. l.

46 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése III. köt. 43. l.

47 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése VIII. köt. 161. l.

48 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése XI. köt. 50. l.

49 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése XI. köt. 438. l.

50 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése XV. köt. 23–24. l.

51 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése XVII. köt. 299. l.

52 (Megjegyzés - Popup)

Merényi Oszkár: *Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei*, Bp., 1938, 63. l.

53 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: *A Pócsi-utcában lakott Sopronban Berzsenyi Dániel*. Soproni Újság, 1947. dec. 25-i szám.

54 (Megjegyzés - Popup)

Merényi i. m. 65. l.

55 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése XVII. köt. 300–302. l.

56 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése XVII. köt. 363. l.

57 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése XVII. köt. 385. l.

58 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése XVII. köt. 496. l.

59 (Megjegyzés - Popup)

Noszlopy Tivadar: *Nikláról, Berzsenyi Dániel falujából*, Vasárnapi Újság 1912. évf., 34. sz., 688. l.

60 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy levelezése, XVII. köt. 364. l.

61 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár, Dl. 1928. és 2078.

62 (Megjegyzés - Popup)

Hazai okmánytár III. 111–2. l.

63 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 65. és 67. l.

64 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 71. l.

65 (Megjegyzés - Popup)

Hazai okmánytár III. 141–2. l.

66 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 76–7, 83–3. l. és Hazai okmánytár II. 76. l.

67 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 79–81. l.

68 (Megjegyzés - Popup)

Bécsi városi levéltár, Urkunden nr. 334.

69 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 94–5. l.

70 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár, Dl. 4261.

71 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 105. l.

72 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 121–2. l.

73 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 188. l.

74 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár, Dl. 5004.

75 (Megjegyzés - Popup)

Bécsújhely városi levéltár, Scrin. O. nr. 82/1.

76 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 262–3. l.

77 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 184. l.

78 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 189. l.

79 (Megjegyzés - Popup)

Házi II. l. 144. l.

80 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Nemzeti Múzeum, Törzsanyag, 1367. dec. 4.

81 (Megjegyzés - Popup)

Körmendi Batthyány levéltár, Heimiana nr. 209.

82 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Heimiana nr. 213.

83 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Heimiana nr. 209.

84 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Nemzeti Múzeum, Kisfaludy család idősebb ágának levéltára, 1368. ápr. 3. Ebben a rongált Vas megyei kiadványban van átírva az a királyi oklevél, amely a gyilkosságot röviden a következőképpen beszéli el: ...Dicitur nobis in persona magnifici viri Bened[icti filii] Pauli filii Hem Bulgarie bani, quod Hernuz filius Kezlini, Columanus, Philippus et Luka cives de Supru[nio...] ipsis ac introducta extranea potencia dyabolica suggestione ad domum condam Johannis filii Stephani de Byk ve[nissent et ipsum] Johannem immunem et insontem miserabili nece occidissent...

85 (Megjegyzés - Popup)

Körmendi Batthyány levéltár, Miscellanea Németujváriensia fasc. 104. Nr. 120.

86 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 150–1. l.

87 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. l. 156. l.

88 (Megjegyzés - Popup)

Körmendi Batthyány levéltár, Heimiana nr. 227.

89 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Nemzeti Múzeum, Törzsanyag 1370. márc. 27.

90 (Megjegyzés - Popup)

Körmendi Batthyány levéltár, Heimiana nr. 288. Vasvári káptalan oklevele, mely átiratban tartalmazza Lajos királynak alábbi parancslevelét Budáról 1370. márc. 30-án keltezve a vasvári káptalanhoz: Ad auditum nostrum pervenit, quod Colomanus, Philippus filius Jons, Luca, necnon Herruh iunior filius Gayzlini condam cives Suprunienses asserent, quod nos ipsis super morte condam Johannis filii Stephani de Byk graciam et misericordiam fecissemus specialem et ob hoc hereditatem ipsorum, quas nos previa ratione domino Benedicto condam Bulgarie bano, fideli nostro, contulimus, occupassent. Unde cum nos de huiusmodi gracia ipsis condam civibus, ut dicitur, per nos facta non reminiscamur, – ez okból a felsorolt királyi emberek egyikével a nevezetteket idézzétek meg királyi színtünk elé a legközelebbi Szent György-nap nyolcadára abból a célból –, ut litteras, quibus mediantibus super dicto (facto) graciam per nos ipsis asserunt elargitam, coram nostra exhibeant termino in eodem maiestate dilacione sine omni...

Gaissel Henriknek a gyilkosság elkövetésében a közölt oklevélrészletek szerint Kálmán, Lukács és János fia Fülöp nevű soproni polgárok segítettek. Ezek mindhárman a legelőkelőbb soproni polgárok közé tartoztak. Kálmán és Lukács testvérek voltak és unokái annak a Kelénpataki Lukácsnak, aki Dági Erzsébetet vette el feleségül és akiről 1276-ban azt olvassuk, hogy unokaöccse Pero-nak, az első névleg ismert soproni városbírónak, míg János fia Fülöp 1364/5-ben soproni városbíró volt.

Sem Lukácsról, sem János fia Fülöpről a későbbi évekből nem szólnak forrásaink, ellenben Lukács fia Kálmán nemcsak 1379/80-as években, hanem 1388/9. években is polgármester, 1399-ben pedig mint belső tanácsos pecsétjét teszi egy misealapítási oklevélre (Házi, I. l. 257. l.).

Mindez csak úgy lehetséges, hogy Kálmán társaival egyetemben valóban királyi kegyelemben részesült, mely királyi kegyelem őt és társait is teljes mértékben rehabilitálta a hatóságok és a soproni polgárok előtt.

Az elmondottak szerint Gaissel Henriket joggal nevezhetjük a soproni ferences templom jótevőjének, mert a megölt Büki István fia János családjával való kiegyezés és a köteles vérdíj lefizetése után elnyert királyi kegyelem folytán tekintélyes vagyona *önkéntes* adomány alapján szállt a ferencesekre, kik hálájukat iránta tornacímere elhelyezésével és egyéb kőbe vésett emlékek által fejezték ki.

91 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Heimiana nr. 228.

92 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Heimiana nr. 230.

93 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Heimiana nr. 227.

94 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Heimiana nr. 230. litt. A.

95 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. 1. 184–5. l.

96 (Megjegyzés - Popup)

Házi I. 2. 14–51. l.

97 (Megjegyzés - Popup)

Sopron és környéke műemlékei, 2. kiadás 256. l.

98 (Megjegyzés - Popup)

Soproni városi levéltár, Priesterbuch 757–9. l.

99 (Megjegyzés - Popup)

Házi II. 4. 317–339. l.

100 (Megjegyzés - Popup)

Házi II. 4. 407. l.

101 (Megjegyzés - Popup)

A megközelítően teljes lista:

Hús év a soproni Baubank bukásának (Sopronvármegye 1921. IX. 18.).

A Baubank bukása (Svárm. 1922. X. 17.).

Huszonöt éve már... Amikor a régi Sopron szegényében a föld alá süllyedt (Svárm. 1925. III. 12.).

Sopron fekete péntekjének huszonöt éves évfordulója (Soproni Hírlap 1926. X. 6., 7., 8., 9.).

Egy hirhedt soproni bankbukás története (S. H. 1931. X. 17., 18., 20., 21.).

Ma harminc esztendeje volt a soproni „feketepéntek” (Svárm. 1931. X. 18.).

Nagy Béla: A Soproni Építő- és Földhitelbank bukása negyven esztendővel ezelőtt (Új Sopronvármegye 1941. V. 10.).

Negyven évvel ezelőtt történt a Soproni Építő- és Földhitelbank katasztrófális összeomlása (ÚjSvárm. 1941. X. 20.).

Mind a nyolc a Taizs-könyv többé-kevésbé szözszerinti kivonata.

102 (Megjegyzés - Popup)

Molnár József még kéziratban levő tanulmányából.

103 (Megjegyzés - Popup)

A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület mintájára, a pozsonyival egy évben, hazai viszonylatban ötödikként.

104 (Megjegyzés - Popup)

a A *részvényesek* a kapitalista vállalkozás társtulajdonosai, akik az alapításkor szükséges pénzmennyiség (alaptőke, részvénytőke) egy részét a részvény ellenében befizetik, ezért időszakonként osztalékot (nyereségrészesedést) kapnak, s részvényeik számától függően több-kevesebb beleszólásuk van a vállalkozás ügyeibe.

105 (Megjegyzés - Popup)

b *Kereskedelmi hitel*. Rövid időre szóló, könnyen kezelhető hitelforma. A kereskedő fizetés helyett elismeri tartozását, s ezt a papírt éppúgy adják-veszik, mint az árut.

106 (Megjegyzés - Popup)

c *Jelzálogüzlet*: a jelzáloghitel nyújtása. Ennek a földbirtokra adott, hosszú időre szóló kölcsönnek biztosítóka – bejegyzése a telekkönyvbe, vagyis: jel(képes)zálog.

107 (Megjegyzés - Popup)

d Az alaptőke nagysága a részvények számától és névértékétől függ, a betétek összegének emelkedése a betevők bizalmának növekedésével egyenesen arányos.

108 (Megjegyzés - Popup)

e A bank (takarékpénztár, hitelszövetkezet) üzletmenete: a becsalogatott pénz, tőke befektetése nyereséges vállalkozásokba, hogy önmagát fenntarthassa és részvényesei osztalékát növelhesse.

109 (Megjegyzés - Popup)

f A váltó papíron tett pénzfizetési ígéret, szigorú szabályokhoz kötve.

110 (Megjegyzés - Popup)

g Engedélyes az, aki a hatóságoktól lehetőséget kap arra, hogy valamilyen üzleti vállalkozásba, pl. bankalapításba fogjon.

111 (Megjegyzés - Popup)

h *Kamatláb*. A kölcsönért használati díj: kamat jár. A bank jövedelme – többek közt – a kétféle kamat közti különbség. Ami pénzt ad, azért kap kamatot (ilyen a diszkont), amit pedig hozzá visznek, azért ő fizet

kamatot. A tőke százalékában kifejezett és előre meghatározott összeg a kamatláb (diszkontláb).

112 (Megjegyzés - Popup)

i *Tőzsdejáték*. Akié a részvénytöbbség, azé a vállalat. A részvényeket a tőzsdén lehetett adni-venni. A virágzó vállalatot sokan megvették volna, emelkedhetett hát az árfolyama, az értéke, amelyiknek viszont éppen rosszul ment, annak a részvényeit áron alul is eladták, csak szabaduljanak tőle. Aki nem vállalatot akart szerezni, csak pénzt, megvette az olcsót, és ha szerencséje volt, később drágábban továbbadhatta. Ez a tőzsdejáték.

113 (Megjegyzés - Popup)

j Fordítása: Sopron és a kamara kerületének több jelentős helysége erre vonatkozólag a legszomorúbb tapasztalatokat szerezte, a legnagyobb veszteségeket szenvedte. Bankok, amelyekkel szemben feltétlen bizalommal voltak, melyek mérlege az 1872-es üzleti évről hamis számadatokat tüntetett fel, azóta csődbe kerültek, ezer, örvendő cégeket rántották a feneketlen mélységbe...

114 (Megjegyzés - Popup)

k Fordítása: Valóságos pokol volt!

115 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Kereskedelmi és Iparbank-é és az Építőbanké. A többi négy bank: Soproni Hitelbank, Soproni Általános Bank, Soproni Leszámítolóbank, Nyugatmagyarországi Jelzáloghitelbank. Az ajánlatokat 1873. február 4-én kéri a város és március 6-án már dönt is a kereskedelmi és iparbank ajánlatát fogadván el. Lásd S. Levéltár XXV. 17363. Ugyanezek a pénzintézetek szerepelnek a májusi csődlistán, kivéve az Építőbankot. A hatodik csődbe-került bank a Soproni Általános Takarékpénztár nevet viselte, de ennek alakuló közgyűlése csak április 28-án volt!

116 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Compass 1875.

117 (Megjegyzés - Popup)

a *Mérleg*. Valamely vállalkozás (üzlet, részvénytársaság stb.) évi kiadásainak és bevételeinek egyensúlyba hozott kimutatása. Előfeltétele a különböző könyvek pontos vezetéséből álló kettős könyvelés.

118 (Megjegyzés - Popup)

b Fordítása: Főcsirkefogó úr.

119 (Megjegyzés - Popup)

c Váltó leszámítás, v. *leszámítolás* a váltó értékesítése lejáratá előtt. A bank kifizeti a váltó birtokosának a váltó névértékét, megtérítve magának a lejáratig járó kamatot (bankdiszkont).

120 (Megjegyzés - Popup)

d Brevi manu = itt: formaságok nélkül.

121 (Megjegyzés - Popup)

e Cedáltat = átenged, átruház.

122 (Megjegyzés - Popup)

Az osztalék 1874–1875: a befizetett tőke 6%-a, 1876–1887: 8%-a, 1888–1892: 9%-a, 1893–1900: 10%-a.
– A tiszteletdíjak: dr. Kania Józsefnek a jegyzőkönyv vezetéséért 200 K évi átalány járt, a felügyelőbizottság tiszteletdíja évenként és fejenként 200 K (szakértők jelentése). Egyéb díjazás nincs.

123 (Megjegyzés - Popup)

A Magyar Compass-ban Ferdinánd, egy újságban közölt gyászjelentésben Frigyes.

124 (Megjegyzés - Popup)

Erre enged következtetni a szakértők jelentésének az az állítása, hogy – bár ez szokás volt és az állás hirdetése is említi –, Prochazka sohasem tett le óvadékot.

125 (Megjegyzés - Popup)

L. Taizs i. m.: Vádirat.

126 (Megjegyzés - Popup)

L. Taizs i. m.: Szakértők jelentése.

127 (Megjegyzés - Popup)

L. Taizs i. m.: Szakértők jelentése.

128 (Megjegyzés - Popup)

S. Levéltár XXX. 309.

129 (Megjegyzés - Popup)

S. Levéltár XXV. 27753.

130 (Megjegyzés - Popup)

Itt érdemes megjegyezni, hogy az utolsó években az igazgató fizetése 8000 K. Ugyanakkor a többi tisztviselő: könyvelő 4200 K (1872-ben 1200 o. é. frt-tal hirdetik), pénztáros 4200 K (1872-ben 1000 o. é. frt-tal hird.), levelező 3200 K, gyakornok 1440 K, szolga 1080 K (1872-ben 360 o. é. frt-tal hird.) évente. A tisztviselők rendes fizetésükön kívül a közgyűlés idejében az igazgatóság által megszavazott jutalmakat kapták: Wrchovszky 1885-ig 600 K-t (átszámítva), azután 800 K-t, Prochazka 500 K-t, ill. 600 K-t, Braunschier 300 K-t, ill. 400 K-t. Egyéb díjazás nincs. Összehasonlításként: a nagyipari munkások átlagos havi bére 1901-ben 708 K.

131 (Megjegyzés - Popup)

A bank vezetősége az utolsó években a következő. Elnök: Russ B. János (1878. ápr. 13. óta), alelnök: Friedrich Ágost (1897. ápr. 3. óta, ig. tag: 1890. ápr. 20. óta), igazgatósági tagok: Mechle József (alapítástól), dr. Kánia József (1876–), Gebhardt József (1886–), Thirring Nándor (1889–), Zettl Gusztáv (1893–), Schneider Márton (1897–), felügyelőbizottsági tagok: Felkl József (1893–), dr. Kretschy Sándor (1897–), Prückler Ignác (1897–).

132 (Megjegyzés - Popup)

„A csódtörvény 88, 89 §-ai értelmében a hirdetmény kibocsáttatik és az irodának meghagyatik, hogy azt a törvényszéknél még a mai napon függesztesse ki...” Dátum: Sopron, 1901. október 18. Aláírás: Havass s. k. kir. Tvszki elnökhelyettes. – S. Levéltár XXV. 27479.

133 (Megjegyzés - Popup)

1899-ben.

134 (Megjegyzés - Popup)

A bank összes forgalma a szakértők jelentése alapján 1873-tól 1901-ig kb. 60 millió K-ra tehető, de a rendelkezésre álló adatok alapján ez az összeg még jelentősen finomítható. Ebből ötmillió K az, amit Sopron 1901-ben veszített. De ha meggondoljuk, hogy a bankból mi haszna volt a városnak a huszonnyolc év alatt, akkor nem a bank bukását, hanem működését fogjuk károsabbnak ítélni.

135 (Megjegyzés - Popup)

1917. 141 lap sk. Lehr Albert: Emlékezések Arany Jánosra.

136 (Megjegyzés - Popup)

Kiváló filozófus. Egyébként azért Petőfi barátsága ellenére is megtörtént, hogy mikor 1862. január 18-án Lágler Sándor Petőfi Ivás közben c. költeményét szavalta, a jegyzőkönyv szavai szerint „Tekintetes Elnök Úr ily darab megválasztását illetőleg teljes rosszalását nyilvánítja”.

137 (Megjegyzés - Popup)

A Koszoruban azonban Arany Sopron-t ír.

138 (Megjegyzés - Popup)

Az önképzőkör előfizetője volt a lapnak.

139 (Megjegyzés - Popup)

Nyr a Magyar Nyelvőr rövidítése.

140 (Megjegyzés - Popup)

A megbízhatóság a közlőn múlik.

141 (Megjegyzés - Popup)

Pröhle Jenő könyvtárigazgató szívesességéből. A könyv a Berzsenyi Gimnázium könyvtárában van.

142 (Megjegyzés - Popup)

Lehr Albert öregkorában is szívesen szavalt, a Nyelvtudományi Társulatban tartott előadását is Arany verseinek elmondásával fejezte be.

143 (Megjegyzés - Popup)

E cikk forrásai: Kugler Mihály hagyatéki iratai a Balatoni Múzeum adattárában, ugyanott Fülöp Viktor jegyzetei a keszthelyi Városi Levéltárból, az Orsz. Levéltár Festetics Családi levéltára és özv. Kugler Sándorné (Nagykanizsa) két levele 1943-ból.

144 (Megjegyzés - Popup)

Payr: Liszt Ferenc és Király József Pál. 1933. 2. lap sk. A minden eseményt versbe foglaló Király leírta német költeményben horpácsi élményeit ezzel a címmel: Der 2-te Februar 1874.

145 (Megjegyzés - Popup)

Lásd SSz. 1961., 212. lap, 15. Jegyzet.

146 (Megjegyzés - Popup)

A feliratok publikálásának szíves engedélyezéséért, valamint a lelőhelyekre és a leletkörülményekre vonatkozó tájékoztatásért Nováki Gyulának tartozom köszönettel.

147 (Megjegyzés - Popup)

M. 45 cm, sz. 28 cm, átlagos v. 20 cm, betűmagasság 5 cm.

148 (Megjegyzés - Popup)

CIL III. 4227–4228. Vö. Sz. *Burger A.*: Arch. Ért. 83 (1956) 192 sk., 196.

149 (Megjegyzés - Popup)

W. Wagner: Dislokation der Auxiliarformationen. Berlin, 1938, 57.

150 (Megjegyzés - Popup)

Szóba jöhet esetleg [...*ci*] ves *A* [...] kiegészítési lehetőség is.

151 (Megjegyzés - Popup)

W. Wagner: i. m. 57.

152 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi J.: Arch. Ért. 77 (1950) 19 sk.

153 (Megjegyzés - Popup)

M. 45 cm, sz. 40 cm, c. 20 cm.

154 (Megjegyzés - Popup)

M. 47 cm, sz. 28 cm, v. 23. cm. Betűmagasság az elsősorban 7 cm, a másodikban 4 cm.

155 (Megjegyzés - Popup)

Vö. CIL III. 4784, 5242, 5505, 5640, és A. *Holder*: Alt-celtischer Sprachschatz, II. Leipzig, 1901, 83.

156 (Megjegyzés - Popup)

Ld. az előző jegyzetet.

157 (Megjegyzés - Popup)

A. *Mócsy*: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen Budapest, 1959., 31.

158 (Megjegyzés - Popup)

Maga az *Ittusio* név nem fogható fel datívusban álló istennévnek, mert a *-sius* végződésű nominativus a kelta neveknél a *-sio* végződésűek gyakoriságával szemben szokatlan lenne.

159 (Megjegyzés - Popup)

Vö. A. *Mócsy*: i. m. 125.

160 (Megjegyzés - Popup)

M. 94, sz. 50, v. 32 cm, betűmagasság 9,5–6 cm.

161 (Megjegyzés - Popup)

A telepre ld. *Nováki Gy.–Radnóti A.*: Arch. Ért. 81 (1954) 76.

162 (Megjegyzés - Popup)

Ld. CIL *indices*.

163 (Megjegyzés - Popup)

A. *Mócsy*: 43 skk.

164 (Megjegyzés - Popup)

Ld. CIL III. 3835, 3942, vö. még CIL III. 10511.

165 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi G.: SSz 1959, 158 skk., képpel.

166 (Megjegyzés - Popup)

Vö. uo. 160.

167 (Megjegyzés - Popup)

Vö. uo. 158. M. 63, sz. 34, v. 30 cm.

168 (Megjegyzés - Popup)

Ld. CIL VI (Róma), CIL IX–XI és XIV (Itália), CIL II (Hispánia), CIL VIII (Afrika), CIL XII (Dél-Gallia), *indices*.

169 (Megjegyzés - Popup)

A kérdéssel másutt részletesebben foglalkozunk.

170 (Megjegyzés - Popup)

A. Mócsy: i. m. 44.

171 (Megjegyzés - Popup)

Katonai Történelmi Levéltár, Praha, 1919-es iratok Mittelhauser csoport, 7. sz. doboz.

172 (Megjegyzés - Popup)

K. T. L., Prága, már említett Mittelhauser csoport iratai, 7 doboz, 5999. Op. Sz.: Le commandant Dzimal (helyesen Dřimal) de la 21-e Brigade est passé en barque à Ostrihom (Esztergom szláv neve), il communique renseignement suivant donné par des habitants d'Ostrihom: Aujourd'hui, avant midi est arrivé à Ostrihom un détachement de Roumains, une Division serait annoncée pour demain. *Les bandes de Lakos sont dissoutes. Lakos serait emprisonné.* Notre poste de Hebed (helyesen: Ebed) a pris 38 hommes, qui avaient passé le Danube.

173 (Megjegyzés - Popup)

Mittelhauser-csoport 6520/op. 1919. augusztus 18-i jelentése közli: D'après les renseignements d'un agent à Magyaróvár, il n'y a qu'une soixante de militaires la plupart officiers. Quelques officiers et quelques garde frontières sont à Kittsee (Köpcsény német neve).

174 (Megjegyzés - Popup)

Az 1912-es őszi magyarországi háború-ellenes megmozdulásokkal bővebben a szerző foglalkozik kandidátusi disszertációjában, mely az Akadémia Történettudományi Osztályán kéziratként van bent.

175 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsköztársaság Sopron 1919. Összeáll. Kertész István. Sopron, 1959. 11. 1.

176 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 3. l.

177 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 10. l.

178 (Megjegyzés - Popup)

A tanulmány Győr-Sopron megye viszonylatában nem lép fel a teljesség igényével. A szerző e cikkében – a folyóirat jellegének megfelelően – elsősorban a soproni vonatkozásokat emeli ki.

179 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár Belügyminisztérium Rezervált Anyag (a továbbiakban O. L. B. M. Rez.) 1912/825. sz.

180 (Megjegyzés - Popup)

O. L. B. M. Rez. 1912/692. sz.

181 (Megjegyzés - Popup)

U. o.

182 (Megjegyzés - Popup)

Világ 1912. október 8.; Népszava 1912. október 8.

183 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre személyes visszaemlékezése.

184 (Megjegyzés - Popup)

Például Pápán október 20-án és Debrecenben október 27-én.

185 (Megjegyzés - Popup)

Világ 1912. október 8.

186 (Megjegyzés - Popup)

Pesti Napló 1912. október 29.

187 (Megjegyzés - Popup)

O. L. B. M. Rez. 1912 107. sz.

188 (Megjegyzés - Popup)

O. L. B. M. Rez. 1912 692. sz.

189 (Megjegyzés - Popup)

Ez kezdetben napilap volt, később „előfizetők és anyagiak hiányában ...összezsugorodott hetilappá.” – Gyóni Géza: Összes versei. Bp. 1941. Mefhosz kiad. 17. l. 1914-ben egyesült a kormánylappal, a Soproni Naplóval(!).

190 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1912. október 11.

191 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1912. október 16.

192 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1912. október 20.

193 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1912. október 29.

194 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Naplóból bőségesen idézhetők ilyen cikkek 1912 október második feléből és novemberéből.

195 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre dr. személyes visszaemlékezése.

196 (Megjegyzés - Popup)

Pap Károly ekkor a soproni Állami Főreáliskola tanulója volt, s több tanára haladó szellemben nevelte. – SSz. 1959. 96. l.

197 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Lajos: Egy magyar bárd sorsa. Gyóni Géza élete és költészete. Bp. 1917. Bíró kiad. 17. l.

198 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre dr. személyes visszaemlékezése.

199 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre dr. személyes visszaemlékezése.

200 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1912. november 3.

201 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Lajos i. m. 53–54. l.

202 (Megjegyzés - Popup)

Gyóni Géza: Csak egy éjszakára. Válogatott versek. Bp. 1959. Szépirodalmi Kiadó. 223. l.

203 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 15. l.

204 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre dr. személyes visszaemlékezése. Különleges címe a Szentivánéji álomét utánozta, a diák-szerző szent Valérián napjának esti óráiban írta.

205 (Megjegyzés - Popup)

O. L. B. M. Rez. 1913. 217. sz.

206 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1912. november 3.

207 (Megjegyzés - Popup)

Pesti Napló 1912. november 12.

208 (Megjegyzés - Popup)

Világ 1912. november 12. (A küldöttség vezetőinek nevét sajnos nem ismerjük.)

209 (Megjegyzés - Popup)

Népszava 1912. november 14; Pesti Napló 1912. november 14.

210 (Megjegyzés - Popup)

O. L. B. M. Rez. 1912 1140. sz.

211 (Megjegyzés - Popup)

Népszava 1912. november 19. (A soproni gyűlésről – akárcsak 17 más vidéki gyűlésről – nem jött jelentés a belügyminisztériumnak.)

212 (Megjegyzés - Popup)

O. L. B. M. Rez. 1912/1115. sz.

213 (Megjegyzés - Popup)

O. L. B. M. Rez. 1912/210. sz.

214 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló 1912. december 3.

215 (Megjegyzés - Popup)

O. L. B. M. Rez. 1913 323. sz.

216 (Megjegyzés - Popup)

Forrásanyag: Országos Levéltár Kamarai Oszt. Nádasdy számadások.

217 (Megjegyzés - Popup)

Értsd: megvendégelni.

218 (Megjegyzés - Popup)

A Frankenburg Irodalmi Kör kiadásában megjelent Soproni Helikon c. könyv tartalmazza Mészáros Sándor versét: A kerepesi temetőben címmel Frankenburg Adolfról, rövid életrajzát Csatkai Endrétől. Ez a kör adta ki 1938-ban az író életrajzát (91 lap, Sopron) Machatsek Lucia tollából. A Soproni Szemlében az íróra vonatkozó cikkek a következők: Berecz Dezső: Frankenburg harmadik felesége. 1941. Frankenburg arcvonásai. 1955. Csatkai Endre: Frankenburg keresztszülei. 1939. Petz Aladár: Frankenburg Adolf győri elődei. 1955. Gergely Pál: Frankenburg Adolf tudóstársasági folyamodványa. 1961.

219 (Megjegyzés - Popup)

A SSz ez évi második számának 177. lapján közöltük Gergely Pálnak, a M. Tudományos Akadémia tudományos dolgozójának cikkét Frankenburg folyamodványáról. Sajnálatos tévedés folytán a szerző neve hibásan került nyomtatásba, Lengyel Pál *Gergely Pál* helyett. Eszerint annak a cikknek, mint a most közölt adaléknak szerzője helyesen *Gergely Pál*.

220 (Megjegyzés - Popup)

* A soproni Képzőművészeti Munkacsoport 1961. június 22-én tartott közgyűlésén hangzott el.

221 (Megjegyzés - Popup)

* Dr. Thirring Gusztáv főbb életrajzi adatai: Sopronban született 1861. december 25-én. Elemi- és középiskolai tanulmányait szülővárosában, az egyetemi tanulmányokat Budapesten folytatta, ahol földrajz-természettan szakos tanári és bölcsészettudori oklevelet szerzett (1885). 1884–1888: a budapesti egyetem antropológiai intézetének tanársegédje, 1888–1926: a fővárosi statisztikai hivatalnak tisztviselője (1894-től aligazgatója, 1906-tól igazgatója) volt. 1897-ben a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán, a demográfia magántanára lett. 1906-ban az egyetemi rendkívüli tanári címet kapta. A Magyar Tudományos Akadémia 1902-ben levelező, 1926-ban rendes, a Nemzetközi Statisztikai Intézet 1903-ban rendes, 1937-ben tiszteletbeli taggá választotta meg. A Magyar Túrlista Egyesületnek (1909–1919), a Magyar Túrlista Szövetségnek (1913–1923), a Magyar Statisztikai Társaságnak (1925–1931) elnöke, a Magyar Földrajzi Társaságnak haláláig alelnöke volt: Munkásságának hivatalos és tudományos elismeréséhez (Akadémia Marcibányi mellékjutalma); az amerikai, csehszlovák, német statisztikai társaság s a frankfurti földrajzi és statisztikai társaság tiszteletbeli tagsága stb.) Sopron városa 1932-ben

díszpolgárrá választással járult. Budapesten hunyt el 1941. március 31-én; a soproni ev. temetőbeli családi sírban van eltemetve.

Életrajzi adatait a Lexikonokon és hasonló műveken kívül az elhunyt utáni – főleg alábbi – megemlékezések idézik (a legrészletesebben a Soproni Szemle), különböző irányokban folytatott munkásságának rövidebb-hosszabb méltatásával (több száz munkát – könyvet, tanulmányt, cikket – magában foglaló irodalmi munkásságának adatait viszonylag a legteljesebben az akadémiai almanachok, ill. értesítők foglalják össze:

Dr. Heimler Károly: Thirring Gusztáv és munkássága. S. Sz. V. évf. 73–88. I.

Dr. Dolányi (Kovács) Alajos: Thirring Gusztáv emlékezete. Magyar Statisztikai Szemle 1941. 714–724. I.

Dr. Dolányi (Kovács) Alajos: Gustav Thirring zum Gedächtnis (1861–1941). Journal de la Société Hongroise de Statistique 1941. 1–21. I.

Dr. Dolányi (Kovács) Alajos: Gustave Thirring (1861–1941). International Statistical Institute. Proceedings of the International Statistical Conferences. Volume III. Part B. 1018–1020. I.

Dr. Schneller Károly: Thirring Gusztáv 1861–1914. Miskolci Jogászélet 1941. 81–86. I.

Dr. Réthly Antal: Thirring Gusztáv† (1861–1941). Földrajzi Közlemények 1941. 72–78. I.

Dr. Réthly Antal: Thirring Gusztáv†. Az időjárás 1941. 82–83. I.

Dr. Gunda Béla: Thirring Gusztáv 1861–1941. Ethnographia–Népélet 1941. 157–159. I.

Dr. Illyefalvy Lajos gyászbeszéde... Akadémiai Értesítő 1941. jan.- márc. 186–188. I.

Dr. Gyöngyös Endre: Thirring Gusztáv dr. emlékének. Dunántúli Szemle 1941. 421–422. I.

p. gy.: Thirring Gusztáv dr. 1861–1941. Túristák Lapja 1941. 75–76. I.

Dr. Pápa Miklós: Thirring Gusztáv, a túrista. – Thirring Gusztáv, a tudós. Magyar Túrista Élet IX. évf. 8. Sz. 3–4. I. és 13. sz. 3–4. I.

Thirring Gusztáv†: A Magyar Túrista Szövetség Hivatalos Értesítője 1941. 34. I.